

T.C.
Kırıkkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
(1914–1918)
HİCAZ'DA OSMANLI İDARESİ VE ORDUSU

Remzi Çavuş
084202041005

Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Kayhan Atik

Kırıkkale 2011

TC
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Remzi ÇAVUŞ tarafından hazırlanan BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA(1914-1918) HİCAZ'DA OSMANLI İDARESİ VE ORDUSU adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

16-06-2011

Başkan

Üye

Yrd. Doç. Dr. Kayhan ATIK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALBAYRAK

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi İngiltere'nin savaş planlarını kısmen de olsa değiştirdi. Mısır'daki askerî gücünü teyakkuz durumuna getirdiği gibi, Arabistan'daki yerel liderlerle görüşmelerini yoğunlaştırdı. Bu görüşmeler sonucunda Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap devleti vaat ederek, onu Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye ikna etti. İngilizler Şerif Hüseyin'e Arap krallığı vaat ettikleri dönemde diğer Arap liderleri ile de benzer görüşmeler yapmışlar, Yahudilere ise Filistin'de yurt sözü vermişlerdir.

Güneydeki tüm birliklerini Süveyş Cephesi'ne yönlendirmesi gereken Osmanlı Devleti, yerel liderlerin Türk ordusuna karşı tutumlarından dolayı, Arabistan'da yirmi dört bine yakın askerini bırakmıştır. İngilizlere göre, Süveyş Kanalı'nda aktif bir biçimde kullanılacak binlerce Türk askeri Arabistan'da esir kalmıştır adeta.

Şerif Hüseyin, başlattığı isyanda İngiliz paraları ile ikna edilmiş, sayıları birkaç bini geçmeyen bedevileri yanına almıştır. Bölgenin önde gelen yerel liderleri olan İbn Suud, İmam Yahya, Seyyid İdris ve İbn Reşit'i ikna edememiştir. Etrafına topladığı bedeviler Türk ordusuna karşı başarılı olabilmesi için yeterli olmadığından, İngilizlerin doğrudan desteğini de almak zorunda kalmıştır. Bölgenin en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Medine'yi ise alamamıştır. Medine, ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra, 1919 yılında Türkler tarafından terk edilmiştir.

Hicaz'ı tali bir cephe olarak görmüş olan Osmanlı Devleti, bölgedeki birliklerini Şerif Hüseyin'den saldırı gelmedikçe harekete geçirmemiştir. Cephe Haziran 1916'da isyankârların Mekke'ye saldırısı ile açılmış ve mücadeleler değişik aralıklarla Medine'nin Araplara teslimine, Ocak 1919'a kadar devam etmiştir.

ABSTRACT

The fact that Ottoman Empire got involved in World War I led to, though partly, some changes in the war plans of the British. Alerting the troops in Egypt, it also speeded up the negotiations with the Arab leaders in the region. As a result of such efforts such as promising an independent Arab Kingdom, it persuaded Sheriff Hussain to rebel against the Ottoman State. Similarly, at the same period, the English promised land from Palestine to the Israeli people.

The Ottoman State should have dragged the troops to the South but had to leave almost 24 thousand soldiers in Arabia considering the Arab leaders' suspicious attitudes towards them. According to the English, thousands of Ottoman soldiers which can be very active and more useful in the Suveish Channel were almost trapped and caged in the Arabia.

Sheriff Hussein was financially supported by the British from the start of Arab revolt, yet allied by less than a few thousand of Badawis. In fact, İbn Suud, İmam Yahya, Sayyid Idris and İbn Reşit, the leading figures of the region, did not support him. Since those badawis were not strong enough to confront Ottoman forces, he needed also British military aid. He could not achieve controlling Medine, one of the most important settlements in the region. It was left by Turks only after Mondros ceasefire agreement.

Ottoman State, which regarded Hijaz as a secondary front, did not move the troops into action unless Sheriff Hussein had attacked. This front was opened with their attack to Mekke in June 1916 and war carried on intermittently until January 1919.

KISALTMA LİSTESİ

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.m: Adı Geçen Makale/Madde

a.g.d.: Adı Geçen Dergi

ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

b: Baskı

BDHTH: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C:Cilt

DH:Dahiliye

DN:Dosya No

DN: Dahiliye Nezareti

DS:Dosya

DUİT: Dosya Usulü İradeler Arşivi

EUM: Emniyet-i Umumiye

FH:Fihrist

GM:Gömlek No

Haz.:Hazırlayan

HR.:Hariciye

KLS:Klasör

KMS: Kalem-i Mahsus Müdiriyeti

S:Sayfa

SYS.: Siyasi

TTK: Türk Tarih Kurumu

VN: Vesika No

Y:Yayımları

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde arkasında altı yüz yıllık bir dönemi bırakmıştı. Bu uzun süreç, tüm müesseseleri ile teşkilatlanmış, sonra bir takım sebeplerden dolayı islahatlara yönelmiş bir devletin tarihiydi. Geride kalan yüzlerce yıllık tecrübe, müesseseler üzerinde de kendisini hissettirmiş ve geriye kalan binlerce resmî evrak adeta bu durumun bir ispatı olmuştur.

Arşiv çalışmalarım esnasında Osmanlı Devleti'nin yazışmalara verdiği ehemmiyeti gördüm. Birinci Dünya Savaşı olabildiğince çetin geçmesine rağmen resmî yazışmalar en iyi şekilde yürütülmüştür. Birliklerin savaş esnasındaki ikmalleri, nakilleri; komuta kademesindeki değişiklikler arşivlerdeki belgelerden takip edilebiliyor. Fakat savaş esnasındaki her durumun belgelendirildiğini ve her belgenin mükemmel bir biçimde günümüze ulaştırılabildiğini söylemek zordur. Dolayısıyla, günümüzdeki bir araştırmacı, Birinci Dünya Savaşı'ndaki bir cephenin gerçeklerini sadece arşiv belgelerine dayanarak anlatmakta zorlanabilir. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, "Hicaz Cephesi" ile ilgili hatıraları, makaleleri, biyografileri ve araştırmaları da inceledim ve tezimi buna göre yapılandırdım. Fakat tüm çalışmalarına rağmen "Hicaz Cephesi" ile ilgili tüm gerçeklere ulaşabildiğimi söylemem yine de mümkün değildir.

Tez çalışmam esnasında değerli katkılarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Dr. Kayhan Atik'e, ayrıca yine araştırmama önemli katkıları olan Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı'ya ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Albayrak'a teşekkür ederim.

Remzi Çavuş

Kırıkkale-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI YÖNETİMİNDE HİCAZ BÖLGESİ

A-HİCAZ VE ÇEVRESİNİN YÖNETİMİ.....	5
1-Hicaz	5
2-Hicaz’da Osmanlı Yönetimi.....	8
B-Arabistan’daki Yerel Yöneticiler.....	15
1-Şerif Hüseyin.....	18
2-İbn Suud.....	21
3-İbn Reşid.....	22
4-İmam Yahya.....	23
5-Seyit İdris.....	24
C-Arabistan’daki Yerel Yöneticiler ve İngilizler.....	25

İKİNCİ BÖLÜM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI DEVLETİ VE HİCAZ BÖLGESİ

A-Savaş Başlarken Osmanlı Devleti’nin Durumu.....	29
1- Savaş Esnasında Osmanlı Devleti’nin İnsan Gücü.....	31

2- Devletin Teknik Yönden Durumu.....	33
3- Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu.....	34
4-Osmanlı Devleti-Almanya İlişkileri.....	37
B-Hicaz ve Çevresinde Osmanlı Ordusu.....	42
1.-IV.Ordu-Kanal Cephesi.....	47
2-Asir'deki Türk Birlikleri.....	52
3- Yemen'de Türk Ordusu.....	53
4-Hicaz'daki Türk Birliklerinin Karşılaştığı Zorluklar.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HİCAZ BÖLGESİNDE İSYAN VE İÇ SAVAŞ

A-Şerif Hüseyin İsyanı-İç Savaş.....	56
1-İsyanın Sebepleri ve Gelişimi.....	56
a- Suriye'deki İdamların Şerif Hüseyin İsyanına Etkisi.....	57
b-Arap Milliyetçiliğinin Şerif Hüseyin İsyanında Etkisi Var mıdır?.....	58
c-Şerif Hüseyin İsyanı-İç Savaş.....	62
d-Mekke, Taif ve Cidde'nin İsyankârların Eline Geçmesi.....	67
e-Medine'nin Kuşatılması.....	69
2-Şerif Hüseyin'in Kendisini Haklı Çıkarma Çabaları.....	74
B-Şerif Hüseyin'in İsyanına Karşı Tarafların Tutumları.....	77
1-İsyan Karşısında Osmanlı Devleti.....	77
a- Vehip Bey.....	79
b- Galip Paşa.....	81
c- Cemal Paşa.....	83
2-İsyan Karşısında Arap Âleminin Tutumu.....	86
3- İngiltere'nin İsyandaki Etkisi ve Tutumu.....	89

4-İsyan Karşısında Fransa'nın Tutumu.....	94
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	105

GİRİŞ

Coğrafi keşiflerle başlamış olan kıtalararası sömürgecilik, sanayi inkılabı ile hız kazanmıştır.¹ Sömürgecilik yarışında üç yüz yıllık bir süreç içinde İngiltere öne geçmiş, sömürdüğü topraklar kendi topraklarının yüz dört katına ulaşmıştır. İngiltere’yi bu yarışta, geniş sömürelere sahip olan Fransa takip etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde birliklerini tamamlayarak sömürgecilik yarışına gecikerek katılan İtalya ve Almanya² ise, İngiltere’nin ve Fransa’nın karşısına, mevcut sömürelere müdahaleye meyilli birer tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Böylece mevcut siyasal dengeler bozulmuş ve yeni bir denge arayışı başlamıştır. Sömürge yarışının içinde olan devletler arasında, eski sömürgeci devletlerin kendilerini güvende hissetmek istemelerinin bir sonucu olarak, ittifaklar kurulmuştur. İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Rusya’nın oluşturdukları ittifaklar ve bloklaşmalar, kalıcı bir barış ortamı oluşturamamış ve yaşanan gerginlikler sonucunda 28 Temmuz 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı başlamıştır.³

Savaşın başında tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti, gizli bir şekilde Almanya ile ittifak anlaşmaları yapmış ve seferberlik ilan etmiştir. İttifak grubunda(Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) savaşa girmiş olan Osmanlı Devleti, Almanların telkinleriyle, sömürülmekte olan Müslüman toplulukları İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı ayaklandırmak için, “Kutsal Cihat” ilan etti. Fakat İngiltere ve Fransa’nın önceden almış olduğu önlemler⁴ ve Osmanlı Devleti’nin yayınlamış olduğu bildiriden beklediği sonucu elde edebilecek biçimde ön hazırlığının olmayışı gibi sebeplerden dolayı kutsal cihat ilanı beklenen neticeyi vermedi.⁵

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na gerekli hazırlıkları yapmadan girmiş olduğu, daha savaşın ilk aylarında açıkça görüldü. Doğudaki Türk birlikleri, Rus ordusu

¹ Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, MEB Y., İst.(İstanbul), 1982, , s.30.

² Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, 5.b. (b:Baskı), İst., 2000, ss.461,462.

³ Bayram Kodaman, “1876–1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C:12, Çağ Yayınları, İst., 1993, ss.175,176.

⁴ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.7.

⁵ Stanford J. Shaw;Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C:2, Çeviren: Mehmet Harmancı, e Yayınları, İst., 1983, ss.383–386.

karşısında hızlı bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldılar.⁶ Süveyş Kanalı yönünde harekete geçmiş olan 4'üncü Ordu başarısız bir şekilde geri çekildi.⁷ Grubun büyük müttefiki Almanya ise, daha savaşın ilk günlerinde, savaşı kaybedeceğinin ilk işaretlerini Avrupa cephelerinde vermişti.⁸

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda diğer cephelerde dış düşmanlarına karşı mücadele verirken, Hicaz Cephesi'nde İngilizlerin ve Fransızların kışkırttığı ve desteklediği⁹ Şerif Hüseyin'e karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır.¹⁰ Yani Hicaz, Osmanlı Devleti açısından, iç savaşın yaşandığı bir cephe olmuştur.

Osmanlı ordularının Kanal'da(Süveyş) toplanmasını önlemek ve "Kutsal Cihat" duyurusunun etkisini kırmak için, İngiltere tarafından bir maşa olarak görülen Şerif Hüseyin, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında müteredditti. Osmanlı Devleti'ne bağlılığını devam ettirmekle bağımsızlık çalışmalarını başlatmak arasında gidip gelmiştir. Özerk veya bağımsız bir Arap devleti fikri Şerif Hüseyin için yeni değildi. Daha savaştan önce bu tür fikirlere sahipti. Bunda milliyetçilik çalışmaları sonucunda Balkan topraklarının Osmanlı Devleti'nden ayrılması, devleti yöneten kadronun gelecek adına endişeler oluşturması, günden güne gücü azalmış olan devletin güney sahillerindeki eski etkisini kaybetmiş olması, Araplara da özerklik verilmesi fikrinin İstanbul'da bile aleni bir şekilde işlenmesi etkili olmuştur.

Savaş öncesinde Şerif Hüseyin'in aleni bir şekilde bağımsızlık çalışması başlatması mümkün değildi. Çünkü Arap milliyetçiliği çalışmalarının yoğunlaştığı yer olan Suriye ve Lübnan'da Şerif Hüseyin, milliyetçilik çalışmalarının ve gelecekte kurulması öngörülen bağımsız devletin lideri olarak görünmüyordu. Arap Yarımadası'nda her biri başına buyruk hareket eden yerel liderlerin de Şerif Hüseyin'e biat etme ihtimalleri çok zayıftı.¹¹ Hicaz bölgesindeki bedeviler, her ne kadar devlet otoritesinden ve sistemli bir eğitimden uzak olsalar da, Osmanlı yönetimine karşı saygıyla bakıyorlardı. Onların da

⁶ Eroğlu, a.g.e., s.80.

⁷ Shaw, a.g.e., s.383.

⁸ William H. McNeill, Dünya Tarihi, Çeviren: Alaeddin Şenel, İmge Y., 14.b., Ank., 2008, s.693.

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C:III, Kısım, III, TTK, 3.b., Ank., 1991, ss.294,295.

¹⁰ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.10.

¹¹ Maurice Larcher, Büyük Harpte Türk Harbi, C:3, Çeviren: Mehmed Nihad Bursalı, Matbaa-i Tarih-i Askeri, İst., 1928, s.35.

Şerif Hüseyin'in etrafında yeterli bir ordu mevcudu oluşturacak biçimde toplanmaları çok zordu. Onları ancak, tatmin edici miktarda verilecek ve sürekliliği olabilecek para ikna edebilirdi. O imkân da Şerif Hüseyin'de yoktu. Bundan dolayı Şerif Hüseyin savaşın ilk aylarında uygun zeminin oluşmasını bekledi. Beklediği ortam oluşmasaydı, muhtemelen, Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne sadakatini devam ettiriyor gözükecekti.

Savaşın ilk aylarında büyük müttefik Almanya'nın beklemediği bir başarısızlıkla karşılaşması,¹² Osmanlı Devleti'nin savaş esnasındaki durumunun her geçen gün daha kötüye gitmesi¹³, özellikle merkezi Suriye civarında olan 4'üncü Ordunun tüm gücünü Süveyş Kanalı'na yönlendirmek zorunda kalması¹⁴, Arap bölgelerindeki birliklerin birbirleri ile irtibatlarının çok zayıf olması, İngilizlerin desteğinin açıkça başlaması ve bu desteğin sonucunda birkaç bin bedeviyi etrafına toplayabilmesi¹⁵ Şerif Hüseyin'i cesaretlendirmiştir.

Osmanlı yönetimi savaş boyunca Hicaz'daki askeri birliklerini yerinde bırakmakla geri çekme konusunda tereddüt yaşamıştır. İngilizlere karşı Kanal Cephesi'ni güçlendirmek için Hicaz'daki askeri birliklerin Kanal'a yönlendirilmesini isteyenler olduğu gibi, kutsal beldelerin terkinin uygun olmayacağını savunanlar da olmuştur. Özellikle Fahrettin Paşa, Mondros Mütarekesi'ne bile muhalefet etmiş ve Medine'yi boşaltmaya yanaşmamıştır.¹⁶

Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan, Arap Yarımadası'nın tümünde etkili olmadığı¹⁷ ve destek görmediği gibi, İslam âleminin diğer beldelerinde de olumlu karşılanmamıştır.¹⁸ Şerif Hüseyin'in İngilizlerle yaptığı gizli görüşmeleri, Osmanlı yönetimine, bizzat bölgenin ileri gelen Arapları haber vermişlerdir.¹⁹ Hatta, Mekke ve Medine çevresinde yaşayan insanlardan bir kısmı, Şerif Hüseyin Hicaz'a hâkim olduktan sonra İstanbul'a göç

¹² McNeill, a.g.e., s.693.

¹³ BOA, HR.SYS., DN.2424, GN.21.

¹⁴ Ufuk Gülsoy, Hicaz Demiryolu, Eren Y., İst.,1994, s.229.

¹⁵ M. Talha Çiçek, Şerif Hüseyin İsyanının Türk ve Arap Kimlik İnşa Süreçlerindeki Etkisinin Analizi, Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.49.

¹⁶ Süleyman Yatak, "Fahreddin Paşa", İA. TDV, C:12, İst., 1995, s.88.

¹⁷ Naci Kâşif Kıcman, Medine Müdafaası, Sebil Y., 2. b., İst., 1976, s.127.

¹⁸ BOA, HR., SYS., DN.2349, GN.18.

¹⁹ BOA, DN., KMS., DN.18, GN.11.

etmiştir.²⁰ İsyana katılanlar; İngiliz parası ile ikna edilen, bağımsız Arap devleti düşüncesinden uzak, günlük maişetini elde etme gayretinde olan birkaç bin bedviden²¹ ibaret kalmıştır.

İngiltere'nin savaş esnasındaki “bağımsız bir Arap devleti” vaatleri boş çıkmıştır. Halbuki Şerif Hüseyin'e savaş esnasında “Hicaz Kralı” unvanını vermişlerdi.²² Savaştan birkaç yıl sonra İbn Suud, Şerif Hüseyin'in yönetimi altında tuttuğu bölgeleri işgal etmiş ve Şerif Hüseyin'i Mısır'a kaçmak zorunda bırakmış, Arap topraklarında İngiltere ve Fransa'nın yaptığı planlar doğrultusunda, birbirinden bağımsız devletler kurulmuş ve Filistin'e Yahudi göçü başlatılmıştır.²³

²⁰ BOA, DH.EUM.SSM., DN.32, VN.61.

²¹ Bedeviler: Güney Arabistan'daki yerleşik hayata karşılık Orta ve Kuzey Arabistan'da coğrafi şartlar yüzünden göçebe hayat hüküm sürüyordu. Burada hâkim olan kabile hayatı, erkek koldan gelenler arasındaki kan bağı esasına dayanıyordu. Kabile bazen özel mülkiyeti bile tanımaz; otlaklar, su kaynakları vb. kabilenin müşterek mülkiyeti altında bulunurdu. Hakkı Dursun Yıldız, “*Arabistan Tarihi*”, İA-TDV, C:3, İst., 1991, s.254. Arap yarımadasında şehirlilere medeni, şehir hayatının dışında olanlara ise bedevi denirdi. Bedeviler genel itibariyle çölde yaşarlardı. Bedevilerin sayısı Arap Yarımadası'ndaki nüfusun yedide biri kadardır. BDHTH, C:6, Gnkur. Basımevi, Ank., 1978, s.50. Genel itibariyle çapulculuk yaparlardı. Fırsat bulunca yağma yapmaktan ve adam öldürmekten çekinmezlerdi.Yıldız, *a.g.m.*, s.254. Bedevilerin şehir halkıyla araları iyi olmadığı gibi. BDHTH, C:6, s.50. kendi içlerinde de kavgaları bitmek bilmezdi. BDHTH, C:6, s.50. Bedevi kabileleri arasında birlik ve beraberlik pek görülmezdi. Asıl amacı günlük hayatını iademe ettirmek olan bedeviler arasında milliyetçiliğin ve değişik ideolojilerin yeşerip yerleştiğini söylemek çok güçtür. Onlar için hayatını devam ettirebileceği temel ihtiyaç malzemeleri ve ilgili malzemeleri elde etmelerine vesile olabilecek para önemlidir. Şerif Hüseyin'in asıl vurucu gücünü bunların oluşturduğunu göz önüne aldığımızda isyanın milliyetçilikle veya bir ideoloji ile pek ilgisinin olmadığı daha iyi anlaşılır. Bedevilerin çoğu kaç yaşında olduğunu bile bilemeyecek kadar cahildir. Kıcıman, a.g.e., s.114. Müslüman nüfus içinde sayılan bedevilerin çok önemli bir kısmı namaz kılmayı bilmezdi ve namaz esnasında çocuklar gibi oyana buyana bakarlardı. Kıcıman, a.g.e., s.116. Medine Müdafaası esnasında bölgede bulunan ve bölge halkını yakından tanıma imkanı bulmuş olan Naci Kaşif Kıcıman hatıralarında, bedevilerin parayı çok verenin tarafına geçebildiklerini söylemiştir. Kıcıman, a.g.e., s.78. Bundan dolayı onları Şerif Hüseyin'in yanında tutan da İngiliz altınları olmuştur. Birinci, a.g.e., s.1. Yeri geldiğinde Şerif Hüseyin'in ordusundan da firar etmişlerdir. ATASE, BDH, KLS.417, DS.9A. Bedevilerin Osmanlıya karşı kutsî bir saygıları vardı. Naci Kaşif Kıcıman hatıralarında bedeviler, İngilizlerden aldıkları altınları uğurlu saydıkları Osmanlı altınları ile değiştirdiklerini anlatmıştır. Kıcıman, a.g.e., S:34. Hatta çoğu bedevi şerifin devlete olan isyanına akıl erdirmekte zorlanmıştır. Bedeviler her ne kadar devlete karşı isyan etmek istemeseler de devletin Şerif Hüseyin karşısındaki acziyeti onlara devletin acz ve zafiyetini göstermiştir. Kıcıman, a.g.e., s.128-130. Şerif Hüseyin'e hürmet göstermelerinde onun Hz. Muhammed'in soyundan gelmiş olması da etkili olmuştur. BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.10. Maruz kaldıkları propaganda sonucunda Osmanlıya karşı bakışları menfi yönde değişen bedeviler Türk birliklerini kafir olarak görmeye başlamıştır. Hatta bazı Türk birliklerinin kendilerini Müslüman olarak tanıtmak için ezan okudukları bile olmuştur. Kıcıman, a.g.e., s.65.

²² BOA, HR.SYS., DN.2451, GN.61.

²³ Tayyar Arı, Orta Doğu, Marmara Kitap Merkezi, 4. b., Bursa, 2008, ss.120,121.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YÖNETİMİNDE HİCAZ BÖLGESİ

A-HİCAZ VE ÇEVRESİNİN YÖNETİMİ

1-Hicaz

Arabistan Yarımadası'nın kuzeyinde Berr-üş Şam(Bediye't-üş Şam) ve Cezire Çölü, güneyinde Umman Denizi ve Aden Körfezi, batısında Kızıldeniz, doğusunda Basra Körfezi vardır. Yarımada takriben üç milyon yüz elli altı bin kilometre karedir. Kuzeyden güneye genişliği 2.500 kilometre, doğudan batıya ise 2.000 kilometre kadardır.¹ Arabistan Yarımadası'nın takriben Konfuda-Katif sınırına kadar olan güney kısmının içi, Büyük Dahna Çölü ile kaplıdır.² Zamanımızdaki siyasî şekillenmeler göz önüne alınarak Arap Yarımadası Suudi Arabistan, Yemen Cumhuriyeti, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Kuveyt sınırları içinde kalan bölge olarak belirtilmekte ve yüzölçümü 3 milyon kilometrekareyi biraz aşmaktadır.³

Rivayete göre; Necid ile Tehame arasını ayırıcı olduğundan, Mekke-Medine havasına "haciz-ayırıcı" yani Hicaz⁴ denilmiştir. Mekke, Medine, Taif, Cidde, Yenbu-el-bahr, Hicaz'ın sınırları içindedir. Hicaz'ın güneyinde Asir bölgesi, kuzeyinde Şark-ül Ürdün ve Akabe, doğusunda Necid⁵ vardır. Hicaz'ın sahil kısmına ise Tehame denilir.⁶

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerrerme Emirleri, TTK, 2. b., Ank., 1984, s.1.

² Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, Çeviren: Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İst., 1990, s.153.

³ Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", İA.TDV(İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı), C:3, İst., 1991, s.248.

⁴ Hicaz Vilayeti'nin Birinci Dünya Savaş öncesindeki nüfusu yaklaşık olarak üç buçuk milyon civarındadır. Orhan Sakin, Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, Ekim Yayınları, 1. b., İst., 2008, s.153.

⁵ Birinci Dünya Savaşı başlarken Necid'teki yerel yönetici İbn Suud'tur. BOA, HR.SYS., DN.114, GN.25.

⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., ss.1,2.

Necid, Arap Yarımadası'nın ortasındadır. Kuzeyinde Şamiye Çölü, doğusunda Ahsa, batısında Asir ve Hicaz bulunmaktadır. Halkın çoğu Vehhabî mezhebine dâhildir.⁷ Yaklaşık 500 kilometre uzunluğunda olan Asir, I. Dünya Savaşı öncesinde Seyyid İdris'in hâkimiyeti altındadır.⁸ Asir, Hicaz ve Yemen arasında dağlık bir bölgedir. 1871 tarihinde Yemen vilayetine bağlanmış olan bir sancaktı ve kendisinin de yedi kazası vardı.⁹

Mekke, Kızıldeniz'den 100 kilometre uzaklıktadır; Suriye ve Irak ile Yemen arasında yapılan ticaretin yolu üzerindedir.¹⁰ Mekke, İslam öncesinde de, etraftaki şehir ve ülkelerin sık sık ziyaret ettiği, o havalinin kültür, medeniyet ve ticaret merkezi konumundaki bir hac yeri idi.¹¹ Şehir bu yönüyle turistik bir karakter kazanmıştır. Gerek kuzeyden güneye gelip geçen yol üzerinde olduğundan, gerekse dinî merkez olarak görüldüğünden, Mekke, bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden de birisi olmuştur. Arap Yarımadası'nın siyasal kimliği zamanla köklü değişimler geçirse de, Mekke'nin dinî, ticarî ve turistik merkez olma hüviyeti pek değişmemiştir.

Cidde ve Yenbu-el-Bahr, Kızıldeniz sahilindedir. Taif ise, Mekke'nin 18 saat doğusundadır ve oranın sayfiyesi olarak kullanılmaktadır.¹²

Arabistan'ın güneyinde merkezi San'a olan¹³ Yemen vardır. Yemen'in büyük bir kısmı Zeydiye mezhebindendir.¹⁴

⁷ Hasan Karaköse, “*Hatırat Kitaplarında Ortadoğu Meselesi*”, Birinci Ortadoğu Semineri, Bildiriler, Elazığ, 2004, s.386.

⁸ Pomiankowski, a.g.e., s.151.

⁹ Karaköse, a.g.m., s.387.

¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.2.

¹¹ Mehmet Çelik, “*Suudi Arabistan*”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, C:13, İst., 1993, s.401.

¹² Uzunçarşılı, a.g.e., s.2.

¹³ Pomiankowski, a.g.e., s.151.

¹⁴ Karaköse, a.g.m., s.387.

Arap Yarımadası'nın, Katar ile Hürmüz Boğazı arasında, Basra sahili boyunca hial gibi uzanan kısmında yer alan Birleşik Arap Emirlikleri, yedi emirliğin birleşmesinden oluşmuş bir federasyondur.¹⁵

Arap Yarımadası'nın geneli çöllerle kaplıdır ve toprak yapısı tarım yapmaya pek müsait değildir. Yağmur rejimi, tarım için elverişli olmadığı gibi, tarımla ilgilenenlerin doğrudan faydalanabileceği akarsular da yeterli değildir. Ekonominin tarıma dayalı olarak yürüdüğü dönemde, Arap yarımadası tarım imkânlarından yeterince faydalanamamaktaydı.

Hicaz, Memlûklular ve Osmanlılar döneminde ekonomik olarak desteklenmiştir. Osmanlı Devleti daha I. Mehmet zamanında, bölgeyi yönetimine almadan, Hicaz'a her yıl ekonomik destek göndermeye başlamış ve bu destek Osmanlı Devleti yıkılana kadar da devam etmiştir. Osmanlı, Hicaz'a her yıl "Surre Alayı" ile maddi destek göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeye olan ekonomik desteğini sadece her yıl mutat olarak gönderilen Surre Alayı¹⁶ ile sınırlı görmemek gerekir. Devlet, bölgeden vergi ve asker almaz, hatta çevredeki limanlardan alınmakta olan vergiyi¹⁷ bile oranın harcamalarına bırakırdı.

On altıncı yüzyıla kadar stratejik bakımdan devletlerin yakından ilgilenmediği Arap Yarımadası coğrafi keşifleri müteakiben, sömürgeci devletlerin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Bu ilginin sebebi, bölgenin, doğrudan kendisinin sunacağı faydalara yönelik değildi. Arap yarımadası sahilleri, önceleri Portekizlilerin, sonra ise Hollandalılar ve İngilizlerin sömürgelerine giden yolların atlama taşı olmuştu.

¹⁵ Hayati Develi, "Birleşik Arap Emirlikleri", Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İst., 1993, C:13, s.53.

¹⁶ Osmanlı hükümdarları Hz. Muhammed'e ve Hicaz bölgesine olan sevgi ve hürmetlerinin bir gereği olarak Hicaz bölgesine her yıl maddi yardım göndermişlerdir. Yardım amacıyla gönderilen alaya "Surre Alayı" denilirdi. Bölgeye ilk sürre'yi I. Mehmed göndermiştir. Mekke ve Medine'ye gönderilen Surreye oralar halkı Sadakat-ı Rumiyye adını vermiştir. Uzunçarşılı, a.g.e., ss.13,14.

¹⁷ 1886 Hicaz Vilayet Salnamesine göre Hicaz'ın bazı gelirleri şöyledir: İhtisabiye rüsumu 276.617 kuruş, kantariye 40.000 kuruş, balık rüsumu 80.000 kuruş, tahriciye rüsumu 997.789 kuruş, zekat yani aşar rüsumu 137.445 kuruş, varidat-ı mütenevvia 22.092 kuruş, hamaliye 39.000 kuruş, iskele 47.140 kuruştur. Hicaz Vilayet Salnamesi(1303-1886), Hazırlayanlar: Selman Soydemir; Kemal Erkan, Osman Doğan, Çamlıca, 1. b., İst., 2008, s.101.

2-Hicaz'da Osmanlı Yönetimi

Mekke, Medine ve Cidde ile bunlara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve doğudan Necid, batıdan Kızıldeniz, güneyden Asir sancağı ve Akabe muhafızlıkları ile çevrili bölgeye Osmanlı idarî taksimatında “Hicaz Eyaleti” adı verilmekteydi.¹⁸ “Arabistan”¹⁹ diye isimlendirilen bölge ise, Hicaz²⁰ ve Yemen'den müteşekkildi.

Osmanlılar, Hicaz bölgesini, Memlûklular zamanındaki şekli ile muhafaza ettiler. Mekke ve Medine'nin idaresini şeriflere bıraktılar. Ancak bölgede kontrolü sağlamak için Cidde Vilayeti'ni tesis ederek, burayı, Osmanlı idaresinin bölgedeki merkezi yaptılar.²¹ Hicaz, bir vilayet; Mekke ise, bir emirlik olarak düzenlendi. Hicaz, Osmanlı Devleti'nde, genel yönetim hükümlerinin dışında tutuldu ve burada tımar ve zeamet usulü uygulanmadı.²²

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı almasından önce, Portekizliler, Arap tüccarlarının gemilerini yakarak, onları Hint Okyanusu'ndan uzaklaştırmıştı. Ayrıca Kızıldeniz'e girerek Memluklu donanmasını yakmış ve Arap dünyasını kutsal yerleri tahrip etmekle tehdit etmişti.²³ Bu süreçte Memlûklular Devleti onlara gerekli tepkiyi verememiş ve neticede Osmanlı Devleti'nin bölgeye doğrudan müdahale etmesi gerekli hale gelmişti.

Yavuz'un 1517'de Mısır'ı fethetmesi üzerine, Mekke ve Medine havalisi de Osmanlı Devleti hâkimiyetini tanımıştır. O sırada Mekke emiri bulunan Şerif Berekât bin Muhammed Hasenî, on iki yaşında bulunan oğlu Şerif Ebu Nûmey'i, Arar namındaki

¹⁸ Zekeriya Kurşun, “*Hicaz(Osmanlı Dönemi)*”, İA.TDV, C:17, İst., 1998, s.437.

¹⁹ I. Dünya Savaşı öncesinde Arap Yarımadası'nın nüfusu 7 milyon civarındadır. Veysel Ayhan, Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Yayınlanmamış Doktora tezi), s.73.

²⁰ 1908 yılında Hicaz vilayetinin nüfusu 250.000, Basra vilayetinin nüfusu 138.800, Yemen vilayetinin nüfusu ise 191.000'dir. Süvari Mülazimlerinden Mehmed Eşref, Mükemmel ve Mufassal Coğrafya-i Umumî Atlası, İst.,1324, s.20.

²¹ Zekeriya Kurşun, Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri, İrfan Yayınevi, İst., 1992, s.19.

²² Münir Atalar, Osmanlı Devleti'nde Sure-i Hümayûn ve Surre Alayları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1999, s.V.

²³ Arı, a.g.e., s.69.

elçi ile Mısır'a göndererek Osmanlı Devleti padişahına tazimlerini arz ile Mekke'nin anahtarlarını takdim etmiştir.²⁴

Osmanlı Devleti, Hicaz'da Mekke emirlerinin hâkimiyetini tasdik etmekle beraber, oranın murakabe ve kontrolünü ihmal etmeyerek, öncelikle Mısır Beylerbeyliğine bağlı olarak Cidde'de bir sancak beyliği ihdas etmiştir. Mekke emirleri, Osmanlı Devleti'nden önce de tamamen müstakil değildi. Mısır'daki devletin etkisindeydiler ve onun adına hutbe okutuyorlardı. Hicaz, emirler tarafından yönetiliyor gibi görünse de, aslında Osmanlı Devleti'nin Cidde sancağını ihdas etmesiyle, Hicaz'ın yönetimi İstanbul'a bağlanmıştır. Ayrıca yine Osmanlı Devleti'nin bir hâkimiyet göstergesi olarak Mekke ve Medine'de hutbelerde Osmanlı padişahlarının adı zikredilmiştir.²⁵ Fakat buraların idaresinde çok hassas davranan Osmanlı yönetimi, hutbelerde padişah ve halifenin adını zikrettirirken, emirin adını da ihmal etmemiştir.²⁶ Hatta Padişah, Mekke emirini huzuruna kabul ettiği zamanlarda, cedd-i muhteremine(Hz. Muhammed'e) hürmeten²⁷ ayağa kalkmıştır.²⁸ Yine bu hürmetin bir yansıması olarak bölgedeki kalelere Türk bayrağı çekilmemiştir. On dokuzuncu yüzyılda sömürgeci devletlerin değişik sebeplerle bölgeye

²⁴ Ziya Kazıcı, İslam Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Y., İst., 1991, s.56.

²⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., ss.16-27.

²⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.74.

²⁷ Türk-İslam devletleri Hz. Muhammed'e olan saygılarının bir sonucu olarak O'nun soyundan gelenlere de hürmet göstermişlerdir. Mesela Osmanlı Devleti seyyid ve şeriflere berat vermiştir. Atalar, a.g.e., s.9.

²⁸ Seyyid ve şeriflerin özlük haklarının takip edilmesi ve onlarla ilgili uygulamaların istenen düzeyde yürütmesi için Yıldırım Bayezid "nakibüleşraflık" makamını kurmuş ve ilk Nakibüleşraf olarak da Seyyid Ali Netta' bin Muhammed tayin edilmiştir. İlmiye teşkilatına bağlı olarak çalışan nakibüleşraf, Hz. Muhammed sülalesinden olan seyyid ve şeriflerin amir ve reisi olup, Osmanlı ülkesindeki seyyid ve şeriflerin nezareti ile onların şecere denilen silsilenamelerini kayıt ve zabt eden memurdu. Bu kurum aracılığıyla seyyid ve şeriflerin hukuku takip edilmiş ayrıca onların ahlaka aykırı davranmamaları için gayret gösterilmiştir. Nakibüleşraf ilmiye sınıfından tayin edilirdi. Bunların geneli kadılık, kazaskerlik hatta şeyhülislamlık vazifesi yapmış kişilerdir. İslamî kural ve kaideleri, Hz. Muhammed'in hayatını ve O'nun İslam âlemi için taşıdığı değeri bilen insanlardır. Seyyid ve şeriflerin kusur ve kabahatleri olanları nakibüleşraflar cezalandırırdı. Fakat onların infazları diğer insanlarınki gibi olmazdı. İnfazları bile bir saygı çerçevesinde olurdu. Örneğin, Seyyid ve şeriflerden biri ceza görecekti olursa, evvela başındaki emirlik alameti olan yeşil sarık alınır ve öpülür ve sonra mücrim cezalandırılırdı. Uzunçarşılı, a.g.e., ss.9-12.

müdahale etmeye başlaması sonucunda, bir hâkimiyet göstergesi olarak, Medine'ye Abdülaziz zamanında, Mekke'ye ise 1879'da Türk bayrağı çekilmiştir.²⁹

Padişah, Mekke emirine her sene 25 bin kuruş gönderirdi. Padişahın kendi harçlığından ayrılarak verilen bu paraya “atıye-i hümayun” denirdi. Ayrıca surre-i hümayun ile birlikte 5 bin kuruş daha yollanırdı. Bunlara ek olarak, Mekke emirleri, Cidde gümrüğünün de yarısını alırlardı.³⁰

Osmanlı Devleti; Mekke, Medine, Cidde ve Yenbu'yu Mısır valiliğine bağlı olarak idare etmiştir. Mekke ve Medine'nin devletçe asayışı ve inzibatı her sene münavebe ile Mısır'daki yedi ocaktan gönderilen asker kuvvetiyle temin olunmuştur.³¹ Hicaz bölgesinin idarî ve malî işleri başlangıçta Mısır valileri tarafından yürütülmekteydi. Bununla birlikte Mekke ve Medine'nin ‘kadı’, ‘nâzır-ı emvâl’ ve ‘şeyhülharem’ gibi görevlileri merkezden tayin edilmiştir. Bölgenin bütün masrafları Mısır hazinesinden ve Cidde gümrük gelirlerinden karşılanmıştır.³²

Vezir rütbesinde bulunan ve Mekke, Medine, Taif ve Cidde'de oturabilen Cidde valileri, “Aktâr-ı Hicâziyye Nazırı” sıfatıyla hac zamanında hacıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydüler. Valinin tayin ettiği “nâibü'l-harem”, onun adına Harem-i Şerif'in işlerine bakardı. Bedevî(urbân) Arapların idaresi ise, daha çok Mekke emirlerine bırakılmıştır.³³

Mekke emiri olan şerif³⁴ vefat ederse; veya azil yahut istifa ile şerifin makamı boşalırsa, yerine tayin olacak yeni emir ve şerifler, Mekke kadısı ile Mısır, Şam ve Cidde valilerinin görüşlerine de başvurularak, padişah tarafından tayin edilirdi. Eğer şerifler

²⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., ss.22-29.

³⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.23.

³¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.18.

³² Kurşun, a.g.m., s.437.

³³ Kurşun, a.g.m., s.438.

³⁴ Şerif ve seyyidler Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın çocukları olan Hasan ve Hüseyin'in soyundan olanlardır. İmam Hasan'ın soyundan gelenlere “şerif”, İmam Hüseyin'in soyundan gelenlere “seyyid” denilir. Uzunçarşılı, a.g.e., s.5.

arasında emirin seçilmesinde uzlaşma sağlanamazsa, hükümet valilerden ve Mekke kadısından gelen görüşleri dikkate alarak iki adaydan birini tercih ederdi.³⁵

Hicaz'da Mekke ve Medine kadıları, şeyhülharem, Kâbe miftahdarları gibi klasik görevlilerden başka valinin maiyetinde 200 kadar Cidde kulu, sekiz çorbacı, sancaktar, alemdar, debbû çavuşu ve kale kethüdası bulunuyordu.³⁶

Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyıllarında, merkezî idarenin Hicaz'a olan ilgisi Mekke ve Medine'nin korunması ve hac yolunun güvenliğini sağlamaktan ibaretti. Durum böyle olunca, Hicaz bölgesindeki şeriflerin otoritesine dokunulmamıştır. Bu da şeriflerin bölge halkı ve bedevî kabileler üzerindeki egemenliğini artırmıştır.³⁷ Mekke, şerif tarafından o bölgede oturan kişiler arasından atanan ve doğrudan şerife bağlı olan şeyhler vasıtasıyla yönetiliyordu ve bu da şeriflere halkı kontrol etme ayrıcalığını veriyordu.³⁸ Birinci Dünya Savaşı esnasında, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan bayrağını açmış olan Şerif Hüseyin bu durumdan istifade etmiştir.

Mekke emirleri her yıl 30 bin ilâ 150 bin kese altın arasında bütçe açığı verirlerdi ve idarelerini sürdürebilmeleri için dış yardıma ihtiyaç duymaktaydılar. Ayrıca Hicazlılar vergi ödemezlerdi ve her yıl sürre alayları ile birlikte eyalete yardım gönderilirdi. Bölge halkının refahı için Osmanlı Devleti'nin burayı doğrudan desteklemesi gerekmekteydi. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, ekonominin zor günler yaşadığı dönemde bile Hicaz'daki âmir ve memurların maaşlarını merkezden ödemiştir.³⁹ Fakat savaş yıllarında bölgeye yapılan yardımın miktarı azalmıştır. Bu durumu İngilizler ve Şerif Hüseyin bir propaganda malzemesi olarak kullanmış ve yerli halka Osmanlı Devleti'ni aciz olarak göstermişlerdir. Özellikle Şerif Hüseyin isyanından son-

³⁵ Çiçek, a.g.e., s.7.

³⁶ Kurşun, a.g.m., s.438.

³⁷ Çiçek, a.g.e., s.8.

³⁸ Çiçek, a.g.e., s.19.

³⁹ BOA, DH.KMS, DN.18, VN.21.

ra Osmanlı Devleti'nin iktisadi açığını Hicaz'da İngilizler doldurmuştur.⁴⁰ Bu durum, İngiltere'yi Osmanlı'ya nazaran daha güçlü ve etkili göstermiştir.

İngilizlerin Arap Yarımadası sahillerine doğrudan müdahale etmeye başlamasından sonra, Osmanlı'nın bölgeye olan müdahalesi değişmiştir. Mesela Cidde, Hicaz'ın önemli bir ticaret iskelesidir. Osmanlı Devleti zayıfladıkça yabancıların Cidde'deki etkisi artmıştır. Bunun üzerine Osmanlı, burayı beylerbeylik yaparak ve on sekizinci asırdan itibaren Habeş eyaleti ile Cidde'yi birleştirerek buraya vezir rütbesinde valiler tayin etmiştir.⁴¹

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Necd'de Vahhabi hareketi ortaya çıktı. Vahhabiler, 1803–1805 yılları arasında Hicaz'ı işgal ettiler, Mekke ve Medine'deki kutsal yerleri yağmaladılar, 1813'e kadar Hicaz'a hâkim oldular. Vahhabilerin Hicaz'dan çıkarılmalarını Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa başardı.⁴² Bunun üzerine II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı, Cidde sancağı ile birlikte Habeş eyaleti valiliğine ve Mekke şeyhülharemliliğine getirdi. Böylece Hicaz bir anlamda Mısır valisinin vesayetine verilmiş oldu.⁴³ 1840'tan sonra ise Mehmet Ali Paşa, Hicaz'dan çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁴

Hicaz, Mehmet Ali Paşa'nın kontrolünden alındıktan sonra bölgenin yönetimi yeniden belirlendi. Süveyş Kanalı'nın açılması üzerine Osmanlı Devleti, bölgedeki askerî gücüne daha fazla önem verdi.⁴⁵ II. Abdülhamit bölgede zabtiye ve jandarma alayları kurdu.⁴⁶ Fakat alınan önlemlerin hiç birisi İngiltere'nin Mısır'ı 1882'de işgal etmesini önleyemedi.

⁴⁰ Çiçek, a.g.e., s.28.

⁴¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.27.

⁴² Çiçek, a.g.e., s.8.

⁴³ Kurşun, a.g.m., s.438.

⁴⁴ Çiçek, a.g.e., s.8.

⁴⁵ Çünkü Süveyş Kanalı'nın açılması sonucunda İngiltere'nin sömürgelerine giden yol kısalmış ve Mısır'ın İngiltere açısından stratejik önemi artmıştı.

⁴⁶ Kurşun, a.g.m., s.438.

Sömürgeci güçlerin Arap bölgelerine yönelmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgeyle yakından ilgilenmesini artırmış, devlet merkezî otoritesini buralarda daha çok artırmak istemiştir. Bu da, uzun süredir rahat hareket eden yerel yöneticileri rahatsız etmiştir.⁴⁷

Yemen, Sinan Paşa'nın San'a'yı 1580'de fethinden sonra vilayet olmuştur. Ancak buranın idaresi 1635'te Zeydî imamlara terk edilmiştir.⁴⁸ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na kadar değişik aralıklarla Yemen isyanları ile uğraşmak zorunda kalmış ve binlerce askerini bu isyanlarda kaybetmiştir. Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin mutlak gücünden bahsetmek zordur. Yerel liderler adeta başlarına buyruk hareket etmişlerdir.⁴⁹

Yemen ile Aden'in, İngilizlerin elinde bulundurduğu toprakların güney doğu sınırında, kısmen bağımsız, kısmen az-çok İngilizlere bağlı kıyı bölgeleri başlıyordu. Bu bölgeler, el-Katif yarımadasının civarındaki Basra Körfezi'nden, harpten önce Türk vilayeti olan el-Ahsa'yı da içine alıyordu. Bu vilayeti kuzeyden, şeyhinin İngiliz himayesini tanıdığı ve Osmanlı'dan, kendisinin bağımsız olduğunu açıkladığı Kuveyt toprakları çevirirdi. Kuveyt ile Şattülarap arasındaki mülk edinme şartları belli değildi. Şeyh, toprakların büyük bir kısmında hak talep ederek, İngiltere tarafından destek sağlıyordu. Fakat Osmanlı Devleti bu haksızlığa karşı çıkıyor ve İngiliz protestosuna rağmen, orada zayıf askerî karakolları bulunduruyordu.⁵⁰ Kuveyt, Osmanlı Devleti'ne vergi vermezdi. Orada Osmanlı Devleti'nin askerî birliği bile yoktu. Burada Osmanlı Devleti'nin tek alameti, İstanbul'dan tayin edilen 'kadı'ydı.⁵¹

On dokuzuncu yüzyılda Arabistan Yarımadası'nda İngiliz ve Fransız etkisinin artması üzerine Osmanlı Devleti'nin Yemen'e olan ilgisi arttı. 1872'de San'a alındı ve Yemen'de VII. Ordu kuruldu.

İngiliz çıkarlarına alet olan Zeydîler, 1905'te San'a'yı ele geçirdiler. İmam Yahya'ya karşı Osmanlı Devleti mücadeleye başlattı. San'a geri alındı, fakat İmam Yahya ele

⁴⁷ Çiçek, a.g.e., ss.14,15.

⁴⁸ Kurşun, a.g.e., s.19.

⁴⁹ Karaköse, a.g.m., s.388.

⁵⁰ Pomiankowiski, a.g.e., s.152.

⁵¹ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Kaynak Yayınları, İst., 1983, s.113.

geçirilemedi. İttihat ve Terakki hükümeti zamanında İmam Yahya ile anlaşma yapıldı ve bazı bölgelere özerklik tanındı. Bu anlaşmaya sadık kalan İmam Yahya, Birinci Dünya Savaşı boyunca, Türk ordusuna karşı harekete geçmedi. Savaştan sonra ise İmam Yahya bağımsızlığını ilan etti. Bölgedeki son Türk askerleri de İngilizler tarafından esir alındı.⁵²

1889 Osmanlı Devleti nüfus sayımına göre; Basra şehrinin nüfusu 10 bin civarındaydı. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Basra, Osmanlı Devleti mülkünün değil, Avrupa sanayinin çevre bölgesi durumundaydı.⁵³ İngilizler bölgenin yerel liderleri ile yaptıkları anlaşmalarla, buralarda Osmanlı'dan daha fazla söz sahibi olmuşlardı.

Hicaz eyaleti 1864 tarihli Vilayet Kanunu'na göre vilayete dönüştürülerek(1868) sancak, kaza ve nahiye şeklinde yeniden teşkilatlandırıldı. Mekke vilayet merkezi yapıp, eski eyalet merkezi Cidde ile Medine birer sancak haline getirildi ve Cidde kaymakamına "vali kaymakamı" unvanı verildi, Medine ise eskisi gibi şeyhülharemlîği de uhdesinde bulunduran bir muhafızın idaresine bırakıldı. Yenbu, Leys, el-Vech ve Akabe kaza, Taif, Rabiğ, el-Ulâ ve Hayber de nahiye merkezi oldu. Vilayet merkeziyle sancaklarda idare meclisleri, ayrıca, Mekke, Medine ve Cidde'de belediye teşkilatı kuruldu.⁵⁴

1908'den sonra İstanbul ile doğrudan bağlantılı bir merkez haline gelen Medine(Hicaz Demiryolu vasıtasıyla), idarî bakımdan Hicaz'dan ayrılarak, başşehir bağlı sancak oldu. Cidde vali kaymakamlığı unvanı da mutasarrıflığa dönüştürüldü(1910).⁵⁵ Medine bundan sonra adeta Hicaz'dan koparılmış oldu. Bu durum, yerel yöneticilerin gözünden kaçmadı. Bundan dolayı Hicaz Demiryolu'nun daha güneye inmesini pek istemediler.

Merkezî hükümetin Mekke emirleri ile valilerin görev ve yetkilerini açık bir şekilde belirlememesi çok defa bu iki görevli arasında yetki anlaşmazlığına sebep olmuş-

⁵² Hayati Develi, "Güney Yemen-Kuzey Yemen", Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, C:13, Çağ Yayınları, İst., 1993, s.468.

⁵³ Ortaylı, a.g.e. ss.112,113.

⁵⁴ Kurşun, a.g.m., s.438.

⁵⁵ Kurşun, a.g.m., s.439.

tur.⁵⁶ Bu durum aslında bir yönetim organizasyonu hatasının bir mahsulü değildi. Osmanlı Devleti'nin bölgenin yönetim niteliğini belirlerken benimsediği hassas dengenin bir sonucuydu. Çünkü bölgeyi mutlak anlamda ne kendi valisinin ne de yerel liderlerin yönetimine bırakmak istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin klasik taşra teşkilatını uygulamadığı Hicaz'da yerel liderler arasında hâkimiyet mücadeleleri sürüp gitmiştir. Bölgedeki emirler Osmanlı yöneticilerinin varlığına rağmen, kendi aralarında iç savaşı andıran mücadeleler yaşamışlardır. Bunun sebebi, ya bazı mümbit arazileri emirlikleri içine almak veya emirliğinde kendisini daha emin hissetmek olmuştur genelde.⁵⁷

B-Arabistan'daki Yerel Yöneticiler

Hicaz'daki nüfusun hemen hemen hepsi Müslüman Arap idi.⁵⁸ Hicaz, I. Selim zamanında Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar da bu durumunu devam ettirmiştir. Osmanlı yönetiminin Hicaz'la bağlantısı, Anadolu'daki veya Rumeli'deki bir eyaletle aynı olmamıştır. Hicaz yarı bağımsız bir statü ile yönetilmiştir. Osmanlı yönetimi Hicaz'dan vergi ve asker almadığı gibi buraya her yıl ekonomik destek vermiştir.

Arap Yarımadası için bir valinin veya Osmanlı Devleti'ni doğrudan temsil eden herhangi bir yetkilinin mutlak otoritesinden bahsetmek çok zordur. Bölge birbirinin emrine girmeyen yerel yöneticiler tarafından idare edile gelmiştir. Bölgede kabile yapısı vardır ve kabileler de kendi içinde genelde anlaşmazlık içindedirler. Hicaz, Asir ve Yemen'de kabile çatışmaları yıllarca sürüp gitmiştir.⁵⁹ Bu durum Osmanlılardan önce de çok farklı değildir.⁶⁰

⁵⁶ Kurşun, a.g.m., s.438.

⁵⁷ Kıcıman, a.g.e., ss.155-160.

⁵⁸ BDHTH(Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi), C:6, Gnkur. Basımevi, Ank., 1978, s.49.

⁵⁹ BDHTH, C:6, s.52.

⁶⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan Tarihi", İA.TDV, C:3, İst., 1991, s.256.

Birinci Dünya Savaşı başlarında Arap Yarımadası birbiri ile aynı çatı altında birleşme düşüncesinden uzak, başına buyruk yerel yöneticiler tarafından parsellenmiş haldedir. Bölge siyasal kimliği bakımından İslam öncesi durumunu andırmaktadır. Hicaz'da Şerif Hüseyin⁶¹, Necd'te İbnü's-Suud⁶², Asir'de İdris, Yemen'de İmam Yahya, Şammar'da İbnü'r-Reşid, Müntefik'te Şeyh Aceymi, Basra'da Seyyid Talibü'n-Nakib etkiliydi.⁶³

Şerif Hüseyin, İbni Suud ve İbni Reşid'le anlaşmazlık içindeydi.⁶⁴ Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Necd'teki Vahhabi lideri İbni Suud ile Asir'deki Seyit İdris ise, Yemen'deki İmam Yahya ile anlaşmazlık halindeydi. İbni Suud'un Şamar Emiri İbni Reşid ile arası açıktı. Yarım yüzyıldan beri de kavga halinde bulunuyorlardı.⁶⁵ Bunda Şerif Hüseyin'in kışkırtmalarının da etkisi vardı.⁶⁶

Yerel liderlerin İngilizlere karşı izledikleri politikalarda fikir birliği yoktu. Şerif Hüseyin ve İdris, İngilizlere yakın davranıyordu. İbn Suud, el altından, İngilizlerle dost geçinme siyaseti güdüyordu. İmam Yahya "Kutsal Cihad" ı benimsemekle beraber, İngilizlerle de arayı açmak istemiyordu. İbni Reşid ise iyi bir Türk dostuydu.⁶⁷ İngilizler, yerel liderlerin her biri ile ayrı ayrı görüşmüş ve her birine farklı vaatlerde bulunmuştur.

Mithat Paşa'nın valiliğine kadar(1869–1872) mahallî hanedanların yönetimine bırakılan Basra Körfezi bölgesi, Osmanlı Devleti mülküne, harita üzerinde aitti. Basra, on dokuzuncu yüzyıl boyunca bazen Bağdat vilayetine bağlandı, bazen de müstakil bırakıldı.⁶⁸

⁶¹ BOA, HR.SYS., DN.107, GN.38.

⁶² BOA, HR.SYS., DN.114, GN.25.

⁶³ Süleyman Yatak, "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin" , İlim ve Sanat, Ekim 1991, s.70.

⁶⁴ BDHTH, C:6, ss.21,22.

⁶⁵ BDHTH, C:6, s.17.

⁶⁶ Yatak, a.g.m., İlim ve Sanat, Ekim 1991, s.75.

⁶⁷ BOA, HR.SYS., DN.2440, GN.19.

⁶⁸ Ortaylı, a.g.e., s.112.

1850 ile 1900 yılları arasında Basra Körfezi'nde birçok emirlik, İngiltere'nin askerî ve ekonomik baskıları ve ödülleri sonucu onunla ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalar doğrultusunda emirlikler, bölgelerinde yapılacak petrol aramalarında önceliği İngiltere'ye vermişlerdir.⁶⁹ 1861 ve 1892'de Bahreyn, 1891'de Umman, 1899'da Kuveyt, 1916'da Katar emirleri İngiltere'nin izni olmadan kendi topraklarında herhangi bir yabancı ülkeye imtiyaz hakkı tanımayacaklarını, anlaşmalarla garanti etmişlerdir. İşin ilginç yanı bu antlaşmalar yapılırken Osmanlı yönetiminden herhangi bir şekilde izin talep edilmemiştir.⁷⁰ Bu durum bile Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin niteliğini göstermesi açısından tek başına yetebilecek bir misaldir.

Hicaz ekonomisi, Osmanlı Devleti'nin merkezden verdiği destekle ayakta duruyordu. Bölgede ekonomik olarak problem olmadığı müddetçe Osmanlı Devleti halkın gözünde güçlü görülebilirdi. Fakat savaş esnasında devletin bölgeyi memnun edecek bir gücü kalmamıştı. Bu da bölgede etkin olmaya çalışan İngilizleri ve onların maşası durumundaki Şerif Hüseyin'i memnun etmiştir.⁷¹

Birinci Dünya Savaşı sonucunda Arap bölgelerinden Türkler çıkmıştı, fakat Arapların egemenliği bir haftayı geçmedi. Arapların hâkimiyet kurduklarını zannettikleri bölgeler İngiliz ve Fransızlarca işgal edildi.⁷² Lübnan, 8 Ekim'de bir haftalık Arap yönetiminden sonra İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.⁷³ Nisan 1920'deki San Remo Konferansı'nda Suriye ve Lübnan, Fransız; Irak, Ürdün ve Filistin de İngiliz mandasına verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlıklarının önündeki engel olarak gören Araplar karşılarında farklı bir engel bulmuşlardır. Mart 1920'de Faysal kendisini Filistin, Lübnan ve Suriye'nin başına kral ilan etmişti. San Remo Konferansı Faysal'ın kurduğu düzeni tanımadı. Temmuz 1920'de Faysal tahtından kovuldu. Filistin bu birlikten ayrıldı. Suriye ve Lübnan'da Fransız mandası kuruldu. Fransa, bölgeye 90

⁶⁹ Veysel Ayhan, Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası, Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Yayınlanmamış Doktora tezi), s.73.

⁷⁰ Ayhan, a.g.e., s.73.

⁷¹ BDHTH, C:6, s.56-59.

⁷² Mehmet Derviş Kılınçkaya, Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri, Hacettepe Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.115

⁷³ Kılınçkaya, a.g.e., s.114.

bin kişilik güç gönderdi. Lübnan Suriye'den ayrıldı. Fransa, Mayıs 1926'da Lübnan'a Mayıs 1930'da ise Suriye'ye sözde bir bağımsızlık verdi. Fransa ancak 1936'da bölgeden çekilmeyi kabul etti.⁷⁴ İngilizler, Faysal'ın kral olduğu Irak'a, 30 Haziran 1930'a kadar bağımsızlık vermediler.⁷⁵

1-Şerif Hüseyin

Şerif Hüseyin 1 Kasım 1908'de Şerif Ali Paşa'nın azledilmesinin ardından, vezaret payesi verilerek, Mekke-i Mükerrerme Emareti'ne tayin edilmiştir. Bu atamada, II. Abdülhamit karşı olmasına rağmen, İttihatçıların önemli rolü olmuştur.

Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi ve kendisine Osmanlı Devleti tarafından Mekke Emirliği verilmesi, Şerif Hüseyin'i diğer yerel liderlerden daha avantajlı kılmıştır.⁷⁶ Bu avantaj, bedevilerin onun etrafında toplanmasında oldukça etkili olmuştur.⁷⁷

Mekke-i Mükerrerme Emiri Şerif Hüseyin⁷⁸ daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan İngilizlerle görüşmeye başlamıştır. Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı(Osmanlı meclisinde Hicaz milletvekili) 1912'de İngiliz Fevkalade Komiseri Lord Kitchener ile görüşmek üzere⁷⁹ Mısır'a göndermiştir.⁸⁰ İngilizler, Kasım 1914'te kendilerine yardımcı olduğu takdirde Şerif Hüseyin'in bağımsız bir hükümdar olabilmesi için gereken desteğin sağlanacağı sözünü vermişlerdir.

İngilizler, Şerif Hüseyin vasıtasıyla Hicaz'ı karıştırarak Türklerin önemli bir gücünü burada oyalayacaklardı. Böylece buradan Süveyş Kanalı'na saldırı olmayacaktı.

⁷⁴ Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih(1789-1960), Ankara Üniversitesi, 3.b., Ank., 1975, ss.513,514.

⁷⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.518.

⁷⁶ BOA, HR.SYS., DN.107, GN.38.

⁷⁷ İngilizlerin verdiği maddi destek, yapılan propagandalar ve Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında bölgede gösterdiği acziyet Şerif Hüseyin'in etrafındaki bedevilerin sayısını artırmıştır.

⁷⁸ BOA, DUİT., DN.66, GN.7.

⁷⁹ BOA, DH.KMS., DN.18, VN.11.

⁸⁰ İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C:4, Türkiye Yayınevi, İst., 1955, s. 433.

Ayrıca Hicaz'da "Kutsal Cihad" işe yaramayacak ve Osmanlı Devleti buradan destek göremeyecekti. Yemen'deki birlikler Aden'deki İngiliz üssüne saldırabilirdi, fakat kendi içinde uğraştırılacak bir askerî birlik Aden'e yönelemezdi.⁸¹

İngilizler, Arap Yarımadası'nda sadece Şerif Hüseyin ile görüşüyorlardı. Diğer şeyhlerle, özellikle İbn Suud ile de arayış çok iyi tutuyorlardı. Bölgede bir kişinin liderliğinde bir Arap devleti yerine birçok kişinin liderliğinde birkaç küçük Arap devleti istiyorlardı.⁸² İngilizler, Şerif Hüseyin'i sadece Hicaz'da bir halife olarak görmek isterken; o, kendisini Arap Asyası'nın kralı olarak görmek istiyordu. İngilizler ise Şerif Hüseyin'in hâkimiyet niteliklerinin savaş sonrasında belirlenmesini yeğliyordu.⁸³

Çanakkale Harbi çıkmaza girince, Osmanlı birliklerinin bir kısmının Arap bölgelerinde tutmak isteyen İngiltere, Arap isyanını destekleme konusunda daha istekli davranmış ve bu yönde broşürler dağıtmıştır.⁸⁴ Birliklerinin sayısını artırarak güçlü olmanın yanına Türk birliklerinin başına Arapları musallat etme yolunu da eklemiştir. Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne karşı bir Arap isyanının çıkmasını çıkarları açısından faydalı bulan İngilizler, savaş esnasında Şerif Hüseyin'e yıllık olarak 400.000 İngiliz lirası vermişlerdir.⁸⁵

Şerif Hüseyin'in hayalini kurduğu ve İngilizlerin Mısır valisi Mc. Mahon'a sunduğu Arap İmparatorluğu sınırları, Fransa'nın çıkarları ile çatıştığı gibi, İngilizlerin de işine gelmiyordu ve sınırlar konusunda net konuşmaktan kaçınıyorlardı.⁸⁶ Şerif Hüseyin ile Mc. Mahon arasında değişik aralıklarla birkaç ay boyunca sınırlar meselesi ve karşılıklı bağlayıcı şartlar görüşülmüştür.⁸⁷ Şerif Hüseyin, Temmuz 1915'te Mısır'daki İngiliz komiserine, Kahire'de Ağustos 1915 başlarında alınan bir yazı yollamıştır. İngiltere'ye askerî işbirliği önermiştir. Karşılığında Adana ile Mersin'i de içine alan sınırların

⁸¹ BDHTH, C:6, s.148.

⁸² Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Y., İst., 2005, s.213.

⁸³ David Fromkin, Barışa Son Veren Barış, Çeviren: Mehmet Harmancı, Epsilon Y, 4.b., İst., 2004, s.144.

⁸⁴ Arı, a.g.e., s.133.

⁸⁵ BDHTH, C:6, s.152.

⁸⁶ Bayur, a.g.e., s.242.

⁸⁷ Bayur, a.g.e., ss.242,243.

doğusunda 37 nci arz dairesi boyunca Osmanlı-İran sınırına kadar uzanan bir sınırın güneyinde kalan yerlerin bütününe kendisine verilmesini istemiştir(Antep, Urfa, Mardin içindedir). Böylece sınırları kuzeyde Toroslara, doğuda Osmanlı-İran sınırı ve Basra Körfezi'ne, batıda Akdeniz ve Kızıldeniz'e; güneyde Umman Denizi'ne dayanıyordu.⁸⁸ İngilizler, başlangıçta, bu isteğe cevap vermekten kaçınmıştır. 1916 başlarında her iki taraf da tavizler vererek anlaşmaya varmıştır. Bu arada Şerif Hüseyin, oğlu Faysal'ı İstanbul'a göndererek padişaha olan bağlılığını tazelemiştir. İngilizlerle yaptığı görüşmelerden ve Osmanlı birliklerinin cephelerdeki bozgunlarından cesaret alan Şerif Hüseyin, 11 Ocak 1916'da Enver Paşa'ya bir telgraf göndererek; bölgede genel af ilan edilmesini, Mekke emaretinin babadan büyük oğla geçmek kaydıyla kendisine verilmesini ve Hicaz'da idarî muhtariyetin kabul edilmesini istemiştir.⁸⁹

Hicaz Emiri Hüseyin'in bütün Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ı içine alan bir devlet kurmasını, Lübnan'ı hariç bırakarak, destekleyen İngiltere, Necd Emiri İbn Suud ile de Kuveyt hariç, Basra Körfezi'nin güney kıyılarını kapsayan bir bağımsızlık anlaşması yapmıştır.⁹⁰ Seyyid İdris(Asir) de çeşitli vesilelerle İngilizlerle birlikte hareket etmeye hazırlıklı olmuştur.⁹¹ Fakat Arap liderlerden her birisi siyasal ve askerî sürecin niteliğine göre adım atmayı yeğlemiştir. Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup ayrılacağına emarelerinin oluşması, Arap liderlerin İngiltere'ye olan meylini artırmış ve isyana kalkışacak olan Şerif Hüseyin'in tereddütleri azaltmıştır. Kafkas Cephesi'nde yaşanan bozgun, Kanal Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı'nın varıyla yoğunla yüküneceği Çanakkale Cephesi'nin açılması Şerif Hüseyin'i harekete geçme konusunda heveslendirmiştir.

İngilizler Şerif Hüseyin'in isyanını değişik vasıtalarla desteklerlerken, Arap bölgelerinin savaştan sonra alacağı şekli de daha Birinci Dünya Savaşı esnasında belirlemeye başlamışlardır. 16 Mayıs 1916'da Fransa ile İngiltere arasında Ortadoğu'nun pay-

⁸⁸ Bayur, a.g.e., ss.241,242.

⁸⁹ Nevzat Artuç, Ahmed Cemal Paşa Askerî ve Siyasî Hayatı, Süleyman Demirel Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Basılmamış Doktora Tezi), s.284.

⁹⁰ Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Planları", TÜRKLER, C:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ank., 2002, s. 353.

⁹¹ Eraslan, a.g.e., s. 355.

laşımına yönelik olarak Sykes-Picot Gizli Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi(Beyrut dâhil), Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktır. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacaktır. Geri kalan topraklarda bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktır. Filistin ise milletlerarası bölge olacaktır. Bu anlaşma İngiltere'nin, Şerif Hüseyin'e karşı ikiyüzlü davrandığının tipik bir kanıtı olmuştur.⁹²

2-İbn Suud

Orta Arabistan'da Hicaz'ın doğu kesimi ile Basra Körfezi arasında kalan ve geniş bir alanı kapsayan bölge 1902'den beri İbni Suud'un kontrolündeydi.⁹³ Merkezi Riyad'da olan ve Necd emiri olan İbn-üs-Suud, İngilizlerin taraftarı olmakla birlikte, Şerif Hüseyin'i sevmediğinden, açıkça Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkmıyordu.⁹⁴ Bunda İbn Suud'un, İbnü'r-Reşid ailesi ile mücadele etmekten⁹⁵ ve hâkimiyet sahasındaki aşiretlerin isyanları ile meşgul olmaktan(1915–1916 yılları boyunca) fırsat bulamaması da etkili olmuştur.⁹⁶

Osmanlı Devleti ile İbn Suud arasında I. Dünya Savaşı öncesinde sürtüşmeler yaşandıysa da, karşılıklı görüşmelerle problem halledilmiş⁹⁷ ve Osmanlı Devleti tarafından İbn Suud'a kumandanlık tevcih edilmiştir.⁹⁸ İbn Suud böylece dış ilişkiler hariç olmak üzere, bağımsız hale gelmiştir.⁹⁹

⁹² Armaoğlu, a.g.e., s.440.

⁹³ BDHTH, C:6, s.21.

⁹⁴ Bayur, a.g.e., s.333.

⁹⁵ İbn Suud Ocak 1915'te İbnü'r-Reşid karşısında yenilgiye uğradı. Hulusi Yavuz, "Abdülaziz b. Suud", İA.TDV, C:1, İst., 1988, s.195.

⁹⁶ Yavuz, a.g.m., s.195.

⁹⁷ BOA, HR.SYS., DN.114, GN.22.

⁹⁸ BOA, HR.SYS., DN.114, GN.25.

⁹⁹ Yavuz, a.g.m., s.195.

İbn Suud 26 Aralık 1915'te İngilizlerle anlaşma yapmıştır. Bununla onun yabancılara karşı bağımsızlığı tanınmıştır. Kendisine İngilizler tarafından İbnü'r-Reşid'e karşı kullanılmak üzere 5000 İngiliz Lirası para ve silah yardımı verilmiştir.¹⁰⁰

Necid emiri ve 1902'den itibaren Vahhabîlerin¹⁰¹ imamı olan Abdülaziz İbn Suud, 1913'te Lahsa'yı, 1921'de Hail'i, 1924'te Mekke'yi aldı. İbn Suud 1925'te Cidde'yi, 1926'da Asir'i diğer Arap şeyhlerinden alarak ülkesini genişletti. İbn Suud'un Birinci Dünya Savaşı esnasındaki ve takip eden yıllardaki genişleyişi İngilizler tarafından desteklenmiştir. Abdülaziz(İbn Suud) Ağustos 1924'te Hicaz'a savaş açarak, Mekke ve civarını, 1925 Aralığında Cidde'yi Şerif Hüseyin'den almıştır. Hicaz'da Şerif Hüseyin'in hâkimiyetine son veren Abdülaziz İbn Suud, Ocak 1926'da kendisini "Hicaz Kralı ve Necid Sultanı" ilan etmiştir. 20 Mayıs 1927'de imzaladıkları Cidde Anlaşmasıyla İngilizler de İbn Suud'un krallık statüsünü resmen kabul etmişlerdir.¹⁰²

3-İbn Reşid

İbn Reşid'in hâkimiyet merkezi olan Hail, Medine'nin kuzey doğusunda deve yürüyüşü ile Medine'den 15 günlük mesafededir. Arap çölünün ortasında 5-6 bin nüfuslu yerdir. Fakat buraya bağlı olan yerlerin nüfusu 30 bin civarındadır.¹⁰³ İbnürreşid'in emrinde bin civarında adam vardı.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Yavuz, a.g.m., s.195.

¹⁰¹ Vehhabiliğin öncüsü olarak görülen Suud sülalesinin Hicaz'da hâkimiyet arayışı yeni değildi. İlk Suudi devleti, Hicaz'da başkenti Der'iyye olmak üzere, 1745'te kurulmak istenmiştir. Hatta on dokuzuncu yüzyılın başında Vahhabîler bu konuda kısmen başarılı da oldular. Onların bu kısa süreli devletini Mehmet Ali Paşa 1818'de sona erdirdi. / Mehmet Çelik, "Suudi Arabistan", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, C:13, İst., 1993, s.402.

¹⁰² Çelik, a.g.m., s.403.

¹⁰³ Kıcıman, a.g.e., s.148.

¹⁰⁴ Balcı, a.g.e., s.91.

Birinci Dünya Savaşı esnasında sürtüşme halinde olan İbni Suud ile İbni Reşid savaştan önce de birbirine düşmandı.¹⁰⁵ Ayrıca her ikisi de Şerif Hüseyin'e düşmandı. Bunda Şerif Hüseyin'in tüm Arapların lideri olma isteği de etkiliydi.¹⁰⁶

Merkezi Hail'de olan ve Şammarların emiri İbn-ür-Reşid, Osmanlı Devleti'nden yana hareket ediyordu. Osmanlı birlikleri Şerif Hüseyin'e bağlı birlikler tarafından Mekke, Taif ve Cidde'den çıkarıldıktan sonra bile İbnü'r-Reşid Şerif Hüseyin'e karşı mücadelesini sürdürmüştür.¹⁰⁷

4-İmam Yahya

Yemen Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan bölgelerden birisidir. Buradaki isyanlara karşı verilen mücadelelerde binlerce Osmanlı askeri can vermiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde de bölge pek sakin değildir. Nedim Paşa devlet merkezine çektiği telgrafta yabacılardan para ve silah desteği alan bölgedeki kabilelerin ve İdris'in devletin başını ağrıtabilecek olaylar çıkarabileceğini ve buna bağlı olarak da bölgede emelleri olan düşmanların işinin kolaylaşacağını bildirmiş ve bu duruma karşı alınabilecek önlemleri sormuştur.¹⁰⁸

1912 yılında Yemen'deki¹⁰⁹ İmam Yahya ile Mareşal Ahmet Paşa bir antlaşma yaptı. Bu anlaşmaya bağlı olarak Birinci Dünya Savaşı esnasında İmam Yahya, padişaha sadık kaldı.¹¹⁰ Aden'de Türklerin yanında yer alıp İngilizlere karşı savaştı. İngilizler Kızıldeniz'e tam hâkim olunca, İmam Yahya'nın Türklerle irtibatı kesildi. Buradaki Türk birlikleri de barış antlaşmasına kadar Yemen'de kaldı.¹¹¹

¹⁰⁵ Pomiankowski, a.g.e., s.153.

¹⁰⁶ Bayur, a.g.e., s.349.

¹⁰⁷ BOA, HR.SYS., DN.2440, GN.19.

¹⁰⁸ BOA, DH. EUM, DN.1, VN.35.

¹⁰⁹ İngilizler sadece Hicaz'daki kabileleri kışkırtmamış, Yemen sahillerindeki kabilelere de para ve silah desteği vererek onları da kışkırtmıştır. BOA, DH. EUM., DN.1, VN.35.

¹¹⁰ Ali Birinci, Arabistan'da Bir Ömür(Mahmut Nedim Paşa'nın Hatıraları), İSİS, 1.b., İst., 2001, s.1.

¹¹¹ Pomiankowski, a.g.e., s.152.

İngiliz kaynaklarında savaş boyunca İmam Yahya'nın Türk birliklerinin yanında olduğu belirtilmiştir.¹¹² İmam Yahya, savaş sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış ve İngilizlerin anlaşma önerilerine kanmamıştır. Dolayısıyla orada bulunan 7 nci Türk Kolordusu bir ayaklanma ile karşılaşmamış ve Aden'deki İngilizlerle uğraşabilmiştir.¹¹³ Savaş boyunca Osmanlı Devleti'ne sadakat göstermiş olan İmam Yahya savaştan sonra İngiltere ile çatışmış ve 1925'te İngiliz kontrolündeki Hudeyde'ye taarruz edip burayı ele geçirmiştir. İngiltere 1934 Şubatında imzalanan dostluk antlaşmasıyla Yemen'in bağımsızlığını tanımıştır.¹¹⁴

5-Seyit İdris

Asir bölgesinde, fikirlerini Mısır'da da yayan¹¹⁵ ve bir tarikat lideri olan Seyit İdris etkiliydi. Asir civarında 1908–1918 arasında Seyit İdris'in başını çektiği isyan hareketleri olmuştur. Peş peşe girdiği savaşlardan dolayı Osmanlı Devleti bu isyanla gerektiği gibi ilgilenememiştir.¹¹⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı Devleti ile Seyyid İdris arasındaki gerginlik devam etmiştir.¹¹⁷

Birinci Dünya Savaşı esnasında Aden'deki İngiliz elçisi Seyit İdris'le anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla, savaşta İngilizlerle işbirliği yapmasına karşılık, kendisine bağımsız devlet vaat edilmiştir.¹¹⁸

İdris, İngiltere, İtalya ve Mısır'dan aldığı yardımlarla halkını silahlandırmış ve hükümete karşı da problemler çıkarmaktan geri kalmamıştır. Birinci Dünya Savaşı es-

¹¹² BDHTH, C:6, s.30.

¹¹³ Bayur, a.g.e., s.205.

¹¹⁴ Armaoğlu, a.g.e., ss.523,524.

¹¹⁵ BDHTH, C:6, s.26.

¹¹⁶ Çiçek, a.g.e., s.12.

¹¹⁷ BDHTH, C:6, s.27.

¹¹⁸ Nurer Uğurlu, Yemen-Savaşanlar Anlatıyor, Örgün Y., 1.b., İst., 2007, ss.55,56.

nasında da İngilizlerden ve Fransızlardan para ve mühimmat yardımı alan İdris¹¹⁹ ülkesinin güneyinde bulunan Yemen'deki Türk kuvvetlerinin bir kısmını üzerine çekmekle Aden'deki İngilizlerin yükünü hafifletmiştir.¹²⁰

C-Arabistan'daki Yerel Yöneticiler ve İngilizler

1600 yılında East India Company'nin kurulması, İngiliz tüccarlarının Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerinin başlangıcı olmuştur.¹²¹ Böylece Basra Körfezi üzerinden İngiliz-Arap ilişkileri başlamıştır. Mısır'ın işgalinden sonra¹²² ise İngiltere'nin Araplar üzerindeki etkisi daha da artmıştır.¹²³

Devletleri büyük bir dünya savaşına doğru sürükleyen ittifaklardan Osmanlı Devleti son ana kadar uzak kalmıştı. Her ne kadar Almanya ile dostluğa dayalı ilişkileri varsa da bu, diğer devletlere karşı açıkça cephe almayı gerektirmiyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi zayıf bir ihtimal olarak görülüyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin beklenmedik bir biçimde Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, İngiltere'yi acil önlemler almaya yönlendirdi. Öncelikle Mısır'daki güçlerin Avrupa cephelerine sürülmesi düşüncesi harekete geçirilmedi. Buradaki birlikler ve Hindistan'dan elde edilecek olan askeri Ortadoğu'da kullanılması öngörüldü. Ayrıca Arap bölgelerindeki propaganda faaliyetleri artırıldı.

İngiltere, Arap vilayetlerinde kurmayı tasarladığı hâkimiyetin ancak Osmanlı tesirinin ortadan kaldırılması ve Araplar arasında Türk düşmanlığının yerleşmesi ile mümkün olabileceğini görmüş ve her fırsattan istifadeyle bu politikayı uygulamıştır.¹²⁴ 19 Ekim 1876'da Londra'da İngiliz malî desteğiyle yayına giren Mirat al-Ahval adlı Arap-

¹¹⁹ ATASE A., BDH, KLS.162, DS.714, FH.25.

¹²⁰ Bayur, a.g.e., s.205.

¹²¹ Yıldız, a.g.m., s.257.

¹²² İngiltere 1882 yılında, Osmanlı Devleti'ne ait olan Mısır'ı işgal etmiş ve bu işgalin geçici olduğunu bildirmiştir. Fakat İngiltere Mısır'ı Osmanlı Devleti'ne bir daha iade etmemiştir.

¹²³ Uğurlu, a.g.e., s.50.

¹²⁴ Kılınçkaya, a.g.e., s.90.

ça gazete Rızkullah Hassun ve Luis Sabuncu adlı iki Lübnanlı Hıristiyan tarafından çıkarılmaktaydı. Bu gazetenin ana teması, Arap hilafetini savunmak ve Türk hilafetinin geçersizliğini ortaya koymaktı.¹²⁵ Halifelik İslam âleminin gözünde Osmanlı padişahını şu veya bu şekilde lider durumuna getiriyordu. Bundan dolayı İngiltere, öncelikle bu bağlayıcı unsuru zayıflatmayı düşünüyordu. Bunun için her fırsatta Osmanlı padişahlarının üzerlerindeki halifelik sanının geçersiz olduğunu işliyordu. İngilizler halifeliğin Arapların hakkı olduğu, onların Osmanlı'dan ayrı kendi himayesinde kurulacak devletlerini destekleyeceklerini telkin etmişlerdir.¹²⁶

Balkan topluluklarını Osmanlı Devleti'nden koparmak isteyen devletler onların Hıristiyan, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin Müslüman oluşuna vurgu yapıyorlardı. Özellikle Rusya, Balkan toplulukları ile olan etnik köken birlikteliğini kullanıyor ve Panslavizm propagandası yapıyordu. Slav asıllı olmayan Romen ve Yunanlılara yönelik olarak da mezhep birliğini(Rusya, Yunanlılar ve Romenler Ortodoks'tur) kullanıyordu. Sömürgeci devletler Arapları, Osmanlı yönetimine karşı kışkırtırken daha farklı yöntemler kullanmışlardır. Halifeliğin birleştirici etkisini zayıflatma yönünde yoğun bir propaganda faaliyetine giriştikleri gibi, ayrıca Osmanlı Devleti'nin Arapları çağdaşlaşma konusunda geri bıraktığını işlemişlerdir. Bölgede kurdukları okullarla kendilerini olabildiğince ilerlemiş olarak gösteren İngiltere ve Fransa bu konuda Arap halkını ikna etmekte pek zorlanmamıştır. Okullar adeta Osmanlı ile Avrupalı devletleri kıyaslamak isteyenler için bir mihenk taşı vazifesi görmüştür. Yirminci yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olan İttihat ve Terakki Partisi'nin Türk milliyetçiliği ve batıcılık yönündeki icraatları sömürgeci devletlerin eline farklı bir propaganda kozu daha vermiştir. İttihatçıları Turancı, Arap düşmanı ve dinden uzak kimseler olarak lanse etmişlerdir. Şerif Hüseyin de isyan beyannamelerinde benzer malzemeleri kullanmıştır.

İngilizler, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtırken, olabildiğince bilinçli adımlar atmışlardır. İngilizler, Osmanlı'nın son kırk yılında Arap şeyhleri ile değişik kılık ve kıyafetlere bürünmüş ajanları vasıtasıyla çok iyi ilişkiler kurmuş hatta verdiği maaşlarla onları İngiliz emrine amade kılmıştır.¹²⁷ Birinci Dünya Savaşı esnasında, Şe-

¹²⁵ Orhan Koloğlu, Abdülhamit Gerçeği, Gür Yayınları, 2.b., İst.,1987, s.175.

¹²⁶ Eraslan, a.g.m., s. 355.

¹²⁷ Ramazan Balcı, Osmanlı'yı Yıkan Cephe: Filistin, Nesil Y., İst., 2006, s.75.

Şerif Hüseyin isyanının yaklaştığı süreçte(1915 yılı) İngilizler, Hicaz'a, Mısır'dan yapılan gıda ithalatını durdurarak bölge halkını aç bırakmış ve böylece Araplar arasında Türk aleyhtarlığı duygusunu tahrik etmiştir.¹²⁸ Vermiş olduğu maddî desteği de göstererek, onlara kendi gücünü hissettirmiş ve "Size Osmanlı değil, ancak ben sahip çıkabilirim." mesajını vermiştir.

İngilizlerin I.Dünya Savaşı esnasında bazı Arap liderleri ile barışık halde olmasında, daha önceden kurulan iyi ilişkiler etkili olmuştur.¹²⁹ Yerel liderlerden bir kısmı Türklerden çok İngilizlere inanmaktaydılar. İngiltere, Osmanlının yaptığı cihat çağrısını akim bırakmak için, Osmanlı halifelerinin dinî yönden halife sayılamayacağı, onların ancak birer sultan oldukları propagandasını yapmıştır.¹³⁰

İngiltere, Arap bölgelerindeki yerel liderleri kendilerine devlet liderliği vaat ederek, yanına çekiyordu. Özellikle Şerif Hüseyin tüm Arapların lideri olma düşüncesindeydi. Hâlbuki İngiltere mümkün olduğu kadar çok parçaya ayrılmış, zayıf ve birbirinden kopuk prensliklerden oluşan bir Arabistan istiyordu.¹³¹ Bu düşüncesini daha savaş bitmeden gizli anlaşmalarla uygulamaya koymuştur.

İngiltere Şerif Hüseyin'le görüştüğü süreçte, Fransa ve İbn Suud'la da ayrı ayrı görüşüyordu. Aralık 1915'te İbn Suud'la görüşmüş ve bu antlaşma ile Necd toprakları ve Basra Körfezi'nin güney kıyılarında(Kuveyt hariç), İbn Suud'un bağımsızlık ve egemenliğini tanımıştır. Hâlbuki bu topraklar üzerinde Şerif Hüseyin'in egemenliğini de tanımıştı.¹³²

Arap yarımadasındaki liderlerin hangi tarafta olduğunun bilincinde olan Osmanlı yönetimi, Birinci Dünya Savaşı başlarında kendi taraftarı olan İbn Reşid'e, İbn Suud'a karşı kullanmak üzere 12 bin silah göndermiştir. Fakat Osmanlı devlet adamları bu hamleyle yarımadaanın büyük bir gücünü de devletin karşısına almıştır. Çünkü İbn Suud

¹²⁸ Metin Hülagü, Osmanlı'nın Son Umudu, Yitik Hazine Yayınları, 1.b., İst., 2006, s.102.

¹²⁹ Hülagü, a.g.e., s.96.

¹³⁰ Hülagü, a.g.e., s.69.

¹³¹ Arı, a.g.e., s.126.

¹³² Armaoğlu, a.g.e., ss.440,441.

bundan haberdar olmuştur. Savaşın ilk yılında İbn Reşid bu silahlara güvenerek, İbn Suud'a saldırmış ve ona önemli darbeler indirmiştir. İbn Suud bundan sonra farklı çareler aramaya başlamış ve ecnebi hükümetlerle münasebete geçmiştir.¹³³

¹³³ Kıcıman, a.g.e., ss.170,171.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI DEVLETİ VE HİCAZ BÖLGESİ

A-Savaş Başlarken Osmanlı Devleti'nin Durumu

Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyılı, Rusya'ya karşı verilen büyük savaşlarla ve azınlıklarla uğraşmakla geçmiştir.¹ Yirminci yüzyıla giriş de bir önceki yüzyıldan farklı olmamıştır. Yirminci yüzyılın başında Balkanlarda milliyetçilik olayları devam ederken doğuda Ermeni olayları artmıştır.² Yirminci yüzyılın ilk savaşı Trablusgarp üzerinde İtalya'ya karşı verilmiş(1911–1912), bunu Balkan Savaşları(1912–1913) takip etmiştir.³ Osmanlı Devleti, Balkan savaşlarından büyük kayıplarla çıkmıştır. Askeri bakımdan ve ekonomik olarak yaralar sarılmadan, belirgin bir toparlanma yaşanmadan, Birinci Dünya Savaşı başlamış, Osmanlı Devleti bir anda kendisini yeni bir savaşın içinde bulmuştur.⁴

Savaşa giriş aşamasında Babıâli Baskını'ndan itibaren yönetimdeki etkisi iyice artmış olan İttihatçı devlet adamları, İtilaf Devletleri ile ittifak görüşmeleri yaptılar da bu görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmamıştır.⁵ Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile ilişkilerini iyice geliştirmiş olan ve etrafındaki düşman çemberinin

¹ Ali Güler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar, TÜRKAR, 2. b., Ank., 2007, ss.11,12.

² Shaw, a.g.e., ss.252,253.

³ Fahri Belen, 20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti, Remzi Kitabevi, İst., 1973, ss.123-150.

⁴ Eroğlu, a.g.e., s.76.

⁵ Eroğlu, a.g.e., s.78.

parçalanmasına vesile olabilecek bir müttefike ihtiyacı olan Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 2 Ağustos 1914'te anlaşma imzalanmıştır.⁶

Almanlardan satın alındığı söylenen Yavuz ve Midilli gemilerinin 28–29 Ekim 1914 gecesi Rusya'ya ait Karadeniz limanlarını bombalaması ile Osmanlı Devleti kendisini savaşın içinde bulmuştur.⁷ Dört yıl boyunca yedi cephede savaşan Osmanlı ordusu Çanakkale Cephesi'nin haricindeki cephelerde ciddi mağlubiyetler almıştır. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'nde ise iki yüz elli bini aşkın insan kaybı olmuştur. Rusya ile savaşılan Doğu Cephesi'nde, Galiçya-Makedonya-Romanya cephelerinde toprak kaybı olmazken, Arapların meskûn olduğu güney cepheleri tamamen elden çıkmıştır.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girerken, Araplarla yol ayrımına gelmişti. Tüm Arap dünyasını harekete geçirecek kadar şümüllü olmasa da, Suriye ve Lübnan'da, Arap milliyetçiliği çalışmaları vardı. Çalışmaların öncülüğünü yapanlar yabancıların açmış olduğu okullarda yetişmiş olan insanlardır. Bunların sayısı ise oldukça azdı.⁸ Arap bölgelerindeki nüfusla karşılaştırıldığında toplam nüfusun binde biri kadar yoktular.⁹ O gün için bağımsızlık yönünde büyük bir kitleyi harekete geçirecek güce sahip değillerdi. Fakat bir savaş esnasında karşı tarafla işbirliğine gidebilirlerdi.

Berlin Antlaşması ile birlikte “Ermeni Meselesi” Osmanlı Devleti'nin gündemine girmiştir. 1878 yılına kadar Balkanlardaki azınlıkların hakları uluslararası arenalarda gündeme gelirken bu tarihten itibaren Ermeniler de Osmanlı'nın başını ağrıtmaya başlamıştır.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, çok etkili olmasa da, birkaç defa isyan çıkarmışlardır. Savaş esnasında devleti ciddi bir şekilde uğraştıracakları da aşikârdı.

Cephelerde, karşısında genel itibari ile İtilaf ordularını bulan Osmanlı Devleti, Hicaz Cephesi'nde farklı bir durum yaşamıştır. Yapılmış olan savaş planlarına göre Hicaz

⁶ Uçarol, a.g.e., s.466.

⁷ Uçarol, a.g.e., s.467.

⁸ Çiçek, a.g.e., s.30.

⁹ Bernard Lewis, Ortadoğu, Çeviren: Selen Y. Kölay, Arkadaş Y., Ank., 2005, s.427.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Y., 2.b., Ank., 1984, s.45.

bölgesinde bir savaş beklenmemiş ve burası tali bir cephe olarak görülmüştü.¹¹ Hatta Kanal Seferi için buradan bazı birliklerin alınabileceği düşünülmüştü. Hatta Şerif Hüseyin'den bile ciddi destek sözleri alınmıştı. Şerif Hüseyin'in isyanı başlayana kadar, Hicaz'daki Türk birlikleri aktif bir mücadelenin içine girmemiştir. Haziran 1916'da, Şerif Hüseyin'e bağlı güçlerin Türk birliklerine saldırmaya başlamasıyla, Hicaz Cephesi açılmış, bölgedeki mücadeleler Fahrettin Paşa'nın, Ocak 1919'da, Medine'yi Şerif Abdullah'a teslim etmesine kadar devam etmiştir.¹²

1- Savaş Esnasında Osmanlı Devleti'nin İnsan Gücü

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti yedi cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Savaşa açık veren bütçelerle girmiş olan devlet, insan gücü açısından da kriz yaşamıştır. Özellikle Çanakkale Cephesi'nde askere olan aşırı ihtiyaçtan dolayı üniversite mezunu olan binlerce insanını savaşın içine sürmüş ve yetişmesi yıllar alan önemli bir kitleyi kaybetmiştir. Cephelerde sürekli asker ihtiyacı duyan devlet savaş esnasında seferberlik yaşını 15'e kadar düşürmüştür. Fakat her şeye rağmen Osmanlı Devleti cephelerde gereken asker sayısını elde edememiştir.

Günümüzle kıyaslandığında, Birinci Dünya Savaşı'nın olduğu dönemde bilim-teknik açısından alınmış olan mesafe pek fazla değildir.¹³ Buna rağmen savaş esnasında teknik araç ve gereç kullanmanın faydası açıkça görülmüştür. Fakat o yıllarda savaşların kaderini hâlâ insan gücü belirlemektedir. Osmanlı Devleti'nin savaştığı tüm cephelerde asker sayısı rakiplerine nazaran azdır¹⁴ ve bunun dezavantajını açıkça görmüştür.

¹¹ BDHTH, C:6, s.46.

¹² Süleyman Yatak; "*Fahreddin Paşa*", İA.TDV, C:12, İst., 1995, s.88.

¹³ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı esnasında uçak kullanmıştır. ATASE, BDH, KLS.80, DS.408, FH.5.

¹⁴ Birinci Dünya Savaşı'na girilirken Osmanlı Devleti'nin nüfusu 30 milyonu geçmemesine karşılık, karşı cephede bulunan Rusya'nın nüfusu 130 milyon civarındaydı. Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Ulusal-laşma, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İst., 2005, s.70.

Birinci Dünya Savaşı'nda dört yüz bine yakın Osmanlı askeri şehit olmuştur.¹⁵ Sadece Kafkas Cephesi'nde 90 bin Osmanlı askerinin 80 bine yakını şehit olmuştur.¹⁶ Savaş sürecinde askere duyulan ihtiyaç artmıştır. 1916'da Osmanlı Devleti'nde seferberlik yaşı 15–55 olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Fakat zorluklar içinde yürüyen ve nereye gittiği belli olmayan savaş, askerlerin direncini kırmış ve birçok asker kurtuluşu firarda bulmuştur. Aralık 1917'de Osmanlı Devleti'nin 300 bin civarında askeri firar halindedir.¹⁸

Osmanlı Devleti, nüfusunun ekonomik yönden en etkin kesimini savaşta kullanmıştır. Osmanlı'nın 1914 başında nüfusu 26.372.000 idi.¹⁹ I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı nüfusunun 4,5 milyonu Arap, 2 milyonu Ermeni, 1,5 milyonu Rum'dur.²⁰ (Bu dönemdeki nüfusla ilgili kaynaklar arasında kısmî tutarsızlıklar vardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımında izlediği politikadan ve sonraki döneme ulaşabilen tutanakların yetersizliğinden kaynaklanabilir.) Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti'nin talimli asker sayısı 400 bin civarındadır.²¹ Osmanlı Devleti'nin maliyesi bu sayıdaki askerin masraflarını bile karşılamakta yetersizken, savaş esnasında ihtiyaç duyuldukça orduya alınan asker sayısı artmış ve bu sayı 2.850.000'e kadar çıkmıştır.²²

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda asker kaybı yaklaşık 800 bin civarındadır.²³ Geriye kalanların önemli bir kısmının esir düştüğünü, sakatlandığını ve çalışamaz hale geldiğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

¹⁵ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Ulusallaşma, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İst., 2005, s.198.

¹⁶ Başmabeyinci Lütfi Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri, Hürriyet Yayınları, İst. 2006, s.344.

¹⁷ Zürcher, a.g.e., s.182.

¹⁸ Zürcher, a.g.e., s.186.

¹⁹ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, TTK, Ank., 1994, s. 4.

²⁰ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C:IX, TTK, Ank., 1996, s.404.

²¹ Karal, a.g.e., s.408.

²² Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları, Yapı Kredi Yayınları, 2.b., Ank.,1981, s.23.

²³ Müderrisoğlu, a.g.e., s.24.

2- Devletin Teknik Yönden Durumu

Savaş esnasında insanlığın gündemine yakın geçmişte girmiş olan petrol her ne kadar kullanılsa da, kömür hâlâ vazgeçilmez durumdadır. Hicaz demiryolunda kullanılan trenler üç günde tamamladıkları Şam-Medine arasındaki yolu, savaş esnasındaki kömür kıtlığından dolayı, birkaç haftada ancak tamamlayabilmişlerdir. Osmanlı Devleti kömür üretimi bakımından da rakiplerine göre oldukça geridedir.

1900'de bazı devletlerin kömür üretimi(sanayide, trenlerde ve savaş araçlarında kullanılması bakımından önemlidir) şu şekildedir:

Britanya: 229 milyon ton,

Fransa:33,4 milyon ton,

Avusturya-Macaristan:11 milyon ton,

Rusya:16,2 milyon ton,

Osmanlı Devleti:0,6 milyon tondur.²⁴

Birinci Dünya Savaşı günümüz modern makineleşmesinin cephelere ilk defa, prototip olarak, yansıdığı bir savaştır. Uçak²⁵ ve tank o günün savaşları için her ne kadar çok modern silahlar olarak görülse de, savaşın sonucunu belirleme açısından mutlak anlamda etkili değildir. Fakat demiryolu donanımı savaşın belirlenmesinde doğrudan etkilidir.

Savaş başlangıcında demiryolu ağlarının dağılımı şu şekildedir:

Britanya:32.623 km,

Fransa:40.770,

Almanya:63.378,

Avusturya-Macaristan:22.981 km,

²⁴ Zürcher, a.g.e., s.71.

²⁵ ATASE, BDH, KLS.80, DS.408, FH.5.

Rusya:62.300,

Osmanlı Devleti:5.759.²⁶

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı esnasında teknik olarak rakiplerinden geri olduğu tartışmaya bile gerek bırakmayacak kadar açıktır. Bunun yanında ordunun temel ihtiyaçları olan ilaç, gıda ve giyecek de yeterli değildir. Dünya Savaşı esnasında ayakkabısız Türk askerlerin rastlamak sıradan bir hal almıştır. Doğu cephesinde Türk askerleri Rusların ayakkabılı oluşuna imrenmişlerdir. Başarılı hücumlar yapan Türk askerlerini geri döndüklerinde tanımak bazen zorlaşıyormuş. Çünkü ölmüş olan düşman askerlerinin elbiselerini ve ayakkabılarını alıp kullanıyorlarmış.²⁷

3- Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, maliyeyi büyük sarsıntılara uğratan savaşlarla geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarından çıkmış ve zafiyetler içindedir. Osmanlı maliyesi Birinci Dünya Savaşı'na katılmak için müsait değildir. Avrupalı devletlere olan borç ise olabildiğince fazladır. 1914 yılında borçların toplamı 153,7 milyon liradır. Borcun %40'ı Fransa'ya, %29'u İngiltere'ye, %7,6'sı Hollanda'ya, %4,7'si Almanya'ya, %2,6'sı İtalya'ya, %0,9'u Avusturya'ya, %7,9'u iç piyasayadır.²⁸ 1914–1919 yılları arasında tahminî bütçe sürekli açık vermiştir ve buna bağlı olarak da dışarıdan borçlanma öngörülmüştür. 1914–1915 malî yılında öngörülen dış borçlanma 73.932.000 lira iken 1918-1919'da 136.888.000 lira olmuştur.²⁹

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na açık veren bir bütçe ile girmiştir. Bütçenin, hiç savaşa girilmediği varsayılsa bile, dış borçlardan dolayı kaç yıl sonra denk geleceği de belli değildir. Osmanlı Devleti'nin 1914–1915 mali yılında bütçe açığı 1.050.000

²⁶ Zürcher, a.g.e., s.72.

²⁷ Zürcher, a.g.e., ss.187,188.

²⁸ Emin Yaman, Kuruluş Savaşında Anadolu Ekonomisi, Betik Yayınları, Ank., 1998, s.6.

²⁹ Müderrisoğlu, a.g.e., s.90.

lira, 1915–1916 mali yılında 8.435.000 lira, 1916–1917 mali yılında 14.386.000 lira, 1917–1918 mali yılında 28.599.000 lira, 1918–1919 mali yılında ise 17.767.000 liradır.³⁰ Osmanlı Devleti'nin gerçek bütçe açıkları tahmini bütçe açıklarından daha fazladır. 1914–1915 mali yılında 33.102.175 lira, 1915-1916'da 43.219.312 lira, 1916-1917'de 57.781.254 lira, 1917-1918'de 85.226.362 lira, 1918-1919'da 94.509.235 liradır.³¹

Birinci Dünya Savaşı başlarken Osmanlı Devleti'nin 30 milyon lira olan yıllık gelirinin 10 milyonu yabancılardan alınmış borçların faizlerine gitmekteydi. 4 milyonu Harbiye Nezareti'ne verilebilmekteydi. Hâlbuki 1914 – 1915 yılı bütçesinde savaş gelirleri olarak 19 milyon lira belirlenmiştir.³²

Padişaha ve sadrazama bile söylenmeden³³ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na ekonomik olarak bitmiş bir halde, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının yaralarını saramadan sokulmuştur.³⁴

Osmanlı Devleti malî olarak kendisini toparlayarak dönemin güçlü devletleri ile rekabet edebilecek ekonomik hamleler yapması gerekirken sonunu hazırlayacak olan bir savaşın içine girmiştir.

Osmanlı, ekonomisi tarıma dayanan bir devletti. Savaşa girilince ziraatta çalışmakta olan nüfusun önemli bir kısmı askere alınmıştır. Bu da Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Askere alınanların %80'i uzaktan veya yakından ziraatla ilgiliydi.³⁵ Bunun yanında savaşın ziraat alanlarını kullanılamaz hale getirmesi de Osmanlı ekonomisini olumsuz etkileyen faktörlerden birisidir. 1914'teki buğday hâsılatı, 1913'e nazaran %39 daha fazla olmuştur. Beklenmedik bir artıştır bu. Savaşa girmek üzere olan

³⁰ Müderrisoğlu, a.g.e., s.90.

³¹ Müderrisoğlu, a.g.e., s.92.

³² Karal, a.g.e., s.411.

³³ Başmabeyinci Lütfi Bey, a.g.e., ss.341-343.

³⁴ Başmabeyinci Lütfi Bey, a.g.e., s.342.

³⁵ Eldem, a.g.e., s. 33.

bir devlet için büyük bir avantajdır.³⁶ Fakat savaşa girişle birlikte eldeki stok hızla tükenmiş ve ülke darboğaza girmiştir; üstüne üstlük savaş halinden dolayı 1914 – 1919 arasında buğday üretimi her yıl düşmüştür. 1919’da buğday mahsulü, harpten evvelki seviyesinin yarısına düşmüştür.³⁷ I. Dünya Savaşının sonunda İstanbul bile açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve devlet halka ekmek verebilmek için 3 milyon lira bulmakta zorlanmıştır.³⁸ Buğdayın toptan fiyatı(okka olarak) 1913’te 0,9 kuruş iken 1918’de 25–30 kuruş, 1919’da ise 15–16 kuruş olmuştur.³⁹ Savaş yıllarındaki fiyat artışı sadece buğdayda olmamıştır. 1914’le 1918 arasında şekerin kıyyesi⁴⁰ 3 kuruş’tan 250 kuruşa, zeytinyağının kıyyesi 12 kuruştan 280 kuruşa, pirincin kıyyesi 3 kuruştan 90 kuruşa kadar çıkmıştır.⁴¹

Osmanlı 1 lirası ile Temmuz 1915’te satın alınabilen bir mal, savaşın üçüncü yılına girilirken 5,50 Osmanlı lirasına alınabilmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığında ise aynı malın değeri 4,48 lira idi.⁴² Buna karşın perakende fiyatlar incelendiğinde savaş yıllarındaki fiyat artışlarının halkın kullanmak zorunda kaldığı ürünlerde çok daha fazla olduğu görülür. Perakende fiyatlar 1914 ile 1918 arasında genel itibariyle büyük bir artış göstermiş, 1919’da, mütarekeyi takiben fark edilir derecede bir düşme göstermiştir. İstanbul’da 1914’te pirinç(1 Kıyye) 3 kuruş, 1918’de 92 kuruş, 1919’da ise 45 kuruş olmuştur. Patates(1 Kıyye) 1914’te 1 kuruş, 1918’de 27 kuruş, 1919’da ise 16 kuruş olmuştur. Yumurta(1 Tane) 1914’te 0,5 kuruş, 1918’de 6 kuruş, 1919’da ise 4,5 kuruş olmuştur. Et(1 Kıyye) 1914’te 7 kuruş, 1918’de 125 kuruş, 1919’da ise 70 kuruş olmuştur.⁴³ Ege’de ve Orta Anadolu’da perakende fiyatlar I. Dünya Savaşı öncesine nazaran

³⁶ Eldem, a.g.e., s. 30.

³⁷ Eldem, a.g.e., s. 161.

³⁸ Müderrisoğlu, a.g.e., s.89.

³⁹ Eldem, a.g.e., s.53.

⁴⁰ 1 Okka(Kıyye)=400 Dirhem=1283 gr.

40 Para=1 Kuruş; 100 Kuruş=1 Lira.

⁴¹ Yaman, a.g.e., s.48.

⁴² Müderrisoğlu, a.g.e., s.87.

⁴³ Eldem, a.g.e., ss. 50,51.

1915'te %40, 1916'da %90, 1917'de %200–250, 1918'de %400–500 oranında artmıştır.⁴⁴

4-Osmanlı Devleti-Almanya İlişkileri

Almanya, birliğini 1871'de tamamlamış ve sömürgecilik yarışına geç başlamış bir devlettir. Dolayısıyla da Osmanlı Devleti ile geçmişe dönük problemleri yoktur. Azınlık meselelerinde ve sınır sürtüşmelerinde iki devlet karşı karşıya gelmemiştir. Azınlık meselelerini bahane ederek, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmamıştır. Bu da Osmanlı Devleti ile arasındaki ilişkinin iyi yürüme sebeplerinden biri olmuştur.⁴⁵ Buna karşılık Osmanlı Devleti Rusya, Fransa ve İngiltere ile azınlıklara yönelik problemler yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasında 1880-1885 yıllarında başbakanlık yapan Gladstone'nin İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırması etkili olmuştur. Kendisini yalnız hisseden Osmanlı Almanya'ya yaklaşmıştır.⁴⁶

Berlin Antlaşması(1878)'na kadar İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yanaydı. 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'nda İngiltere'nin gayreti sonucunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü, Rusya'ya karşı, Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmıştır. Böyle bir uygulama Rusya'ya karşı bir garanti teşkil ettiğinden avantajlı olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruyamayacak kadar zayıflamış olduğu ve bir başkasının himayesini kabul edecek duruma geldiği görülmüştür. İngiltere bu tarihlere kadar Osmanlı Devleti'nin sömürgelerine giden yolların koruyuculuğunu yapabilecek kadar güçlü, kendisinin gelip geçişini de engelleyemeyecek kadar güçsüz olduğunu biliyordu. Fakat 93 Harbi Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinin hızlandığını ve İngiltere'ye, sömürgelerine giden yolları kendisinin koruması gerektiğini gösterdi. İngiltere ilk adımı Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı alarak attı. Böylece o da fiilen Osmanlı ülkesinin parçalanmasına katılmış oldu ve bundan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmayacağını gösterdi.

II. Abdülhamit, İngiltere'nin 1878'deki köklü politika değişikliği üzerine Almanya ile yakınlaşma yollarını aradı. Almanya 1871'de birliğini tamamlamış ve sömürgeci-

⁴⁴ Eldem, a.g.e., s. 50.

⁴⁵ Ortaylı, a.g.e., s.118.

⁴⁶ Fromkin, a.g.e., s.31.

lik yarışına girişte gecikmiş bir Avrupa devletiydi. Fakat sömürgeciliğe karşı olan veya Osmanlı ülkesini sömürme düşüncesi olmayan bir devlet değildi. Almanya, Osmanlı ülkesini oluşturmayı düşündüğü büyük imparatorluğun bir parçası olarak görüyor, Anadolu'yu ve coğrafyanın çevresini sömürülmeye müsait güzel bir alan olarak düşünüyordu⁴⁷ ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında bir beis görmüyordu.⁴⁸

18 Ocak 1871'de kurulmuş olan Alman İmparatorluğu, İngiliz çıkarlarını tehdit eden başlıca güç olarak kısa sürede Rusya'nın yerini almıştır.⁴⁹ Almanya'nın İngiltere'ye bir rakip olarak ortaya çıkması ve bu dönemde gayet iyi olan Osmanlı-Alman münasebetleri yüzünden İngiltere, Arap yarımadasındaki şeyhlerle anlaşmalar yapmaya, onları kendi lehinde kullanmaya başlamıştır.⁵⁰ Almanya'nın Basra ve civarına ilgisi arttıkça İngiltere de bölgedeki durumunu daha da güçlendirmiştir.⁵¹ Osmanlı Devleti'nin mutlak hâkimiyeti altında olmayan, kendi aralarında birlikten yoksun bulunan yerel liderler İngilizlerin propagandaları sonucunda daha da hırçınlaşmıştır.

1900'lü yıllarda Arap bölgelerinde petrolün keşfi ve petrolün harp donanmalarında kullanılmaya başlanılmış olması, İngiltere ve Almanya'nın ihtiraslarını harekete geçirmiştir. İngiltere gözünü ilk etapta İran'a, Almanya ise Mezopotamya'ya dikmiştir.⁵² Fakat İngiltere, Almanya'nın Mezopotamya'da tek başına hareket etmesine razı değildi. Buralara tek başına sahip olacak bir Almanya, ileride İngiltere'nin çıkarlarına set çekebilirdi. İngiltere'nin çıkarlarına göre, Ortadoğu'da aynı çatı altında buluşmaları zor olan ve İngiltere'nin güdümünde olabilecek küçük devletçikler olmalıydı. İngiltere bu politikasının bir gereği olarak, Şerif Hüseyin'in tek başına tüm Arapların kralı olma fikrine sıcak bakmamıştır. Şerif Hüseyin'in tek başına yönetmeyi düşündüğü coğrafyada yedi sekiz tane devlet türetilmiştir. Ve bu devletler yıllarca İngiltere ile Fransa'nın güdümünde olmuşlardır.

⁴⁷ Faruk Yılmaz, XX.Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye, Berikan Y, Ank., 2002, s.27.

⁴⁸ Herbert W. Duda, Hilafetten Cumhuriyete Geçiş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ank., 1989, s.116.

⁴⁹ Fromkin, a.g.e., s.31.

⁵⁰ Kurşun, a.g.e., s.22.

⁵¹ Ortaylı, a.g.e., s.114.

⁵² Kurşun, a.g.e., s.22.

Almanya, Protestanlar üzerine çalışıyordu. 1900'lerde Osmanlı Devleti topraklarındaki en kalabalık Protestan misyonu Almanya'nın idi. Alman Protestanları özellikle Filistin ve Suriye'de tarım, sosyal hizmetler gibi dallarda çalışma ve örgütlenme yöntemini kullanarak, yerel halkın sempatisini kazanmak ve bu sayede Alman kolonizatörlerinin bölge Araplarıyla çatışmaya düşmeksizin yerleşip yaşamalarını sağlamak yolunu yeğlemişlerdir. Alman misyonerlerinin tek amacı bakir Osmanlı ülkesinin verimli topraklarını Almanlara açmak için çalışmaktı.⁵³

Almanya, Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinin nefretini kazanmadan, Osmanlı ülkesinde emperyalist hedefleri yönünde yerleşmeye çalışıyordu.⁵⁴ Aslında o da sömürge elde etmek için gayret sarf ediyordu. Sadece yöntemi farklıydı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında kapitülasyonları kaldırdığını ilan edince en şiddetli tepki, müttefikleri olan, Almanya'dan gelmiştir.⁵⁵

Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde etkili olma politikası farklıydı. Olabildiğince dost görünme yolunu tutmuştur. Üst üste girdiği savaşlardan perişan bir halde çıkan Osmanlı ordusunu modernize etmek, Almanlar için çok iyi bir fırsattı. Çünkü hareket ile zaman çok iyi denk gelmişti. Orduyu modernize etmek demek orduyu yönetenler üzerinde etkili olmak demektir. Ve Almanların Osmanlı ordusu ile ilgilenmeye başladığı zaman İttihatçıların⁵⁶ yönetiminde etkili olmaya başladığı dönemdir. İttihatçılar demek adeta ordunun kurmay kadrosu demektir.

⁵³ Ortaylı, a.g.e., ss.120-121.

⁵⁴ Ortaylı, a.g.e., s.119.

⁵⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, MEB Y., 3. b., İst., 1965, s.1897.

⁵⁶ Osmanlı Devleti Avrupa'ya ilk defa II. Mahmut döneminde öğrenci göndermiştir. Avrupa'daki eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkeye dönen bu gençlere(Şinasi, Mithat Paşa...) savundukları fikirlerin Avrupaî olmasından dolayı "Yeni Osmanlılar" dendi. Daha sonradan Avrupa'da eğitim görmüş olan ve Avrupaî düşünce tarzına yatkın olanlara "Jön Türkler" dendi. Zamanla bu zümre kalabalıklaştı ve yönetim kadrolarındaki etkisini artırdı hatta padişahlara yapılacak ıslahatları telkin etmeye başladı. Daha önceden padişahlar devletin kurtulması ve daha iyiye gitmesi için ıslahatların yapılmasını dayatırken, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren bu konuda padişahlara baskı yapılmaya başlandı. Devletin kurtulması için reformlar yapılması konusunda padişaha baskı yapanlar Jön Türklerdi. Jön Türkler II. Abdülhamit döneminde İttihat ve Terakki Partisi'nin ortaya çıkaracak olan cemiyetleşme sürecini başlattılar.

General Otto Liman von Sanders askerî bir misyon ekibiyle birlikte Aralık 1913'te İstanbul'a gönderilmiştir. Bu ekibin görünürdeki görevi, Balkan Savaşı'ndan çıkan Osmanlı ordusunu yeniden organize etmektir. Almanya'nın asıl amacı ise stratejik ve politik açıdan anahtar durumundaki boğazları güvence altına almaktır. Büyükelçi Hans Freiherr von Wangenheim'in 1913 Nisanında formüle ettiği gibi "Orduyu kontrol eden güç Türkiye'de daima en güçlüsü olacaktır." Liman von Sanders, Osmanlı ordusunun genel müfettişliğine ve bütün harp okullarının genel başkanlığına ve İstanbul'daki boğazları korumakla sorumlu Birinci Ordu'nun generalliğine atanmıştır. Böyle bir gelişmenin anlamını çok iyi bilen Rusya bu durumu pek hoş karşılamamış,⁵⁷ hatta böyle bir durumu ortadan kaldırmak için savaş başvurabileceği mesajını vermeye başlamıştır.⁵⁸

Alman askerî heyeti başkanı Goltz, II. Abdülhamit döneminin bazı generallerini kastederek: "Birçok general bizim dostumuzdur. Ve kararlaştırılan parayı muntazam almaktadırlar. Bize yardıma hazırdırlar." demiştir.⁵⁹

Almanlar, Birinci Dünya Savaşı esnasında Müslümanları kendi yanlarında mücadele etmeye ikna etmek için II. Wilhelm'in Müslüman olduğu şayiasını yaymışlardır. Wilhelm ise kendisinin Hacı Wilhelm Muhammed ismini alarak İslam'ı kabul ettiği konusunda bütün doğuya haberler ulaştırılmasına kayıtsız kalmıştır.⁶⁰ Wilhelm, bizzat kendisi de, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ülkesine yaptığı ziyaretlerinde Müslümanların dostu olduğunu söylemiş ve İslam âleminin sempati ve güvenini kazanmaya çalışmıştır.⁶¹ İngiliz sömürgelerindeki Müslümanların sempatisini kazanabilmek için

1889 yılında İbrahim Temo, İshak Sükûfî, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu. Tahsin Ünal, Türk Siyasî Tarihi(1700-1958), Kutluğ Yayınları, 3. b., İst., 1974, s.374.

⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaklaşması İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne baskısını değiştirmiştir. Osmanlı ülkesi, özellikle petrol yönünden zengin olduğu düşünülen yerler, onlar için rekabet alanı haline geldi.

⁵⁸ Yunus Kobal, Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya, Hacettepe Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2000, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.109.

⁵⁹ Ortaylı, a.g.e., ss.78,79.

⁶⁰ Hülalü, a.g.e., s.60.

⁶¹ Jacob M. Landau, Pan-İslam Politikaları, Çeviren: Nigar Bulut, Anka Y., İst., 2001, ss.67,68.

Osmanlı halifesine iyi davranmıştır.⁶² Halbuki Almanlar, Türkiye'yi, oluşturmayı düşündükleri büyük sömürge imparatorluğunun bir parçası olarak görüyorlardı.⁶³ Diğerlerinden tek farkı vardı: Dost görünmek... Bu durumun farkında olan Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanların Arap toprakları üzerinde emelleri olduğunu ve buralara sahip olmak istediklerini Enver Paşa'ya bildirmiştir.⁶⁴

Bağdat şimendiferinin imtiyazı 1903'te Alman şirketine, yolun her iki tarafında 20 kilometrelik mesafedeki madenlerin işletilmesi hakkını da verdi. 1904'te şirket Bağdat ve Musul vilayetlerinin her tarafında petrol yataklarının keşfi için iki yıllık ruhsat almıştır.⁶⁵ Almanya'nın bu girişimi Osmanlı ülkesine yerleşmek için atılan adımlardan biriydi.

Osmanlı devlet adamlarının bir kısmı günden güne güçlenen Almanya'ya ümit bağlamıştı. Alman dostluğunun Osmanlı'nın dertlerine çare olacağını düşünmüşlerdi. Fakat İngiltere hâlâ dünyanın en güçlü ekonomisine sahipti. Almanya ile dostluk kurmak demek İngiltere'nin karşısına dikilmek demektir. İngiltere on dokuzuncu yüzyılın ortasında dünya kömürünün üçte ikisini, demirin yarısını ve çeliğin %70'ten fazlasını üretiyordu. Dünyada ticareti yapılan mamul malların %40'ından fazlası Britanya adalarında üretiliyordu. Dünya sanayi üretiminin yarısını İngilizler gerçekleştiriyordu. Almanya, zamanla, ekonomik olarak yükselişe geçse de⁶⁶ İngiltere'yi geçememiştir. İngiltere bunu savaş esnasında insan ve malzeme bakımından rahat oluşu ile de göstermiştir.

Almanya için Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Rus ordularının bir kısmını Ortadoğu'ya çekecek bir etkendi. Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke, 10 Ağustos 1914'te Enver Paşa'ya şunu söyler: Mümkün olduğu kadar çok İngiliz ve Rus birliğini Avrupa savaş alanından uzaklaştırmak, Osmanlı Devleti'nin görevidir. Süveyş'e yapılan saldırı da Moltke'nin fikri doğrultusunda olmuştur.⁶⁷ İngi-

⁶² Kodaman, a.g.e., s.131.

⁶³ Yılmaz, a.g.e., s.27.

⁶⁴ Andrew Mango, Atatürk, Çeviren: Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, 6.b., İst., 2007, s.206.

⁶⁵ Kurşun, a.g.e., s.22.

⁶⁶ Fromkin, a.g.e., ss.31,32.

⁶⁷ Zürcher, a.g.e., ss.182,183.

lizler, Mısır'da toplamış oldukları askerin büyük bir bölümünü, Almanlara karşı zor günler yaşayan Fransızların desteğine göndereceklerdi. Bunun öğrenen Almanlar ilgili askerlerin Mısır'dan ayrılmaması için Osmanlının Süveyş'e saldırmasını isterler ve bu yolda saldırı yapılır. Burada başarı kazanılmadığı gibi, Osmanlı, Hicaz'a ve başka yerlere göndermesi gereken askerî desteğini de gönderemez.⁶⁸ Moltke'nin Enver Paşa'dan isteği Türklerin büyük insan kaybına sebep olmuştur. Çünkü Enver Paşa bu tasarı doğrultusunda Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı harekete geçmiştir.⁶⁹ Ayrıca İngilizlerin Ortadoğu için kullandıkları asker sayısı artmış ve bu da Osmanlı ordularının güney cephelelerinde aleyhine olmuştur. Güney cephelerinde Kut'taki başarı haricinde Osmanlı ordularının belirgin bir başarısı olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki durumunun belirlenmesinde de Almanların etkisi olmuştur. Türklerin Almanların istediği cephelere yüklenmesi gerektiğinden ve Almanların Hicaz'a güç gönderilmesine karşı çıkmasından dolayı, Şerif Hüseyin isyanına gerekli cevap verilememiştir. Almanlar Hicaz'da Şerif'e karşı mücadele verilmesine, kuzeydeki Türk gücünü bölmesi yönünden, sıcak bakmamışlardır.⁷⁰

B-Hicaz ve Çevresinde Osmanlı Ordusu

Osmanlı Devleti'nin barış halindeki asker sayısı iki yüz bin civarındaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın başında bu sayı 12.469 subay ve 477.868 ere yükseldi. Ekim 1914'te bu sayı bir milyonu buldu. Buna karşılık sadece İngiltere'nin 1915'teki asker sayısı dört buçuk milyon idi.⁷¹ Rakipleri ile karşılaştırıldığında Osmanlı ordusunun mevcudu düşüktü.⁷²

⁶⁸ Bayur, a.g.e., ss.309-312.

⁶⁹ Zürcher, a.g.e., s.183.

⁷⁰ Bayur, a.g.e., ss.316-317.

⁷¹ BDHTH, C:6, 1978, ss.99-103.

⁷² Fakat teknik araç gereç ve gıda malzemesi bakımından yetersizlik bir tarafa sayı bakımından da rakiplerinden düşük olan Türk ordusu cephelerde olağanüstü bir direniş göstermiştir. Mesela 26 Mart 1917

Seferî Türk ordusu, dört ordu halinde 13 piyade kolordusu(biri bağımsız), 38 piyade tümeni(ikisi bağımsız), dört ihtiyat süvari tümeni⁷³, bir süvari tümeni, iki ihtiyat süvari tugayı, bir Van Jandarma Tümeni, beş müstahkem mevki, İzmir ve Irak Havalisi Komutanlıkları ile Donanma Komutanlığından ibaretti. Hicaz cephesiyle ilgisi itibariyle merkezi Şam'da bulunan 4'üncü Ordu ise 8'inci, 12'nci Kolordularla Irak ve Havalisi Komutanlığından ibaretti.⁷⁴ 6 Eylül 1914'te Suriye Genel Komutanlığı yerine, 4'üncü Ordu Komutanlığı geçmişti.⁷⁵

Savaş öncesinde Türk ordusunun durumu şu şekildeydi: Türk Kara Ordusu, Harbiye Nezaretine bağlı dört ordu müfettişliği halinde, biri bağımsız olmak üzere 13 piyade kolordusu, 38 piyade tümeni(iki bağımsız) dört süvari tümeninden teşekkül ediyordu.

1'inci Ordu Müfettişliği: 5 Piyade kolordusu(1-5'inci kolordular)

2'nci Ordu Müfettişliği: 6 ve 8'inci Kolordularla bağımsız 22'inci Hicaz Tümeninden,

3'üncü Ordu Müfettişliği: 9, 10, 11'inci Kolordulardan,

4'üncü Ordu: 12'nci ve 13'üncü Kolordulardan ibaretti.

Bunlardan başka doğrudan Harbiye Nezaretine bağlı iki tümenli 7'inci Yemen Kolordusu(39 ve 40'inci Tümenler) ile bağımsız 21'inci Asir Tümeni de genel kuruluş-taki yerini alıyordu.⁷⁶

2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan edilirken Hicaz'daki 22'inci Tümen ve Yemen'deki 21'inci Tümen seferberliğin dışında tutulmuştur.⁷⁷ 22'inci Tümenin genel

tarihli Birinci Gazze Savaşı'nda 20 bin Türk kuvvetine karşılık 85 bin İngiliz kuvveti vardır. Buna rağmen Türk ordusu İngilizleri geri püskürtmeyi başarmıştır. Kodaman, a.g.e., s.192.

⁷³ I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ordusunun taburlarında 300-400, alaylarında 800-1500, tümenlerinde 2500-4000 asker bulunmaktadır. Zürcher, a.g.e., s.195.

⁷⁴ BDHTH, C:6, s.79.

⁷⁵ E. Albay Muzaffer, Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını, Yayına Hazırlayan: Hülya Toker, Genelkurmay Basımevi, Ank., 2006, s.7.

⁷⁶ BDHTH, C:6, s.78.

seferberliğe tabi olmamasında Şerif Hüseyin'in isteği de etkili olmuştur.⁷⁸ Çıkaracağı isyan açısından Hicaz'da Türk ordusunu istemeyen Şerif Hüseyin, 22'inci Tümenin de Hicaz'dan alınmasını istemiş ve kendisinin buraların güvenliğini temin edebileceğini söylemiştir.⁷⁹ 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine harp ilan edilince Başkomutanlık Vekâletinin emriyle Hicaz ve Asir'deki tümenlerde de seferberlik ilan edilmiştir.⁸⁰

Seferberlikten önce Hicaz'daki asker sayısı 4000 civarındadır.⁸¹ Bu askerler genellikle 1891, 1892 ve 1893 doğumlulardan oluşmaktadır.⁸²

Arap Yarımadasındaki Birliklerin Dağılımı Şu Şekildedir:⁸³

Bağımsız 22'inci Tümen(6000 insan): Mekke'de⁸⁴

21'inci Tümen(7000 kişi): Asir'de.⁸⁵

7'inci Kolordu: San'a,

39'uncu Tümen: San'a,

40'inci Tümen: Hudeyde,

Bağımsız 21'inci Tümen: Ebha'dadır.⁸⁶

⁷⁷ Toker, a.g.e., s.6.

⁷⁸ Yatak, a.g.m. , İlim ve Sanat, Ekim 1991, Sayı:30, s.73.

⁷⁹ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.5.

⁸⁰ BDHTH, C:6, s.140.

⁸¹ Toker, a.g.e., s.6.

⁸² BDHTH, C:6, s.140.

⁸³ Birinci Dünya Harbi sıralarında da hac görevinin kaldırılması, hac yollarının korunmasıyla görevli birliklerin yükünü hayli hafifletmiştir. BDHTH, C:6, s.82.

⁸⁴ Larcher, a.g.e., s.30.

⁸⁵ Larcher, a.g.e., s.30.

⁸⁶ BDHTH, C:6, s.80.

1914'te Arabistan'daki Osmanlı gücünün toplamı 4 tümene varıyordu.⁸⁷ 22'inci Tümen(6000 insan).⁸⁸ Hicaz'da demiryolunun son bulunduğu Medine'den 500 km güneye kadar olan bölgede; 21'inci Tümen(6000–7000 insan): Asir'de(demiryolu son noktasından 800 km mesafede); 7'inci Kolordu(9.447 insan): 39 ve 40'ıncı Tümenleriyle Yemen'de(demiryolu son noktasından 1.200 km mesafede) idi. Bunların dışında Mekke'de bir de jandarma taburu vardır.⁸⁹

İsyan başladığında Taif'te iki tabur piyade, bir tabur topçu; Mekke'de iki tabur piyade; Cidde'de iki tabur piyade, bir makineli tüfek bölüğü ve bir batarya⁹⁰ bulunmaktadır.⁹¹ Cidde'deki Osmanlı askeri sayısı: 1.447 kişidir.⁹² Mekke'deki Osmanlı askerinin sayısı⁹³ 1000 kişidir.⁹⁴ Taif'te ise 44 subay, 1482 er vardır. Hicaz ayaklanmasının başladığı günlerde Medine'de 4.473, Hedye'de 2.238, Medayin'de 3.525, Tebük'te 1.468, Hat boyunda(tren yolu) ise 2.500 Türk askeri vardır. Medine ve ona bağlı olarak hareket eden Hedye, Medayin, Tebük ve Hat boyunun asker sayısı toplam 14.204 kişidir.⁹⁵ Arabistan genelinde Osmanlı Devleti'nin asker sayısı 24 bin civarındadır.⁹⁶

Hicaz'daki 22'inci Tümen'in seferberlik yerleşimi şu şekildedir:

129'uncu Alay 3'üncü Taburdan iki bölük ile bir topçu bataryası: Cidde.

129'uncu alayın 1'inci Taburu ve bir topçu bataryası: Mekke.

⁸⁷ Karal, a.g.e., s.493.

⁸⁸ Hicaz'daki 22 nci tümenin alaylarında(bir tûmende üç piyade tûmeni, bir topçu alayı olurdu) üçer tabur vardı. Topçu birliğinde dört bataryalı bir seri dağ taburu vardı. Toker, a.g.e. s.5.

⁸⁹ Toker, a.g.e., s.5.

⁹⁰ Topçu bölüklerine "batarya" denilir.

⁹¹ Uğurlu, a.g.e., s.143.

⁹² Çiçek, a.g.e., s.68.

⁹³ Asker sayısının Mekke ve civarında düşük olmasının sebebi, Galip Paşa'nın önemli bir birlikle beraber Taif'te bulunmasıdır.

⁹⁴ Çiçek, a.g.e., s.69.

⁹⁵ BDHTH, C:6, s.795.

⁹⁶ Gülsoy, a.g.e., s.228.

130'uncu Alay: İki taburu Taif'tedir.⁹⁷

128'inci Alay: Taif.

130'uncu Alay: Taif(130'uncu Alay 1'inci ve 2'nci Taburlar Heda'da çıkan olayları bastırmak üzere Temmuz 1914'te buraya gönderilmiştir.)

Dağ Topçu taburu(üç batarya ile): Taif.

129 ncu Alay 3 ncü Taburdan bir bölük: Yanbu'l-Bahir.

Medine'de Medine muhafız Komutanlığı'na bağlı olarak, bir muhafız taburu, iki sabit ve iki seyyar jandarma bölüğü, 4'üncü Dağ Bataryası, bir topçu takımı, 8.7 cm'lik altı adet mantelli top ile demiryolunda karakollar halinde tertiplenmiş koruma taburları mevcuttur.⁹⁸

Savaş başlayınca 22'inci Tümenin insan sayısında azalma olmuştur. Çünkü buradan bazı birlikler alınarak Kanal Harekâtına kaydırılmıştır.⁹⁹ İlgili askerler 22 Aralık 1914'te Medine'ye, buradan da 8 Ocak 1915'te Maan'a geçmişlerdir.¹⁰⁰ İlgili birliğin Maan'a ulaşması¹⁰¹ otuz günü bulmuştur.¹⁰² Bundan sonra ise Hicaz'daki 22'inci Tümen Komutan Vekâletine getirilmiş olan Albay Ahmet komutasında şu kuvvetler bırakılmıştır: Mekke'de 129'uncu Alay 1'inci Taburu, 128'inci Alay makineli Tüfek Birliği(İki tüfekli). Taif'te 130'uncu Alay 2'nci Taburu(bir bölük eksik) ile 4'üncü Dağ Bataryası. Cidde'de 129'uncu Alay 3'üncü Tabur ile 3'üncü Dağ Bataryası ve 10 Mantelli top ve mevki jandarma taburu. 130'uncu Alay 2'nci Taburun 1'inci Bölüğü Taif'ten Cidde'ye gönderilmiş, Cidde'deki 129'uncu Alay 3'üncü Taburun bir bölüğü,

⁹⁷ ATASE, BDH(Birinci Dünya Harbi), KLS.164, DS.719, FH.50-01.

⁹⁸ BDH, C:6, S:84,85.

⁹⁹ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.75.

¹⁰⁰ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.81.

¹⁰¹ Cemal Paşa Mekke'den 15 Kânunuevvel 1914'te hareket edip, 15 Kânunusani 1914'te Maan'a ulaşmış olan Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'nin muayene ettiğini ve bunların bunca meşakkatli yola rağmen zinde olduklarını merkeze bildirmiştir. ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.75-02.

¹⁰² ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.75-02.

Yanbu'dan Akabe Körfezi'ne¹⁰³ kadar uzanan kıyı kesiminde gözetlemeyle görevlendirilmiştir.¹⁰⁴

Kanal Hareketinin başlayacağı günlerde Hicaz'dan Kanal Seferi için asker istenirken Hicaz'ın güvenliği de göz önünde bulundurulmuş ve bölgenin güvenliğini sağlayacak miktarda asker bırakılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁵

1-IV. Ordu- Kanal Cephesi

Osmanlı'nın savaşa girişi Almanya'nın işine yarayacaktı. İngilizler, Fransızlar ve Ruslar Türklerle uğraşmak zorunda kalacak ve Almanların Avrupa cephelerindeki yükü hafifleyecekti.¹⁰⁶ Bunun için Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda Ruslarla, Süveyş Kanalı'nda ise İngilizlerle savaşa tutuşması gerekiyordu. Bu, savaş planını hazırlayan Almanların¹⁰⁷ isteğiydi.¹⁰⁸ Kanal'a saldırma görevi ise Cemal Paşa'nın¹⁰⁹ komutanı olduğu IV. Ordu'ya verilmişti.

¹⁰³ Akabe (Eilat) Körfezi Kızıldeniz'in kuzeyinde yer alan bir körfezdir. Elat Körfezi adıyla bilinir.

¹⁰⁴ BDH, C:6, S:85.

¹⁰⁵ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.41-01.

¹⁰⁶ İsmet Parmaksızoğlu, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi, MEB, 2.b., İst., 1982, s.24.

¹⁰⁷ Balcı, a.g.e., s.15.

¹⁰⁸ İsmet Üzen, Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Seferleri, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007,(Basılmamış Doktora Tezi), s.109.

¹⁰⁹ Cemal Paşa: 1872'de İstanbul'da dünyaya geldi. 1890'da Kuleli Askeri İdadisi'nden mezun oldu. 1893'te Mekteb-i Harbiye-i Şahane'yi bitirdi. Bundan sonra Erkan-ı Harbiye'ye kayıt yaptırdı ve iki yılda kurmaylık eğitimini tamamlayarak 1895'te kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. M. Şükrü Hanioglu, "Cemal Paşa", İA.TDV, C:7, İst., 1993, ss.305-307. Bundan sonra Erkan-ı Harbiye'ye kayıt yaptırdı ve iki yılda kurmaylık eğitimini tamamlayarak 1895'te kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Cemal Paşa; Hatıralar, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Yayınları, İst., 2006, s.179. Cemal Paşa, Kurmay Yüzbaşı olarak bir süre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesi'nde görev yaptıktan sonra kendi isteğiyle 18 Mart 1896'da Kırklareli İstihkâm İnşaat Şubesi'nde çalıştırılmak üzere, II. Ordu emrinde görevlendirildi. İki yıl sonra, 3 Mart 1898'de Kolağası oldu. 27 Mart 1899'da, Selanik'teki III. Ordu emrinde Selanik Redif Fırkası Kurmay Başkanlığı'na atandı. Nevzat Artuç, Ahmed Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı, Süleyman Demirel Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ss.28-29.

Mevcudu yaklaşık olarak 60 bin kişiden oluşan¹¹⁰ IV. Ordu'nun vazifesi, Mısır'daki İngiliz güçlerini oyalamak, İngilizlerin bölgede daha fazla asker tutmasını sağlamak ve yöre halkını İngilizlere karşı isyana teşvik etmektir. Osmanlı'nın Kanal Cephesi'nin açması Almanya'yı batı cephelerinde rahatlatıyordu.¹¹¹ Ayrıca dönemin Avrupa gazetelerinde(Cenevre'deki La Tribune Gazetesi) Kanal Seferi'nin sebepleri işlenirken Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker sevk etmesinin bir sebebi olarak Enver Paşa'nın Mısır'ın İngilizlerden bağımsız olmasını istemesi de gösterilmiştir.¹¹²

Almanya ve Osmanlı bakımından İngiliz kuvvetlerinin bir kısmını Kanal'da tutmak önemliydi.¹¹³ Fakat Kanal'a sevk edilen Osmanlı birliğinin zaferine savaş planlarını yapan Almanlar bile inanmıyordu. Alman komutan Albay von Kress, Mısır Seferi'nin

Cemal Bey, 1 Ağustos 1905'te kurmay binbaşısı olmuştur. Kabacalı, a.g.e., s. 179. Kurmay binbaşısı olmasını müteakip eden günlerde Ustrumçu, Alasonya, Koçana, Toyran havalisinde komitacılarla yapılan çatışmalara katılmış ve kaçan eşkıyaların takibinde bulunmuştur. Artuç, a.g.e., s.29. Cemal Bey, Ağustos 1907'de Doğu Anadolu'daki eşkıyalık hareketlerinin bastırılması içinde görevlendirilerek Doğu Anadolu'ya gönderilmiştir. Artuç, a.g.e., s.34. 1909 Nisanında Adana'daki Ermeni olaylarının bastırılmasında başarı göstermiştir. Hanioglu, a.g.m., s.305–307. 1911'de Bağdat'a vali tayin edilmiş ve burada Arap milliyetçiliğine karşı mücadele vermiştir. 1913'te İstanbul muhafızı, 1914 Şubatında ise Bahriye Nazırı olmuştur. Hanioglu, a.g.m., C:7, ss.305–307. 21 Ağustos 1915'te 11 Arap lideri, Mayıs 1916'da 21 Arap liderinin asılmasında etkili olmuştur. Bundan dolayı 1919'da Divan-ı Harb-i Örfi tarafından, Osmanlı Devleti'nin Arap unsurunun isyanına sebep olmakla suçlanarak, gıyaben idama mahkûm edilmiştir. Hanioglu, a.g.m., ss.305–307. Cemal Paşa'yı dünyaya tanıtan ve tarih kitaplarının sayfalarına kaydettiren hiç şüphesiz Birinci Dünya Savaşı'nda oynadığı rol olmuştur. Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı başlarken Bahriye Nazırı'dır. Fakat onu savaş esnasındaki mesaisini IV. Ordu Komutanı olarak geçirecektir. Cemal Paşa Dördüncü Ordu komutanı olduğu dönemde aynı zamanda Bahriye Nazırıdır ve yerine Enver Paşa vekâlet edecektir. İsmet Üzen, Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.110. Cemal Paşa'ya 13 Kasım 1914'te Enver Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığı'nı vermiştir. Cemal Paşa ordunun Kurmay Başkanlığı'na von Frankenberg'i, Birinci Şube Müdürlüğü'ne de Binbaşısı Ali Fuat(Cebesoy) Bey'i, İkinci Şube Müdürlüğü'ne Binbaşısı Refet(Bele) Bey'i atayarak, İstanbul'dan hareket etmiş ve 6 Aralık'ta Şam'a varmıştır. Karal, a.g.e., ss.425,426.

¹¹⁰ E. Albay Muzaffer, a.g.e., s.43.

¹¹¹ Toker, a.g.e., s.4.

¹¹² BOA, HR.SYS., DN.(dosya no)2424, GN.(gömlek no):71.

¹¹³ Üzen, a.g.e., s.92.

başarisından umutsuz olduğunu itiraf etmiştir. Fakat Türklerle İngilizlerin bir an önce kapışması gerekiyordu. Çünkü hâlâ Türk yönetimi içinde savaş konusunda çekimser olanlar, Enver ve Talat'ı saf dışı bırakmak isteyenler vardı. Fakat başlayacak bir çarpışma geri dönüşü zorlaştırabilirdi.¹¹⁴ Bundan dolayı Almanlar cephenin açılmasında ısrarcı olmuşlardır. Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa da başarı konusunda Kress'den farklı düşünmemiştir. Cemal Paşa hatıralarında, “İngilizlerin Kanal'daki savunma vasıtalarının mükemmelliği nedeniyle, bu seferin zaferle son bulacağına ben ihtimal vermemekle beraber, bütün seferî kuvvete bir başarı imanı verebilmek için, her gece, yol boyunca rastladığım birliklere, pek yakın olan zaferden, bu zaferin yüceliğinden bahsediyordum.” demiştir.¹¹⁵ Enver Paşa, cesaretlendirmek ve ümitlendirmek amacıyla olsa gerek, 9 Aralık 1914 tarihinde 4'üncü Ordu Komutanlığı'na çektiği telgrafta, ordunun Kanal'da zafer kazanacağından emin olduğunu ve bu konuda 4'üncü Ordu'ya olan güveninin tam olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁶

Cemal Paşa, I. Kanal Seferi'ne katılan Türk birliğinin 25 bini aşmadığını belirtmektedir.¹¹⁷ Bu sayı İngilizlere nazaran oldukça azdır. Dönemin Osmanlı istihbaratı İngilizlerin Mısır'da 400 bin civarında askeri olduğunu ve bunun 130 binini Kanal'a yönlendirdiğini öğrenmiştir.¹¹⁸ Ayrıca Osmanlı ordusu gıda, giyecek ve savaş araç gereçleri bakımından da iyi durumda değildir ve diğer bir problem ise bölgenin iklimine pek de alışık olmayan Osmanlı ordusunun önünde geçilmesi gereken bir çölün mevcudiyetiydi. Çöl tek boyutlu bir problem değildi; sadece yürüyüşü zorlaştıran bir etken değildi. Çıkacak olan bir kum fırtınası günlerce uğraşarak döşenen rayları, açılan kanalları vs. bir anda kullanılamaz hale getiriyordu.¹¹⁹ Kanal'ın batı(İngilizler tarafı) tarafında, boydan boya, demiryolu hattı vardı ve İngilizler çok rahat hareket edebiliyorlar-

¹¹⁴ Balcı, a.g.e., s.16.

¹¹⁵ Kabacalı, a.g.e., ss.181,182.

¹¹⁶ ATASE, BDH, KLS.(klasör)162, DS.(dosya)714, FH.(fihrist)32.

¹¹⁷ Kabacalı, a.g.e., s.178.

¹¹⁸ BOA, HR.SYS., DS.2349, GM.18.

¹¹⁹ Harb Mecmuası, Yıl:1332, Sayı:11, ss.165–169.

dı.¹²⁰ Osmanlı ordusunun böyle bir imkânı da yoktu. Osmanlı birlikleri Kanal Cephesi'nde başarı kazanamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Cemal Paşa Kanal Seferi için Şerif Hüseyin'den de destek beklemişti.¹²¹ Şerif Hüseyin, savaşın ilk günlerinde Vehip Paşa ile birlikte aldığı kararlarda devletin yanında olacağını ve 4'üncü Ordu'yu destekleyeceğini söylüyordu.¹²² Şerif Hüseyin'in verdiği sözlere göre Şerif Hüseyin'in oğlu Ali emrindeki hecinsüvar birliği ile Maan'da Kanal'a yürüyecek olan orduya katılacaktı.¹²³ Fakat Cemal Paşa'nın beklediği destek Şerif Hüseyin ve oğullarından gelmedi; bilakis Cemal Paşa, desteğe gelecek birliğin desteklenmesi için şeriflere defalarca para, silah ve mühimmat yardımı yaptı.

Şerif Hüseyin, Kanal Harekâtı'na destek hazırlama bahanesiyle hükümetten maddî destek sağlamıştır. Bir defasında 60 bin altın almıştır. O, ardı arkası kesilmeyen yardımları alırken isyanın belirtileri çoktan oluşmuştur.¹²⁴ Hüseyin'in oğlu Ali, ayaklanmak üzere, Medine'de birlik hazırlamış ve bunu İngilizlere karşı çarpışacak cihat birliği olarak lanse etmiştir.¹²⁵ Şerif Hüseyin, Kanal Savaşı'na asker yardım göndereceğini vaat etmiş; fakat sözünde durmamıştır.¹²⁶

Savaş esnasında Cemal Paşa'nın adını duyuran olaylardan birisi Suriye'de Arap milliyetçilerinin asılmasıdır. Araplarla Türklerin yol ayrımına geldiği bir zaman diliminde bölge halkı tarafından çok sevilen insanların asılması Cemal Paşa'ya bakışları değiştirmiştir. Cemal Paşa'ya yaptığı idamlardan dolayı Sadrazam Said Halim Paşa ve Sultan V. Mehmed Reşad bile tepki göstermiştir.¹²⁷ Cemal Paşa'nın Arap ileri gelenlerini astırması Türklere karşı antipatiyi artırmış ve Suriyeli askerlerden bir kısmının Os-

¹²⁰ Toker, a.g.e., s.14.

¹²¹ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.41-01.

¹²² ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.5.

¹²³ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.11.

¹²⁴ BDHTH, C:6, s.147.

¹²⁵ Bayur, a.g.e., s.255.

¹²⁶ Arı, a.g.e., s.131.

¹²⁷ Emir Şekip Arslan, İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Klasik Y., İst., 2005, s.101.

manlı birliklerinden kaçmasına sebep olmuştur.¹²⁸ Fakat Şerif Hüseyin isyanı ile Suriye’de Cemal Paşa’nın yaptığı idamlar arasında ilişki kurmak çok zordur. Çünkü Şerif Hüseyin’in İngilizlerle irtibatı ve isyan hazırlıkları daha önce başlamıştı.¹²⁹

Arap ihtilali liderlerinin idam edilmeleri konusunda Cemal Paşa kendisini haklı görmektedir. Cemal Paşa hatıralarında, Suriye’deki birliklerin genelini Arap olduğunu ve idamla yargılanan Arap ihtilali öncülerinin bu birlikleri kışkırtma ihtimali bulunduğunu, ilgili kişiler bir an önce mahkemeye çekilip cezalandırılmadığı takdirde, Suriye’de önü alınamayacak isyanların olabileceğini dile getirmiştir.¹³⁰ Cemal Paşa ayrıca, Suriye’de Şerif Hüseyin isyanının başladığı Haziran 1916 tarihinden savaş sonuna kadar ciddi bir Arap isyanının çıkmayışını Arap ihtilali liderlerinin Suriye’de daha önceden idam edilmiş olmasına bağlamaktadır.¹³¹

Hicaz’dan Süveyş Kanalı Savaşı için asker çekilmesi, Mekke’deki asker sayısını düşürmüştür.¹³² Bölgede bir isyanın başlayacağını emareleri olduğu halde, böyle bir birliğin oradan çekilmesi düşündürücüdür. Hicaz’daki birliğin(22’nci Tümen) Süveyş Kanalı’na çekilmesini 4’üncü Ordu Kurmay Başkanı Ali Fuad(Erden) hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “Orduca durum şöyle muhakeme edildi: “Mekke Emiri’nin hükümet ile münasebetlerinin iyi olmadığı bilinmektedir. Fakat emir isyan ve İngilizlerle ittifak edecekse, Hicaz Fırkası bunu men edemez ve isyan vukuunda fırka, her tarafla haberleşmesi kesilerek, mahsur kalır ve ne karadan ne denizden kendisine yardım etmek ve erzak göndermek mümkün olmayacağından felakete uğrar. Hicaz Fırkası’nı, Mısır Seferi’ne iştirak ettirmek her suretle lüzumlu ve faydalıdır ve muhtemel bir isyan halinde fırkayı, felaketten korumak için ciddi bir sebep teşkil eder.”¹³³ Ali Fuad Erden, 22’nci Tümen’in Mekke’den, olası bir isyana karşı, kurtarıldığını anlatıyor. Fakat aynı tarihlerde Yemen’de 7’nci Kolordu(İki tümen, bir süvari alayı, bir topçu alayı, bir ağır topçu

¹²⁸ Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, TTK, Ank., 1988, s.152.

¹²⁹ Emir Şekip Arslan, a.g.e., ss.191-192.

¹³⁰ Kabacalı, a.g.e., s. 270.

¹³¹ Kabacalı, a.g.e., s. 289.

¹³² Uğurlu, a.g.e., ss.132,133.

¹³³ Uğurlu, a.g.e., s.134.

taburu, yardımcı ve teknik subaylar) ve Asir’de 21’inci Tümen vardır. Bunların da bir isyan neticesinde merkezle bağlantısı kesilecekti. Fakat bunlar geri çekilmemiştir¹³⁴

4’üncü Ordu Komutanlığında 23 Şubat 1915’te Başkomutanlığa sunulan bir raporda, “İbn Reşit’in hükümete bağlılığına, İbn Suud’un ise ihanetine işaret edilmiş ve kendisini aleyhte bir harekete sevk etmemek için, bu ihanetinin, bilinmezlikten geldiği.” açıklanmıştır.¹³⁵ Bölgede bir karışıklığın çıkacağı tahmin edilmiştir. Fakat 1914 yılında Arabistan Yarımadası’nda bir harp halinde umulan bir İngiliz-Arap ortak harekâtına karşı önceden hazırlanmış bir harekât alanı yoktur.¹³⁶ Arabistan tali bir savaş alanı olarak görülmüştür.¹³⁷

2-Asir’deki Türk Birlikleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında Asir’de 21’inci Tümen vardır.¹³⁸ Savaşın başında Asir’de 114 subay, 3.325 er vardı. Asir boşaltılırken ise 64 subay, 2.620 er vardı.¹³⁹ Asir’deki tümen Şöke adı verilen 2.400 kişilik gönüllü yerli askerlerle takviye edilmiştir.¹⁴⁰ Seyit İdris’i mağlup eden Beni Mugayyed Aşireti de Türklerin yanında yer almıştır. Diğer birliklerle karşılaştırıldığında Asir’deki birliğin pek problemi olmamıştır.¹⁴¹

Seyit İdris İngilizlerden destek alıyordu.¹⁴² Fakat buna rağmen Asir sahillerini ele geçirmeye muvaffak olamamıştır.¹⁴³

¹³⁴ Uğurlu, a.g.e., s.134.

¹³⁵ BDHTH, C:6, s.21.

¹³⁶ BDHTH, C:6, s.125.

¹³⁷ Pomiankowski, a.g.e., s.150.

¹³⁸ BDHTH, C:6, S:52.

¹³⁹ BDHTH, C:6, ss.795,796.

¹⁴⁰ BDHTH, C:6, s.96.

¹⁴¹ Larcher, a.g.e, s.34.

¹⁴² ATASE, BDH, KLS.162, DS.714, FH.25.

¹⁴³ Larcher, a.g.e., s.34.

3- Yemen’de Türk Ordusu

Savaş esnasında Yemen’de 7’nci Kolordu vardı. Kolordu bünyesinde, Yemen’de 450 zabıt, 9000 asker, 820 milis vardı. 39’uncu tümenin büyük bir kısmı San’a’da, 40’ıncı Tümenin büyük bir kısmı Hedye’de idi.¹⁴⁴ Savaş başlamadan önce Yemen’de 8.790 Osmanlı askeri vardı. 1916’da İstanbul’dan Yemen’e 3.500 asker gönderilmiştir. Fakat Hicaz ayaklanması çıkınca, isyana karşı bir önlem olmak üzere, bu askerler Medine’de bırakılmış,¹⁴⁵ Yemen’e gönderilmemiştir.¹⁴⁶ Fakat buna rağmen Yemen’de asker sayısının eksik olması ciddi bir problem olarak görülmemiştir. Çünkü İmam Yahya ve emrinde 15 bine yakın asker ve 30’a yakın top bulunan Seyit İdris Türklere karşı ciddi bir problem oluşturmamıştır.

Yemen ve civarında İngilizler, Seyit İdrisi’in kuvvetleri de dâhil olmak üzere 50 bin civarında asker kullanma imkânına sahipti. Yemen’de Türklerin 39’uncu Piyade Tümeni’nin 3.600 askeri, 40’ıncı piyade Tümeni’nin 3.400 askeri, Numune Taburu’nun ise 500 askeri vardı. Milis birlikleri 930 kişiden diğer birlikler ise 1.080 kişiden ibaretti. Türklerin elinde 99 tane de top vardı.¹⁴⁷

4-Hicaz’daki Türk Birliklerinin Karşılaştığı Zorluklar

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti’nin güney sahillerini koruyacak donanması yoktur.¹⁴⁸ İtilaf devletlerinin deniz kuvvetleri 1914’ten itibaren Kızıldeniz sahillerini abluka altına almışlardı. Böylece Arabistan sahillerindeki ulaşım engellenmişti.¹⁴⁹ Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Hicaz’la sahilden de irtibat kuramamıştır.

¹⁴⁴ Larcher, a.g.e., s.32.

¹⁴⁵ Bu durum Şerif Hüseyin tarafından pek hoş karşılanmamıştır.

¹⁴⁶ BDHTH, C:6, s.797.

¹⁴⁷ BDHTH, C:6, s.127.

¹⁴⁸ Bayur, a.g.e., s.316.

¹⁴⁹ Larcher, a.g.e., s.30.

Şam-Medine arasındaki tren kömürle ve kömür yokluğunda ise odunla çalışıyordu. Saatteki hızı, ortalama, 15 kilometreyi pek geçmiyordu. Her tren yanında 4 ton su, 50 ton odun taşımak zorundaydı.¹⁵⁰ Demiryolunun uzunluğu Şam’dan Medine’ye kadar 1307 kilometredir.¹⁵¹ Türk birlikleri savaş boyunca bu hattı ulaşıma açık tutmak için de mücadele vermiştir. Fakat bütün çabalara rağmen yol, savaş sonuna kadar açık tutulamamıştır. İngilizlerin kışkırtması ve öncülüğünde bedeviler tren yolunu kullanılamaz hale getirmişler ve Hicaz’daki birliklerin merkezden destek alma ihtimalini bitirmişlerdir.

Bütün Arap Yarımadasındaki Türk gücü yaklaşık olarak 24 bin kadardı. Fakat değişik şehirlerde dağınık olması, bu gücün etkin kullanımını engellemiştir.¹⁵² İngilizlerin kışkırtmasıyla çıkan bedevi ayaklanmaları Hicaz, Yemen ve Asir arasındaki kara bağlantılarını Türkler açısından güvenilmez hale getirmiştir.¹⁵³ Hicaz’daki Türk birliklerinin arasındaki mesafe yaklaşık olarak 300–400 km kadardır. Ve bu mesafeler genelde çöllerle kaplıdır. Bundan dolayı da Türk birliklerinin, ikmal bakımından, birbirleriyle yardımlaşmaları oldukça zordur.¹⁵⁴

“Hicaz Cephesi, genel savaş durumu içinde stratejik bakımdan ikinci, hatta üçüncü derecede bir cephe idi.” demiştir Ali Fuat Erden Paşa.¹⁵⁵ Cephe stratejik değerde görülmediğinden, buraya düşman kuvvetlerinin doğrudan müdahale etme ihtimali çok düşük olduğundan tali olarak görülmüştür. Ayrıca savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Kanal Seferi için Hicaz Tümeni’nden asker alınmıştır.¹⁵⁶ Böylece Hicaz Cephesi daha zayıf hale gelmiştir.¹⁵⁷ Bu durum Şerif Hüseyin’in başarıya ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

¹⁵⁰ Larcher, a.g.e., s.44.

¹⁵¹ BDHTH, C:6, s.43.

¹⁵² Yatak, a.g.m., s.73.

¹⁵³ Larcher, a.g.e., s.30.

¹⁵⁴ Larcher, a.g.e., s.30.

¹⁵⁵ BDHTH, C:6, s.46.

¹⁵⁶ Toker, a.g.e., s.15.

¹⁵⁷ Kıcıman, a.g.e., s.26.

Türk askerinin bölgenin şartlarına alışık olmaması, ulaşım zorluklarından dolayı merkezden gerekli desteğin alınamaması, saldırıların yıllardır birlikte yaşanmış olan insanlardan gelmesi ve buna bağlı olarak da dostla düşmanın ayırt etmenin zorlaşması. Şerif Hüseyin'in bölgedeki saygınlığından dolayı kendisine karşı sert tedbirler alınmaması Türk birliklerinin yaşadığı zorluklardandır. Bunun yanında Arabistan'daki yerel yöneticilerin Şerif Hüseyin'le birlikte hareket etmemesi Türk birliklerinin lehine olmuştur.

Hicaz'ın gıdası genelde Mısır ve Türkiye'den giderdi.¹⁵⁸ Savaşın dolayısı Mısır'dan ve Türkiye'den Hicaz'a sağlıklı bir ulaşım olmamıştır. Gıda yönünden dışarıya bağlı olan bölge savaş esnasında kıtlığa dâçar olmuştur. Bu hal askeri birlikleri de olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁹ Hatta bu durumun farkında olan İngilizler kendilerine esir düşen Türk askerlerinin rahatlık içinde yaşadığını anlatan broşürler dağıtmışlardır. Bölgedeki su sorunu da ordu için büyük bir problem olmuştur ve ordu, hareket istikametini suyollarına göre belirlemek zorunda kalmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Larcher, a.g.e., s.31.

¹⁵⁹ BDHTH, C:6, s.59.

¹⁶⁰ BDHTH, C:6, s.60.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİCAZ BÖLGESİNDE İSYAN VE İÇ SAVAŞ

A-Şerif Hüseyin İsyanı-İç Savaş

1-İsyanın Sebepleri ve Gelişimi

İngilizler, Şerif Hüseyin vasıtasıyla Hicaz'ı karıştırarak, Türklerin önemli bir gücünü burada oyalayacaklardı. Böylece buradan Süveyş Kanalı'na saldırı olmayacaktı. Ayrıca Hicaz'da "Kutsal Cihad" işe yaramayacak ve Osmanlı Devleti buradan destek göremeyecekti.¹ Yemen'deki birlikler Aden'deki İngiliz üssüne saldırabilirdi, fakat kendi içinde uğraştırılacak bir askerî birlik Aden'e yönelemezdi.²

Çanakkale harbi çıkmaza girince, Osmanlı birliklerinin bir kısmının Arap bölgelerinde tutmak isteyen İngiltere, Arap isyanını destekleme konusunda daha istekli davranmış ve bu yönde broşürler dağıtmıştır.³ Birliklerinin sayısını artırarak güçlü olmanın yanına Türk birliklerinin başına Arapları musallat etme yolunu da eklemiştir. Arap yarımadasında Osmanlı Devleti'ne karşı bir Arap isyanının çıkmasını çıkarları açısından faydalı bulan İngilizler savaş esnasında Şerif Hüseyin'e yıllık olarak 400.000 İngiliz lirası vermişlerdir.⁴

Daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan İngilizlerle görüşmeler başlatmış olan Şerif Hüseyin bağımsız bir Arap devletinin peşindeydi. Bu düşüncesini savaşın seyri belli

¹ Şerif Hüseyin, isyana kalkıştığı dönemde kendisini haklı çıkarmak için yayınladığı beyannameler bir tarafa, Osmanlı'nın karşısında olan güçleri haklı gösteren bildirimler de yayınlamıştır. BOA, HR., SYS., DN.2427, GN.16.

² BDHTH, C:6, s.148,

³ Arı, a.g.e., s.133.

⁴ BDHTH, C:6, s.152.

olana kadar Osmanlı yönetimi ile görüşmemiş 10 Ocak 1916'da çektiği telgrafla Enver Paşa'ya muhtariyet isteğini bildirmiştir.⁵

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve savaşı kaybedeceğinin açıkça ortaya çıkması Şerif Hüseyin'in isyan başlatmasının doğrudan sebebi olmasa da Şerif Hüseyin'e harekete geçme cesareti vermiştir. Savaş girmemiş Osmanlı Devleti'ne karşı Şerif Hüseyin'in isyana kalkışması ihtimali çok zayıftı. Çünkü Şerif Hüseyin, yedi cephede birden savaşmak zorunda kalan ve askeri gücünün hesaba katılmayacak kadar küçük bir miktarını Hicaz'da bırakmış olan Osmanlı'ya karşı, İngilizlerin açıkça desteğini almasına rağmen, kesin başarı kazanamadığı gibi Medine'yi ele geçirmeye de muvaffak olamamıştır. Şerif Hüseyin'in isyana kalkışacağının açık belirtileri oluşmasına rağmen yetkili mercilerin gerekli önlemi almaması isyanın doğrudan sebebi sayılamaz. Fakat zamanında alınacak tedbirlerle isyan engellenebilirdi.

a- Suriye'deki İdamların Şerif Hüseyin İsyanına Etkisi

“Cemal Paşa'nın yaptığı idamlar,⁶ Arap isyanının başlamasına sebep olarak gösterilebilir mi?” Cemal Paşa, Arap milliyetçilik öncülerini, Beyrut Divan-ı Harbi Örfisi'nde yargılatmış ve Ağustos 1915 ile Mayıs 1916 arasında 34 kişiyi idam ettirmiştir.⁷ İdamlarla Şerif Hüseyin isyanını doğrudan ilişkilendirmek zordur. Çünkü Şerif Hüseyin'in isyanla ilgili çalışmaları idamlardan çok önce başlamıştır.⁸ Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptığı idamlar Arapların Türk yönetiminden soğumasında bir etken olmuştur.⁹ Hatta Şerif Hüseyin bunu bir propaganda malzemesi olarak kullanmıştır. Fakat Cemal Paşa'nın yaptığı idamlardan etkilenerek Şerif Hüseyin'in isyanına doğrudan destek veren olmamıştır.

⁵ Bayur, a.g.e., s.249.

⁶ Savaş durumuna mahsus olarak çıkarılan “kumandanlara, eğer vatan müdafaası için zaruri görürlerse, idam hükümlerini doğrudan doğruya yerine getirme yetkisi” verildiğinden, ayrılıkçı Araplara Cemal Paşa tarafından idam cezası verilebilmiştir. Karaköse, a.g.e., s.383.

⁷ Artuç, a.g.e., s.274.

⁸ Artuç, a.g.e., s.285.

⁹ Başmabeyinci Lütfi Bey, a.g.e., s.344.

Cemal Paşa'nın yaptığı idamlar Arapların nefretine ve tepkisine sebep olmuştur. Özellikle Suriye ve Lübnan'da Türk yönetimine karşı soğukluk oluşmuştur.¹⁰ Cemal Paşa'nın 21 Ağustos 1915'te idam ettiği 11 kişiye Şerif Hüseyin yardımcı olmak istemiş, Paşa'dan ve hükümetten bunlara karşı merhametli olunmasını talep etmiştir. Çünkü bunlar Şerif Hüseyin'in İngilizlerle olan karanlık ilişkisini anlatabilirlerdi.¹¹

Birinci Dünya Savaşını yaşamış olan E. Kur. Alb. Rahmi Apak hatıratında, Cemal Paşa'nın milliyetçi Arap liderlerini idam edişini kastederek, "Cemal Paşa'nın hareketi harp hukuku bakımından doğru idi. Fakat siyaset bakımından çok feci bir hata olmuştur." demiştir.¹² Araplar bu idam tarihini matem günü olarak benimsemişler, asılanları bağımsızlık öncüsü olarak anmışlardır.¹³ İngilizler yaptıkları yayınlarında, Arapların Türkler tarafından katledildiğine dair raporlar ile Jön Türkler ve Türk Ocağı'nın İslamî olmayan karakterine ve Jön Türklerin Mason locaları ile olan alakalarına ilişkin haberlere yer vermişlerdir.¹⁴

b- Arap Milliyetçiliğinin Şerif Hüseyin İsyanında Etkisi Var mıdır?

Şerif Hüseyin isyanının olduğu dönemde Müslüman Arap toplumunda(Hicaz'da) Arap milliyetçiliğinden bahsetmek çok zordur. Suriye ve Lübnan'da bu işin öncülüğünü Hıristiyan Araplar yapmaktadır ve onların sayısı ise çok azdır.¹⁵

Arap milliyetçiliğinin en zayıf olduğu bölge Hicaz'dı.¹⁶ İsyan ise milliyetçiliğin en zayıf olduğu bölgede, Arap milliyetçiliği ile ilgisi en az olabilecek bir kitlenin, bedevilerin desteği ile çıktı. Dine bağlı olmayan, aynı zamanda inançtan da yoksun olan be-

¹⁰ Çiçek, a.g.e., s.27.

¹¹ Fromkin, a.g.e., s.178.

¹² Apak, a.g.e., s. 152.

¹³ Apak, a.g.e., s.153.

¹⁴ Hülagü, a.g.e., s.99.

¹⁵ Çiçek, a.g.e., s.30.

¹⁶ Çiçek, a.g.e., s.35.

devilerin başlıca benimsedikleri iş, çölde çapulculuktu.¹⁷ Falih Rıfki Atay, anılarında Bedeviler için “İngiliz cephelerinden at kaçırıp bize satan bedeviler, dönüşlerinde de bizim atlarımızı çalıp, İngilizlere satarlardı.” demektedir.¹⁸

Arap bölgelerinde milliyetçilik hareketleri, Balkanlarla karşılaştırıldığında, epeyce geç başlamıştır. Ayrılıkçı Arap cemiyetleri incelendiğinde bunların Suriye ve Lübnan civarında faaliyet gösterdikleri ve lider kadrolarının da genelde Hıristiyan Araplardan oluştuğu görülür. Bu hareketlerin öncülerinin büyük bir kısmı Lübnanlı Hıristiyanlardı. Bunların başında gelen Butros el-Bustanî, Amerikan Protestan mezhebi misyonerleri ile sıkı ilişki içindeydi, Beyrut’taki ABD konsolosluğunun tercümanıydı.¹⁹ 1860–1914 yılları arasındaki Arap milliyetçiliği çalışmalarının öncülüğünü yapanların geneli Hıristiyan Araplardı.²⁰ Arapların kültürel bağımsızlığı temasını işleyenlerden ilki Ahmet Faris Şıdyak bir Marunî idi. Türkiye-Suriye Islahat Komitesi’ni destekleyenlerden birisi olan Abbe Kateb, Katolik papazdır.²¹ Arap milliyetçiliğini diriltmeye çalışan Hıristiyanlar arasında Faris Şıdyak, Nakkaş ve Corci Zeydan da vardır. Hıristiyan ayrılık cemiyetleri Müslümanlarla birlikte Musevilere de aynı çağrışı yapıyorlardı.²²

Hıristiyan Arapların kurduğu cemiyetler Arap halkını, Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerini de örnek göstererek, Osmanlı Devleti’ne karşı isyana davet etmişlerdir.²³ Arapçılık cereyanını yürütenler, Türklerin geri bir ulus olduğunu, devlet içindeki diğer ulusları da geri bıraktıklarını, müstebit ve zalim olduklarını ve Arap düşmanlığı yaptıklarını anlatmışlardır.²⁴ Arap er ve subaylara, “Osmanlı bitmek üzere, kendi başınızın çaresine bakın” türünden şeyler anlatmışlar ve buna benzer daha biri sürü yalan haberi

¹⁷ BDHTH, C:6, s.50.

¹⁸ Atay Falih Rıfki, Zeytindağı, Pozitif Y., İst., 2004, s.82.

¹⁹ Kurşun, a.g.e., ss.27,28.

²⁰ Orhan Koloğlu, Gazi’nin Çağında İslam Dünyası, Boyut Y., İst., 1994, s.36.

²¹ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Y., 16. b., İst., 2010, ss.41-45.

²² Kurşun, a.g.e., s.29.

²³ Kurşun, a.g.e., s.28.

²⁴ Bayur, a.g.e., s.209.

kasıtlı olarak yaymışlardır.²⁵ Ayrılıkçı cemiyetlerin yaptığı faaliyetlerin bir sonucu olarak bağımsızlığa giden isyanın Suriye ve Lübnan civarında çıkması beklenirdi. Fakat isyan Hicaz'da ve Arap milliyetçiliği çalışmalarının yok denecek kadar az olduğu bir alanda çıkmıştır.

Arap fikrî uyanışı, çoğunluğu Hıristiyan olan ve batılı eğitim kurumlarında eğitim görmüş bazı şahsiyetlerin tesiriyle, düzenli bir milliyetçilik hareketine dönüştü. Bu, başlangıçta, Arap kültürünü diriltme hareketi olarak başlamış; 1860'lardan sonra hızlanarak bütün Suriyeli aydınlar arasında yayılmıştır. Bu aydınlar ilgili bölgelerde gazeteciliğe ve tiyatroculuğa önem vermişlerdir. Arap diline hâssaten önem verilmiştir.²⁶

Beyrut ve Lübnan gibi yerlerde yabancılarca açılan okullarda eğitilen Hıristiyan Arapların Arap milliyetçiliğinin gelişiminde öncülüğü olmuştur.²⁷ Osmanlı Devleti'nin son dönemde girdiği savaşlardaki durumu Arap aydınlarının Osmanlı Devleti'ne bakışını menfi olarak etkilemiştir.²⁸

İttihat ve Terakki Partisi'nin izlemiş olduğu politikaların Arap milliyetçiliğine etkisi oldu mu? İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hâkim unsur Türkler olsa da Yahudiler ikinci sırada geliyordu. Bu durum, İttihatçılar tarafından ortaya konulanlara karşı Müslümanların şüpheyle bakmasına sebep oluyordu.²⁹ İttihat ve Terakki'nin iktidara geldikten sonra merkeziyetçi ve Türkçü bir siyaset anlayışı benimsemiş olması bölgedeki(Suriye ve civarı) Arap milliyetçileri tarafından pek hoş karşılanmamış, bir takım huzursuzlukları beraberinde getirmiştir.³⁰ Arap bölgelerindeki okullarda eğitim dili olarak Türkçenin dayatılması da huzursuzluklara sebep olmuştur. Şam'da 1916'da Şam Sulta-

²⁵ BDHTH, C:4, ss.691,692.

²⁶ Kurşun, a.g.e., ss.27,28.

²⁷ Kılınçkaya, a.g.e., s.38.

²⁸ Kılınçkaya, a.g.e., s.59.

²⁹ Kurşun, a.g.e., s.42.

³⁰ Artuç, a.g.e., s.271.

nisi'nde eğitim dili Türkçe yapılmıştır. Hâlbuki bu tarihe kadar bu okuldaki eğitim dili Arapçadır.³¹

İttihatçıların Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokması hoş karşılanmamıştı. Üstüne üstlük böyle bir şeyi devletin yöneticisi olan padişah'tan ve sadrazam'dan habersiz yapmaları ise onlara karşı olan tepkiyi daha da artırmıştır. Tepkisini ilk gösterenlerden birisi sadrazamlıktan istifa ederek Sait Halim Paşa olmuştur. Fakat yine İttihatçıların türlü baskıları sonucu sadrazamlığa dönmek zorunda kalmıştır.³²

İttihatçı yönetimin politika ve icraatlarını Arap bölgelerinde çıkan isyanların doğrudan sebebi saymak tutarlı bir iddia olmaz. Fakat isyan edenlerin propagandalarına malzeme oldukları bir gerçektir. Şerif Hüseyin isyana başlarken yayınlamış olduğu beyannamelerde İttihatçıların hal ve hareketlerini propaganda malzemesi yaparken, İbn Suud İttihatçıları acemi yöneticiler olarak tavsif eylemiş, Asir bölgesinde isyan eden Seyyid İdris de isyan ederken İttihad ve Terakki idaresinin dinsiz olduğunu ileri sürmüştür.³³

Şerif Hüseyin, her ne kadar kendisi bir Arap milliyetçisi olarak görülme de Suriye'deki milliyetçileri yanına çekmek istemiştir. Şerif Hüseyin savaşın ilk zamanlarında oğlu Faysal'ı Osmanlı merkezine göndermiştir. Bundaki amaçlarından birisi Suriye'deki Arap milliyetçileri ile görüşebilmektir. Faysal 26 Mart 1915'te Şam'a ulaşmış ve milliyetçilerle görüşmüştür. 23 Mayıs 1915'te Arap milliyetçilerinden destek sözü almıştır.³⁴ Cemal Paşa böyle bir desteğin fiili olarak yapılmasına değişik yollarla engel olmuştur. Mesela 1915 yılında Şam bölgesinde çoğunluğunu Arapların oluşturduğu üç Osmanlı tümeni vardı ve Arap gizli cemiyetleri bunları kullanabilme düşüncesindeydi. Bunu hisseden Cemal Paşa, Arap tümenlerini dağıtarak, çoğunu Gelibolu'ya göndermiştir.³⁵ Aslında Suriye'de Arap milliyetçiliği yapanlar marjinal bir kesimdir. Halkın ta-

³¹ Çiçek, a.g.e., s.25.

³² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, MEB Y., 3.b., İst., 1965, ss.1897,1898.

³³ Çiçek, a.g.e., s.12.

³⁴ Arı, a.g.e., ss.132,133.

³⁵ Fromkin, a.g.e., ss.144,145.

mamına yakınının milliyetçilikle ilgisi yoktur. Halkın yakınmaları daha çok Arap olmayan memurların adaletsizliğindendi.³⁶

Şerif Hüseyin, kişisel ihtirasları ile başlattığı isyanına ayrılıkçı Arap cemiyetlerini de yanında görmek istemiş hatta Faysal vasıtasıyla onlarla iletişim kurmaya çalışmıştır. Fakat ne sayıları Arap halkının binde biri bile etmeyen Arap milliyetçilerini ne de milliyetçilik fikrinin etkilerini yanında bulabilmiştir. Şerif Hüseyin Arap milliyetçiliği düşüncesiyle hareket etmediği gibi milliyetçilerin fikirlerini de benimsememiştir. Onun amacı, kendisinin ve ailesinin idaresi altında klasik Müslüman kültürünü devam ettiren bir yönetim kurmaktır.³⁷

c-Şerif Hüseyin İsyanı - İç Savaş

Şerif Hüseyin ve ailesi 1891 yılında İstanbul'a getirilmiş ve on yedi yıl İstanbul'da kalmışlardır.³⁸ II. Abdülhamit Şerif Hüseyin'i, Şura-yı Devlet azası yaparak, İstanbul'da tutmuştur.³⁹ İttihatçıların etkisiyle Şerif Hüseyin Aralık 1908'de Mekke'ye emir olarak gönderilmiştir.⁴⁰ Şerif Hüseyin'i yakından tanımış olan II. Abdülhamit, onun için, "Muhakkak başımıza işler açacaktır." demiştir.⁴¹ Şerif Hüseyin 9 Haziran 1916'da Hicaz'da başlattığı isyanla II. Abdülhamit'i haklı çıkarmıştır.⁴² Şerif Hüseyin'in başlattığı isyanla da Hicaz Cephesi açılmıştır.⁴³

"Kutsal Cihad"ı İbn Reşid(Şamar), Seyyid Yahya(Yemen) ve Senusiler(Libya) içtenlikle desteklemesine karşılık Şerif Hüseyin'in geçici bir süre ve göstermelik olarak

³⁶ Karaköse, a.g.e., s.382.

³⁷ Justin McCarty, Osmanlı'ya Veda, Çeviren: Mehmet Tuncel, Etkileşim Y., İst., 2006, s.161.

³⁸ Uğurlu, a.g.e., s.125.

³⁹ Çiçek, a.g.e., s.18.

⁴⁰ Uğurlu, a.g.e., s.126.

⁴¹ Birinci, a.g.e., s.1.

⁴² BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.10.

⁴³ Yatak, a.g.m., s.80.

desteklemiştir.⁴⁴ Şerif Hüseyin savaşın ilk günlerinde Kutsal Cihat taraftarı görünmüş, 4'üncü Orduya destek vermek için asker hazırladığı görünümü sergilemiştir. Vehip Bey'le birlikte Hicaz'ın savunması için, "Hicaz sahillerini gözetim ve emniyet altına almak, sahil güvenliği için ordugâh oluşturmak, 4'üncü orduya destek vermek için hecinsüvar birliği oluşturmak, Asir ve Yemen'e destek vermek, Hicaz'ın güvenliği için hilafet merkezini düşündürmemek⁴⁵" kararlarını almışlardır.

Hicaz'a gittiği günden itibaren kendisini Hicaz Kralı ilan etme fırsatı kollayan Şerif Hüseyin'e, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgileri ve İngilizlerin destek vaatleri, başkaldırı fırsatını vermiştir. Osmanlı Devleti'nin savaştan başarılı çıkma ve diğer cephelerde savaşmakta olan Türk birliklerinin Hicaz'a müdahale etme ihtimalinin kalmadığını gören Şerif Hüseyin 9 Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasını başlatmıştır.

Şerif Hüseyin'in isyan ettiği iyice anlaşılınca İstanbul yönetimi tarafından Şerif Ali Haydar⁴⁶ 2 Temmuz 1916'da Mekke emirliğine atanmış, 7 Temmuz'da İstanbul'dan yola çıkmış ve 11 Temmuz'da Şam'a varmıştır. Osmanlı yönetimi Şerif Ali Paşa'nın görev yerine biran önce varması için ne kadar acele etse de⁴⁷ Şerif Ali Paşa Hicaz'daki isyanın oluşturduğu karışıklıktan dolayı Mekke'ye varamamıştır.

Şerif Hüseyin'in Hicaz'da isyan başlatmasında Osmanlı Devleti'nin günden güne bitiş çizgisine yaklaşması, Trablusgarp ve Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi,⁴⁸ İttihatçıların geleneksel çizgiden çıkan politikaları, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi ve İngilizlerin verdiği ümit etkili olmuştur. Şerif Hüseyin, İngilizler konusunda da ihtiyatlı davranmış, desteğini umduğu İngiltere'nin savaştan galip çıkma ihtimalinin yükselmesini beklemiştir.⁴⁹ Şerif Hüseyin bu durumu isyanla ilgili olarak yayınladığı beyannamede şu

⁴⁴ Eraslan, a.g.m, s. 355.

⁴⁵ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.5.

⁴⁶ Şerif Ali'ye, Mekke Emirliği'ne tayini yapılırken vezirlik rütbesi verilir ve unvanı paşa olur. Bayur, a.g.e., s.283.

⁴⁷ BOA, HR.SYS., DN.2423, GN.16.

⁴⁸ Gülsoy, a.g.e., s.226.

⁴⁹ Yatak, a.g.m., s.74.

şekilde belirtmektedir: “Balkan Savaşları ve Trablusgarp Savaşı Osmanlı Devleti’ni ekonomik olarak sarsmıştı ve devletin ekonomik durumu harbe girmeye elverişli değildi. Ayrıca uzun süre askerlikte kalan kişiler daha ailesinin yanına yeni dönmüştü ki şimdi tekrar askerliğe çağrılmıştır. Osmanlı Devleti’nin güçlü bir gruba karşı savaşa girişi memleket insanını kötümserliğe itti. Çünkü bunun neticeleri belliydi.”⁵⁰ İngilizler de Avrupa gazetelerinde yaptıkları yayınlarda Arap isyanının bir sebebini de Osmanlı Devleti’nin son dönemdeki yönetim zafiyeti olarak göstermişler⁵¹ ve Osmanlı Devleti’nin savaştaki malubiyetlerinin Arap isyanının başlamasına fırsat verdiğini o günkü İsveç gazetelerinde işlemişlerdir.⁵²

Şerif Hüseyin, Hicaz halkını Osmanlı Devleti’nin bitmekte olduğuna, kendilerine artık sahip çıkamayacağına ikna edebilmek için bölgeye gıda girişini elinden geldiğince engellemiş ve bu konuda İngilizlerin de desteğini almıştır.⁵³ İsyanın başarıya ulaşma emareleri başladıktan sonra Hicaz’la Mısır arasında ticari münasebetler ve vapur seferleri tekrar başlamıştır. Bu vapurlar Cidde limanına gıda getirmişlerdir(29-07-1916).⁵⁴ İngilizler Hicaz ahalsinin sempatisini kazanmak için Hicaz’a erzak girişine müdahale etmediklerini Hicaz halkına duyurma ihtiyacı hissetmişlerdir.⁵⁵

Şerif Hüseyin’in emrinde savaş başladığı günlerde çok az insan vardı. Harbin başında Şerif Hüseyin’in emrindeki birliğin sayısı 500’ü geçmiyordu.⁵⁶ Zamanla bu sayı arttı. Birliklerin başında ise genel itibariyle Şerif Hüseyin’in oğulları vardı.⁵⁷ İsyancıla-

⁵⁰ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.12.

⁵¹ BOA, HR.SYS., DN.2422, GN.61.

⁵² BOA, HR.SYS., DN.2424, GN.21.

⁵³ Bayur, a.g.e., ss.266,267.

⁵⁴ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.9.

⁵⁵ Yatak, a.g.m., s.76.

⁵⁶ BDHTH, C:6, s.86.

⁵⁷ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.10.

rın daha ilk günlerde başarıya ulaşması ve İngilizlerin isyanı aktif bir biçimde desteklemesi⁵⁸ başka kabilelerin de isyancılara katılmasını kolaylaştırmıştır.⁵⁹

Şerif Hüseyin'in etrafında faal olarak kullanabileceği beş yüz kişi vardı. Bundan dolayı Şerif Hüseyin sürekli fırsat kollamıştır. Cemal Paşa'nın Süveyş Cephesi için Hicaz'daki Türk birliklerini azaltması, Çanakkale Savaşı'ndan sonra Mısır'da İngiliz askerlerinin sayısının artması Şerif Hüseyin'i cesaretlendirmiştir.⁶⁰ Şerif Hüseyin'in isyanının başarıya ulaşmasında İngilizlerin yapmış olduğu desteğin rolü⁶¹ bundan dolayı büyük olmuştur.⁶² Çünkü lazım olan diğer gücü ancak İngilizlerden alacağı parasal destekle ikna edeceği Bedeviler arasından bulacaktı.⁶³ Ayrıca Osmanlı birliklerinin güney cephelerinden kuzeye doğru çekilmeye başlaması Şerif Hüseyin'in harekete geçmesini kolaylaştırmıştır.⁶⁴

1917 yılında Arap isyan birliklerindeki asker sayısı sekiz bine ulaşmıştır. Bunların ancak 1600 kadarı askerlikten anlamaktaydı. Subay kadrosu ise birkaç kişiden ibaretti. Eğitim ve disiplinden yoksundular.⁶⁵ Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, kendi askerlerinin disiplinli ve nizami olmadığını kendisi de itiraf etmiştir.⁶⁶

⁵⁸ Arabistan'ın batı sahillerinin İngilizlerin kontrolünde olmasının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a müdahalesinin güç duruma düşmesini de İngiltere'nin isyana bir desteği olarak görmek gerekir. Bayur, a.g.e., s.316.

⁵⁹ Adem Pazarbaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 Yılı, Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.77.

⁶⁰ Gülsoy, a.g.e.,s.229.

⁶¹ İngilizler, bedevileri para yoluyla Osmanlı'ya karşı harekete geçirdikleri gibi kendilerine karşı çıkan ayaklanmaları da para kullanarak teskin etmişlerdir. Mesela Sudan'da çıkan ayaklanmayı kabilelere para dağıtarak durdurmuşlardır. ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.100.

⁶² Bayur, a.g.e., ss.294,295.

⁶³ Çiçek, a.g.e., s.49.

⁶⁴ Lewis, a.g.e., s.427.

⁶⁵ Karal, a.g.e., C:V, TTK, s.513.

⁶⁶ Kral Abdullah, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?, Çeviren:Halit Özkan, Klasik Y., İst., 2006, s.135.

1918 yılına gelindiğinde Rabiğ-Tebük kesiminde bulunan Ali'nin emrinde 4000 tüfekle sekiz makineli tüfek vardı. Hareket üssü Vecih olan ve Tebük-Hediye karşısında bulunan Abdullah'ın emrinde 3000 civarında bedevi vardı. Faysal ve Cafer Paşa'nın emrinde ise 6000 kişi vardı. İsyancıların emrindeki insan sayısının toplamı Ağustos 1918'de 16 bin kişiye ulaşmıştı. Ellerinde 52 top ve 150 kadar da otomatik silah vardı.⁶⁷ Şerif ailesinin emrindeki güçlerin çoğunu parayla tutulmuş urban oluşturuyordu. Bu insanlar parayı kim verirse onun hizmetine girerlerdi. Osmanlı Devleti'nin emrinde de parayla tutulmuş urban vardı.⁶⁸

Mısır'ın(İngiliz yönetimi) Arabistan'a komşu oluşu Şerif Hüseyin'in lehine olmuştur.⁶⁹ Şerif Hüseyin'in emrinde Türk gücünü bertaraf edebilecek bir güç yoktur. Mesela, Şerif Hüseyin'in ele geçirdiği Rabiğ ile Yanbu 30 Türk tarafından savunuluyordu.⁷⁰ Arap kuvvetleri 16 Haziran 1916'da İngilizlerin savaş gemisinden atılan topların desteğiyle Cidde'yi(Cidde isyankârların eline geçtiğinde 45 zabıt, 1400 er teslim olmak zorunda kalmıştır.)⁷¹ almışlardır.⁷² Hicaz'a Müslüman olmayanların girmesi geleneklere uygun görülmediğinden buraya İngilizler ve Fransızlar doğrudan asker sokmuyorlardı.⁷³ Doğrudan bölgeye asker sokamayan İngilizler, Şerif Hüseyin'e Mısır'dan, mürettebatı Müslüman olan, iki batarya top vermişlerdir. Mekke'nin alınmasında bu topçu birlikleri etkili olmuştur.⁷⁴ Medine'nin limanı olan Yenbu'nun alınmasında Arapların karadan yaptığı kuşatma yeterli olmamış, burası da ancak İngilizlerin savaş gemi-

⁶⁷ Balci, a.g.e., ss.91,92.

⁶⁸ Balci, a.g.e., s.91.

⁶⁹ Lewis, a.g.e., s. 427.

⁷⁰ Fromkin, a.g.e., s.179.

⁷¹ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.10.

⁷² BOA, Hr.SYS., DN.2422, GN.61.

⁷³ Karal, a.g.e., s.513.

⁷⁴ Bayur, a.g.e., s.270.

lerinden yaptıkları ateşin tesiriyle 26 Temmuz 1916'da alınabilmiştir.⁷⁵ Şerif Hüseyin çoğu yerlerde İngilizlerin desteği olmadan hâkimiyet sağlayamamıştır.⁷⁶

Şerif Hüseyin Arap bölgelerinden umduğu desteği elde edememiştir. İngilizlere yönelmesinin sebeplerinden biri de budur.⁷⁷ Türkler, Hicaz'da Şerif Hüseyin'den çok İngiliz gücüne yenilmişlerdir.⁷⁸ İsyankârlar Mekke, Taif ve Cidde'yi Türklerden almış⁷⁹ fakat Medine'yi almaya muvaffak olamamıştır.⁸⁰

30 Eylül 1918'de, Şam'da Şerif Hüseyin'in hâkimiyetini temsil eden Arap bayrağı asılmıştır.⁸¹ Şerif Hüseyin 18 Ocak 1918'den itibaren hutbeleri kendi adına okutmaya başlamış,⁸² 1924'te ise kendisini halife ilan etmiştir.⁸³

d-Mekke, Taif ve Cidde'nin İsyankârların Eline Geçmesi

10 Haziran 1916 sabahı Mekke'de isyankârlar hükümet binasına ve kışlalara ateş etmeye başlamışlar ve 12 Haziran'da hükümet konağını ele geçirmişlerdir. Vali vekili Binbaşı Ziya Bey ile yanındakileri esir almışlardır. Mekke'deki Ciyad Kalesi'nin isyankârların eline geçmesi 4 Temmuz 1916, Ceruk Kalesi'nin ele geçmesi ise 9 Temmuz 1916 tarihini bulmuştur.⁸⁴ Ciyad ve Ceruk kalelerinin düşmesinde Cidde'nin düşmesinden sonra İngilizlerin Sait Ali Paşa komutasında, Mısırlı Müslüman askerlerden oluşturarak Şerif Hüseyin'in yardımına gönderdikleri iki topçu bataryası etkili olmuştur.

⁷⁵ Bayur, a.g.e., s.273.

⁷⁶ Çiçek, a.g.e., s.73.

⁷⁷ Çiçek, a.g.e., s.46.

⁷⁸ Fromkin, a.g.e., s.181.

⁷⁹ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.10.

⁸⁰ Fromkin, a.g.e., s.185.

⁸¹ Kılınçkaya, a.g.e., s.113.

⁸² Artuç, a.g.e., s.293.

⁸³ Uzunçarşılı, a.g.e., s.143.

⁸⁴ Bayur, a.g.e., s.269.

Mekke düşünce Şerif Hüseyin'in eline Türklerden 100 subay, 2500 er, 150 sivil memur,⁸⁵ 20 top, 15 makineli tüfek geçmiştir.⁸⁶

İsyanın başladığı dönemde Cidde'de 700 civarında Osmanlı askeri vardı.⁸⁷ İsyan-
dan evvel, sahilden herhangi bir saldırıya uğrayacağı düşünülerek mevcut imkânlar dâ-
hilinde şehrin savunması için önlemler alınmış; buraya, merkezden askeri destek gönde-
rilmiştir.⁸⁸ Hatta düşmandan gelecek herhangi bir saldırıya karşı urbandan da destek
sözü alınmıştır.⁸⁹ Fakat Cidde, sahil yönünden pek güvende değildir. Çünkü İngiliz ge-
mileri sahile rahat bir şekilde yaklaşabilmektedir.⁹⁰

Başında Muhsin İbn-i Mansur'un bulunduğu oymaklar topluluğunun(4000 kişi
kadar) karadan,⁹¹ İngilizlerin denizden kuşatmaları sonucunda 16 Haziran 1916'da Cid-
de düşmüştür.⁹² Böylece Şerif Hüseyin'e gelecek İngiliz yardımlarının önü açılmıştır.⁹³
Cidde savunması 7 gün sürmüştür. İngilizlerin denizden yaptığı destek olmadıkça asiler
başarıya ulaşamamıştır.⁹⁴

Şerif Abdullah, Taif'e Bukum Kabilesini cezalandırmak bahanesi ile yaklaşmış-
tır.⁹⁵ Taif'e saldırı Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın komutasında⁹⁶ 11 Haziran
1916'da başlamıştır. 22 Eylül'de ise Taif alınmıştır.⁹⁷ Taif savunması üç buçuk ay kadar

⁸⁵ Şerif Hüseyin Türklerden aldığı tutsakları İngilizlere teslim etmişlerdir. Bayur, a.g.e., s.270.

⁸⁶ Uğurlu, a.g.e., s.147.

⁸⁷ BDHTH, C:6, s.215.

⁸⁸ ATASE, BDH, KLS.159, DS.705, FH.17.

⁸⁹ ATASE, BDH, KLS.164. DS.719, FH.50-01.

⁹⁰ ATASE, BDH, KLS.159, DS.705, FH.31.

⁹¹ Bayur, a.g.e., s.270.

⁹² Uğurlu, a.g.e., s.147.

⁹³ Larcher, a.g.e., s.36.

⁹⁴ BDHTH, C:6, s.216.

⁹⁵ Bayur, a.g.e., s.271.

⁹⁶ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.19.

⁹⁷ Bayur, a.g.e., s.273.

sürmüştür.⁹⁸ İngiliz donanmasının 23 Ocak 1917’de başlattığı bombardıman sonucu, 26 Ocak 1917’de Vech liman şehri, 6 Temmuz 1917’de Akabe üssü isyankârların kontrolüne geçmiştir.⁹⁹ Medine’nin limanı olan Yanbo karadan Arapların saldırısı ve denizden İngiliz savaş gemisinin ateşi dolayısıyla 26 Temmuz 1916’da düşmüştür.¹⁰⁰

e-Medine’nin Kuşatılması

Fahrettin Paşa, Cemal Paşa tarafından 28 Mayıs 1916’da Medine’ye gönderilmiştir.¹⁰¹ Medine’nin efsanevi savunmasının komutanı olan Fahrettin Paşa, 31 Mayıs 1916’da Medine’ye varmıştır. Fahrettin Paşa, 15 Temmuz 1916’da ordu komutanlığı salahiyetiyle Hicaz Seferî Kuvvetleri kumandanlığına tayin edilmiştir.¹⁰² Bu vazifesine ek olarak 28 Nisan 1917’de kendisine Medine Muhafızlığı vekâleti de verilmiştir.¹⁰³ Fahrettin Paşa’nın Medine savunması iki buçuk yıl kadar sürmüş ve Hicaz Demiryolu’nun¹⁰⁴ işler durumda olmasına büyük katkısı olmuştur.¹⁰⁵

⁹⁸ BDHTH, C:6, s.253.

⁹⁹ Eraslan, a.g.e., s. 355.

¹⁰⁰ Bayur, a.g.e., s.273.

¹⁰¹ Yatak, a.g.m. , İA.TDV, C:12, s.88.

¹⁰² Yatak, a.g.m., İA.TDV, s.88.

¹⁰³ Kıcıman, a.g.me., ss.26-29.

¹⁰⁴ Osmanlı Devleti Hicaz Demiryolu ile Arap bölgeleri ile ulaşımı kolaylaştırmak istemişti. Böylece bölge halkı ile iletişim artacak, onların devlete olan bağlılıkları kavileşecekti. Ayrıca, II. Abdülhamit sömürgecilerin bölgeye müdahalelerine karşı devletin daha dirençli olmasını sağlamayı da düşünmüştü. Yolun yapımını üstlenen Almanya ise petrol yönünden zengin gördüğü bölgeye müdahale edebilme ihtimalini düşünmüştü. Şam-Medine arasındaki 1300 kilometrelik demiryolu 1901’de başlayıp 1908’de tamamlanmıştır. Kurşun, a.g.e., s.37. Hicaz’a ulaşan demiryolu, yapım ayrıcalığını Almanların almasından dolayı İngilizleri ve taşımacılıkla geçinen ve tren işletmeciliğine bağlı olarak gelirleri azalacak olan Bedevileri rahatsız etmiştir. Çünkü deve ile taşımacılık yapanların yıllık gelirleri 2000.000 mecdiyeden 54.000 mecdiyeye düşmüştür.¹⁰⁴ Bundan dolayı Bedeviler daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan(Mart 1914) tren yoluna ve trenlere saldırmaya başlamışlardır. Çiçek, a.g.e., s.28. Demiryolunun Mekke’ye ulaşması demek, Mekke’nin merkeze bağlılığının artması demektir. Bu hal, gündün güne Hicaz’ın kralı olma yolunda ilerleyen Şerif Hüseyin’in planlarına uygun düşmüyordu. Hicaz Demiryolu projesi, Osman-

Fahrettin Paşa, Medine'ye gönderildikten sonra, onun komutası altındaki kuvvet artırılmış ve bu birliğe Hicaz Kuvve-i Seferiyesi adı verilmiştir.¹⁰⁶ Fahrettin Paşa Medine'ye gittikten sonra ilk günlerde merkezden kısmen destek olsa da¹⁰⁷ gerek savaşın getirdiği imkânsızlıklardan gerekse urbanın iletişim ve ulaşımı kullanılmaza hale getirmesinden dolayı dışarıdan destek almadan mücadelesini devam ettirmek zorunda kalmıştır. Cemal Paşa, 23 Aralık 1916 tarihli telgrafında Fahrettin Paşa'ya Medine'nin savunmasını mevcut imkânlarla yapmasını bildirmiştir.¹⁰⁸

lı otoritesinin bölgeye geldiğini haber veriyordu. Bu yüzden tren yolu Medine'ye ulaştığında, Arap kabileler tren hattına saldırmaya başlamışlardır. McCarty, a.g.e., s.160. Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan etmiş ve akabinde Hicaz hattıyla birlikte mevcut diğer demiryollarını da askerî idare altına almıştır. 7 Ekim 1916 tarihine kadar sadece işletme işleri Harbiye Nezareti'nin kontrolünde tutulan Hicaz Demiryolu, aynı gün geçici bir kararnameyle Evkaf Nezareti'nden ayrılarak, bütünüyle Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştır. Demiryolunun savaş nedeniyle sivil ulaşımına kapatılması ve aynı gerekçeyle hac seferlerinin yasaklanması Hicaz'da önemli ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Kutsal şehirlerin gelirlerinde büyük oranda azalmalar görüldüğü gibi, bölgedeki ticarî hayat da felç olmuştur. Bu arada Hindistan'dan Hicaz'a sürekli yiyecek taşıyan gemiler de artık bölgeye giriş yapamaz hale gelmiştir. Gülsoy, a.g.e., ss.224,225. Hicaz isyanı üzerine Osmanlı Devleti, hem demiryolunun emniyetini temin etmek, hem de Medine'nin düşmesini önlemek amacıyla bazı savunma tedbirleri almıştır. İlk aşamada, Medine'deki kuvvetlerin bir kısmı kuzeyden gönderilen takviye güçlerle birleştirilerek Hicaz Kuvve-i Seferiyesi teşkil edilmiştir. Kuvve-i Seferiye, Medine-Yenbau'l-bahr hattının Mekke'nin güneyine kadar uzanan geniş bölümünü kontrol edecekti. Aynı hattın Medine Kalesi dâhil olmak üzere kuzey kısmı, Medine Muhafızlık ve Kumandanlığı tarafından korunmaktaydı. Demiryolunun Hediye-Şam bölümünün savunulması ise Birinci Müretteb Kuvvetler Komutanı Mersinli Cemal Paşa'nın emrindeki birliklerce yapılmaktaydı. Gülsoy, a.g.e., s.229. Savaş esnasında lokomotif ve makineler için hayati değer taşıyan maden yağı sıkıntısı had safhadaydı. Bilhassa 1916 Eylülünde ortaya çıkan maden yağı sorunu devlete korkulu anlar yaşatmıştır. O buhranlı günlerde, Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, 10 Eylül 1916 tarihli telgrafında, "Eğer derhal kafi miktarda maden yağı gönderilmezse bilhassa Medine'de hâsıl olacak felaketlerden dolayı bütün mesuliyeti şimdiden reddederim." Demıştır. Gülsoy, a.g.e.,s.225.

¹⁰⁵ Karaköse, a.g.e., s.385.

¹⁰⁶ Bayur, a.g.e., s.314.

¹⁰⁷ BDHTH, C:6, s.174.

¹⁰⁸ Bayur, a.g.e., s.321.

Şeriflerin birlikleri Medine karakollarına ilk saldırısını 4–5 Haziran 1916 gecesi yaparlar. İlk ayaklanma da böylece başlar.¹⁰⁹ Şerif Hüseyin 16 Haziran’da Cidde, 9 Temmuz’da Mekke’yi,¹¹⁰ 22 Eylül’de Taif’i ele geçirmiştir. İngiliz donanmasının 23 Ocak 1917’de başlattığı bombardıman sonucu, 26 Ocak 1917’de Vech liman şehri, 6 Temmuz 1917’de Akabe üssü isyankârların kontrolüne geçmiştir.¹¹¹ İsyankârların Medine Muhasarası¹¹² çeşitli aralıklarla Ocak 1919’a kadar sürecektir. Bu muhasaralar esnasında her iki taraftan da ciddi kayıplar olmuştur.¹¹³

Fahrettin Paşa, 26 Haziran 1916’da Medine etrafında isyan hareketini başlatmış olan asiler üzerine taarruza geçmiştir. İlk taarruzda asiler Medine’den yaklaşık olarak 50 kilometre kadar uzaklaştırılmışlardır.¹¹⁴ Fahrettin Paşa’nın Medine dışına yaptığı ikinci taarruzda ise asiler, Medine’den yaklaşık olarak 100 kilometre uzaklaştırılmıştır.¹¹⁵ Medine’den dışarıya yapılan bu başarılı taarruzlar asileri yıldırılmış ve bazı kabileler bundan sonra Fahrettin Paşa’nın karşısına çıkmaktan çekinmişlerdir.¹¹⁶

Uzun süren Medine kuşatmasında¹¹⁷ hiçbir Arap lideri şeriflere desteğe gelmemiş; hatta İbnü’r-Reşid Türklere yardım götürmüştür. Bu hal Şerif Hüseyin isyanının Arap milliyetçilik hareketine dönüşmediğini göstermiş ve İngilizleri hayal kırıklığına uğratmıştır.¹¹⁸

¹⁰⁹ Bayur, a.g.e., s.265.

¹¹⁰ Mekke ve Cidde düşünce Şerif Hüseyin’in eline Türklere 100 subay, 2500 er, 150 sivil memur, 20 top, 15 makineli tüfek geçmiştir. Uğurlu, a.g.e., s.147.

¹¹¹ Eraslan, a.g.e., s. 355.

¹¹² Medine’ye ilk saldırıyı Ali’nin komutasındaki bedeviler yapmıştır. BDHTH, C:6, s.177.

¹¹³ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.19.

¹¹⁴ BDHTH, C:6, s.181,182.

¹¹⁵ BDHTH, C:6, s.194,195.

¹¹⁶ Larcher, a.g.e., s.37.

¹¹⁷ Fahrettin Paşa’nın Medine’yi savunduğu dönemde emrinde 10.500 yüz insan vardı. Larcher, a.g.e., s.39.

¹¹⁸ Larcher, a.g.e., s.37.

Medine’de gıda kıtlığı o hallere gelmiştir ki birlik açlıktan dağlardan ot toplayıp yemiş ve bazıları yedikleri zehirli otlardan dolayı ölmüştür. Bazen develer açlıktan yürümez hale gelmişler ve bu tür sebeplerden dolayı düşman birlikleri takip edilemez olmuştur. Çekirge istilaları ise kıtlığın tuzu biberi olmuştur. Ekili dikili alanların zarar görmesi gıda kıtlığını çekilmez hale getirmiştir. Bedeviler çekirgeleri toplayıp yeseler de Türk birliği muhasaranın ilk günlerinde böyle bir şeye tenezzül etmemiştir. Fakat uzun süren muhasara, Türk askerlerini de çekirge yemek zorunda bırakmıştır.¹¹⁹

Medine ile merkezin bağlantısı Hicaz Demiryolu vasıtasıyla kurulabilmekteydi. Bunun bilincinde olan yerli isyankârlar, yolu kullanılamaz hale getirmek için gayret etmiştir.¹²⁰ Fahrettin Paşa bu yolun açık kalabilmesi için de askerî birlikler ayırmak zorunda kalmış ve yolun açık kalması için büyük mücadeleler vermiştir. Fakat buna rağmen yol, Medine Savunmasının sonuna kadar açık tutulamamıştır. Şerif Faysal’ın birlikleri tren yolu istasyonlarını işgal ederek ulaşımı kontrol altına almıştır. Maan’ın Şerif Faysal tarafından zaptından sonra ise Medine’nin merkezle bağlantısı kesilmiştir.¹²¹ Medine’ye 26 Mart 1334’te(8 Nisan 1918) son tren gelmiştir. Buradan son tren ise 28 Mart’ta(10 Nisan) kalkmıştır. Hicaz’la ulaşımın kesilmesi sadece demiryolunun işlemez hale gelmesine bağlı kalmamıştır. Yıldırım Orduları Grubu kurulduktan sonra Hicaz’la merkezin ilgisi iyice kesilmiştir. Burası adeta kaderine terk edilmiştir.¹²² Elini çabuk tutan Fahrettin Paşa, bölgedeki kutsal emanetleri 14 Mayıs 1917’de İstanbul’a göndermiştir.¹²³

Mondros’un on altıncı maddesine göre Arabistan’daki Türk birliklerinin en yakındaki İtilaf Devletleri kıtalarına teslim olmaları gerekiyordu.¹²⁴ Bundan dolayı Fahrettin Paşa’ya mütareke şartlarını İngilizler haber veriyse de Fahrettin Paşa buna da bir cevap vermemiştir. Babiâli’nin Mondros Mütarekesi’nin tebliğ etmek üzere gönderdiği

¹¹⁹ Kıcıman, a.g.e., ss.86-96.

¹²⁰ ATASE, BDH, KLS.80, DS.408, FH.5.

¹²¹ Kabacalı, a.g.e., s. 199.

¹²² Kıcıman, a.g.e., ss.177-182.

¹²³ Yatak, a.g.m , İA.TDV, s.88.

¹²⁴ Gülsoy, a.g.e., s.234.

yüzbaşmayı hapsederek İstanbul'u cevapsız bırakmıştır. Kendisine Adliye Nazırı Haydar Molla vasıtasıyla padişahın emri gönderildiği halde Fahrettin Paşa bu emri de dinlememiştir.¹²⁵

Fahrettin Paşa'nın Medine savunmasından vazgeçmeyeceği anlaşılınca, Şubat 1917'de Medine'ye Fahrettin Paşa'nın yerine, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi gündeme gelmiştir.¹²⁶ 15 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanı Fahrettin Paşa'nın yerine Mustafa Kemal Paşa tayin edilmiş, Fahrettin Paşa ise, 20 Mart 1917'de Medine Muhafızlığı'na tayin edilmiştir.¹²⁷ Fakat çok geçmeden, Medine'nin boşaltılması gündeme geldiğinden Mustafa Kemal Paşa oraya gönderilmemiş; 2'nci Ordu Komutanlığına getirilmiştir.¹²⁸

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ne istinaden verilen emirlere rağmen Fahrettin Paşa teslim olmayarak beş ay kadar daha Medine'yi müdafaa etmiştir. Fahrettin Paşa Medine'yi terk etmeye ikna edildikten sonra Şerif Abdullah'ın kuvvetleri 13 Ocak 1919'da Medine'ye girmişlerdir.¹²⁹ Fahrettin Paşa teslim alındıktan sonra 27 Ocak 1919'da Yanbo'da bir İngiliz destroyerine bindirilerek Mısır'a götürülmüştür. 28 Ocak 1919'dan itibaren 6 ay Kahire'de İngilizlerin Kasır-el-Nil kışlasında hapsedilmiştir. 5 Ağustos 1919'da Malta'ya harp suçlusu olarak götürülmüş ve 30 Nisan 1921'e kadar, 2 yıl 33 gün, Malta'da hapsedilmiştir.¹³⁰

Şerif Hüseyin, etrafına topladığı bedevilerle Medine'yi almayı başaramamıştır. Fahrettin Paşa Medine'yi savaşın sonuna kadar savunmuştur. Araplar, Medine'ye ancak Mondros Mütarekesi hükümlerine göre 13 Ocak 1919'da girebilmişlerdir.¹³¹ Medine'deki Seferî Kolordu, bütün müttefik Arap ordularına karşı direnmesine rağmen, mü-

¹²⁵ Yatak, a.g.m. , İA.TDV, s.88.

¹²⁶ Bayur, a.g.e., s.327.

¹²⁷ Artuç, a.g.e., s.291.

¹²⁸ Bayur, a.g.e., s.331.

¹²⁹ Yatak, a.g.m., İA.TDV, s.88.

¹³⁰ Kıcıman, a.g.e., s.29.

¹³¹ Çiçek, a.g.e., s.72.

tareke şartları itibariyle 10 Ocak 1919'da 10.500 asker ve 34 topla birlikte teslim olmak zorunda kalmıştır.¹³²

İngilizler, Fahrettin Paşa'nın Medine'de bir birlikle durmasını esaret olarak görmüşlerdir. Adeta "Mısır'da dursalar, biz besleyeceğiz. Orada kendi imkânları ile beslenirler." diyorlardı. Ve Medine ile merkezin bağlantısının devam edebilmesi için demiryolunun korunmasına da asker istihdamı yapılacaktı ve buna bağlı olarak da kuzeyde İngilizlerle savaşan ordu böyle bir güçten mahrum kalacaktı. Bunun bilincinde olan Cemal Paşa 4 Mart 1917'de Fahrettin Paşa ve Şerif Ali Haydar Paşa'ya Medine'nin boşaltılmasını bildirmiştir. Fahrettin Paşa bir gün sonra Cemal Paşa'ya cevap vermiş(5 Mart 1917) ve boşaltma isteğini ağılamaktan okuyamadığını bildirmiştir. Medine'nin savunulmasında kararlı olan Fahrettin Paşa, kendisine bir piyade alayı ile bir bataryanın bırakılmasını, bunları yaşatacak kadar da erzak gönderilmesini istemiş ve Medine'yi sonuna kadar savunacağını bildirmiştir.¹³³

2-Şerif Hüseyin'in Kendisini Haklı Çıkarma Çabaları

Şerif Hüseyin, isyanın başlamasından sonra beyanname yayınlamıştır(27 Haziran 1916). Bu beyanname İttihat ve Terakki hedef alınmakta, üç ittihatçı lideri(Enver, Talat, Cemal) Osmanlı halkına zulüm yapmakla da suçlanmakta,¹³⁴ mümkün olduğunca padişaha karşı laf söylenmemektedir. Şerif Hüseyin, yayınladığı beyannameinde isyanlarının üç lidere olduğunu da şöyle belirtmektedir: "Evet, biz kıyam ettik. Kıyamımızla, düşmanlık ve nefretimizi açıklamamızdaki maksat Enver, Cemal, Talat ve taraftarlarına karşı olduğunu bildirmektir."¹³⁵ Şerif Hüseyin yayınladığı beyannamelerde isyanını haklı gösterme eğilimindedir. Bunu yaparken de İttihatçıları, mason¹³⁶ ve onların icraat-

¹³² Pomiankowski, a.g.e., s.348.

¹³³ Bayur, a.g.e., ss.331-335.

¹³⁴ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.12.

¹³⁵ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.12.

¹³⁶ II. Abdülhamit dönemindeki baskıdan dolayı İttihatçılar genel itibariyle Osmanlı yönetiminin çok müdahale etmediği mason localarına ait binaları kullanma eğilimi gösterdiler. Dolayısıyla da şu veya bu şekilde mason localarına kayıt oldular. Onlar masonların içine girerken masonlar da partinin içine sızdı-

larını İslam dışı olarak anlatmaktadır.¹³⁷ Örneğin, İstanbul'daki "el İttihat" adındaki derginin peygamber aleyhinde yazılar yazdığını, İttihatçılar tarafından kız ve erkek çocukların, Allah'ın koyduğu kurallara karşı gelircesine, mirasta eşit hale getirilmeye çalışıldığını, Hicaz'daki askerlere Ramazan ayında oruç tutturulmadığını, padişahın etkisiz hale getirildiğini anlatır beyannamelerde.¹³⁸ Ve buna bağlı olarak da, Allah'ın emirlerine karşı gelenlerin emrine uyulmaması gerektiğini ayet ve hadislerle dayanarak anlatmakta ve kalkışmış olduğu isyanı haklı göstermeye çalışmaktadır.¹³⁹ Şerif Hüseyin, Birinci Dünya Savaşı bitene kadar dinî söylemlere ağırlık vermiştir. Arap milliyetçiliğine, ancak, savaş bitiminden sonra değinmiştir.¹⁴⁰

Şerif Hüseyin yayınlamış olduğu beyannamede, Müslümanların savaşa rıza göstermemiş olduğunu, yakın dönemde girdiği savaşlardan dolayı ekonomisi bitme seviyesine gelmiş devletin savaşa girişinin uygun olmadığını, yıllardır savaşlarda kalmış halkın tekrar askere çağrılmasının isabetli bir karar olmadığını, güçlü devletlere karşı savaşa girilmesinin Osmanlı halkını karamsarlığa ittiğini belirterek kalkışmış olduğu isyanı haklı çıkarmaya çalışmakta ayrıca Osmanlı Devleti'nden Hicaz'ı koparma girişimini ise şu şekilde haklı çıkarmaya çalışmaktadır: "Biz, bu hususun teemmülü ile ona bir cevap bulmayı bütün dünyaya bırakıyoruz. Onların, bizi, gafil avlayarak bu memleketin geri kalan kısımları da elden gitmeden, tam vaktinde yer alan bu uyanışımızda mazur göreceklerinde en ufak bir şüphemiz yoktur. Fakat biz, uyanışımızın meşruluğunda ve bunun

lar. Zamanla Masonlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içine girdiler. Onları ifsat ettiler. Ünal, a.g.e., s.378. İttihatçıların masonlarla olan diyalogu halkın gözünden kaçmadı. Onları değerlendirenler işin bu yönünü de göz önüne aldılar. Özellikle Şerif Hüseyin ve oğulları İttihatçıların bu yönünü propaganda faaliyetlerinde kullandılar. Şerif Hüseyin ve oğulları İttihatçıların sadece masonluk yönünü kullanmadılar. Onların Türk milliyetçiliği ile ilgili icraatlarını, dinî yaşantıya ait uygulamalarını da birer propaganda malzemesi olarak kullandılar. Kendilerini isyanlarında haklı gösterme çabasında olan Şerif Hüseyin ve oğlu Abdullah isyanlarının İttihat ve Terakki yönetimine karşı olduğunu söylemişlerdir. Tepkilerinin Osmanlı Devleti'ne olmadığını asıl karşı oldukları gücün dine karşı lakayt olan İttihat ve Terakki olduğunu söylemişlerdir.Çiçek, a.g.e., s.34.

¹³⁷ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.12.

¹³⁸ Bayur;, a.g.e., s.279,280.

¹³⁹ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.12.

¹⁴⁰ Çiçek, a.g.e., s.35.

üzerimize vacip olduğunda hiçbir surette tereddüt etmemekteyiz. Şayet biz, mütegalibelerin elinde bir oyuncak olan bu devlete bağlı kalmamızın, onun mülkünün muhafazasına yarayacağını bilse idik, hiçbir zaman harekete geçmeyerek, bize tahmil ettikleri her şeye katlanıp beklerdik. Fakat biz, onlara ayak uydurmuş olsaydık, bu yol bizi ve onları, göz göre göre diğer vilayetlerin düştükleri izmihlal çukuruna götürürdü.”¹⁴¹

Amacının, Türklerin Araplar üzerindeki baskısını kaldırmak olduğunu iddia eden Şerif Hüseyin yayınladığı beyannamelerinde İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetimi ele alıp da¹⁴² kötülükler başlayana kadar Osmanlı Devleti ile sorunu olmadığını belirtmiştir.¹⁴³ Adeta “Benim sorunum ne devletle ne de Türk halkıyla” demek istemiştir.

Kral Abdullah, “Büyük Kurtarıcı'nın(Şerif Hüseyin) yanındaki ileri gelen Hicazlılarla birlikte gerçekleştirdiği, âlimlerin desteklediği ve Suriye ile Irak'ın da katıldığı son Arap Ayaklanması(1916), İslam'ı savunmak maksadıyla yapılmış haklı bir kıyamdı. Arapların amacı, Allah tarafından kendilerine verilen bir makamı geri almaktır.” demiştir.¹⁴⁴ Kral Abdullah Arap âleminin genelinin isyana kalkıştığını kastetmektedir. Hâlbuki mevcudu yedi milyona ulaşan bir kitlenin sadece on altı bini isyan elebaşlarının etrafında toplanmıştır. Ayrıca kendi kişisel çıkarlarına, halifeliği elde etme görüntüsü verecek, kutsiyet atfetmeye çalışmaktadır.

Abdullah, Türk yönetimini batıya meyletmek ve İslam'dan uzaklaşmakla suçlamaktadır. Hilafetin, meşrutiyetle birlikte sembolik duruma düşürülmesi de Abdullah tarafından tenkit edilmiş ve isyanın bir sebebi olarak gösterilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴¹ BOA, HR.SYS., 2316/12.

¹⁴² 1908–1918 arasını İttihat-Terakki devri diye anmak yerinde olur. İttihatçıların yönetimdeki rolünü, niteliği bakımından, üç devreye ayırmak gerekir. 1908–1909 döneminde İttihat-Terakki dokuz ay boyunca işleri perde arkasından idare ettiler. Önemli kişilerin tayinlerinde ve azillerinde etkili oldular. 1909'dan 1912'ye kadar devam eden zaman dilimi ise İttihat-Terakki'nin ikinci dönemidir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile başlar, Said Paşa'nın sadrazamlıktan istifasına kadar devam eder. Üçüncü devirleri ise 1913'ten 1918'e kadar devam eder. Ünal, a.g.e., ss.384-385.

¹⁴³ Sadık Sarısan, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp, Genelkurmay Basımevi, Ank., 1999, s.58.

¹⁴⁴ Kral Abdullah, a.g.e., s.16.

¹⁴⁵ Kral Abdullah, a.g.e., s.116.

B-Şerif Hüseyin'in İsyanına Karşı Tarafların Tutumları

1-İsyan Karşısında Osmanlı Devleti

Osmanlı yönetimi Şerif Hüseyin'in isyan çalışmalarından habersiz miydi? 1912 yılından itibaren Şerif Hüseyin'in sakıncalı olduğu görülmüş ve onun şüpheli durumunu takip etmek için de 1913'te bölgeye vali olarak Miralay Vehip Bey gönderilmiştir. Vehip Bey, Şerif Hüseyin'in muhalif bir hareketini gördüğünde, durumu İstanbul'a bildirecekti. Böylece hükümet de Şerif Hüseyin'i azledecekti.¹⁴⁶ 1914 yılına gelindiğinde isyanla ilgili söylentiler iyice artmıştır.¹⁴⁷ Fakat Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyan hareketleri ilk günlerinde Osmanlı Devleti'nden ziyade, devletin selameti açısından, bölgedeki valiye(Vehip Bey) karşı olduğu söylenmiştir.¹⁴⁸ Hâlbuki Şerif Hüseyin'in İngilizlerle görüştüğü ve isyana kalkışmakta olduğu 1914 yılının başlarında, daha Birinci Dünya Savaşı'na girilmeden bilinmekteydi.¹⁴⁹

Viyana Sefiri Hariciye Nezareti'ne çektiği telgrafta, Şerif Hüseyin'e karşı sert önlemlerin alınmamasını, kendisine karşı yumuşak davranılmasını, aksi halde Şerif Hüseyin'in bölgedeki İbn Suud ve İdris gibi diğer yerel yöneticilerden de yardım isteyerek daha büyük isyanlara girişebileceğini, bundan dolayı da devletin selameti için Şerif Hüseyin'in hareketlerini vali ile emir arasındaki sürtüşmeler olarak görmenin daha iyi olacağını bildirmiştir.¹⁵⁰ Bu anlayış doğrultusunda, isyanın tüm emarelerinin ortaya çıktığı dönemde bile Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'i nişan ve madalyalarla taltif etmiştir.¹⁵¹

Şerif Hüseyin, Vehip Bey'den de Mekke'ye kadar uzatılması düşünülen tren yolundan da rahatsız oluyordu. Bunun için de daha 1914 yılı başlarında urbanı ayaklandırmıştır. Urbanın ayaklanması şiddetli olmuş ve hükümet sükûneti sağlamakta epeyce zorlanmıştır. Devlet, demiryolunu uzatma fikrinden vazgeçmiş hatta urbana 1500 lira da

¹⁴⁶ Yatak, a.g.m., s.71.

¹⁴⁷ BOA, HR., SYS., DN.2316, GN.19.

¹⁴⁸ BOA, HR., SYS., DN.107, GN.38.

¹⁴⁹ BOA, DN., KMS., DN.18, VN.11.

¹⁵⁰ BOA, HR., SYS., DN.107, GN.38.

¹⁵¹ BOA, HR., DUİT., DN.66, GN.7.

para vermiştir. Böylece devletin bölgedeki acziyeti bir defa daha anlaşılmiştir.¹⁵² Ayrıca bu olay Şerif Hüseyin'in gerektiğinde urbanı çok rahat kullanabileceğini göstermiştir.

Hicaz'daki Türk komutanlar, Şerif Hüseyin ve oğullarının isyana kalkışması yönündeki hareketlerini fark ediyor ve merkeze bildiriyorlardı.¹⁵³ Eşref Kuşçubaşı, hatıralarında Şerif Hüseyin'in isyan edeceğini bir buçuk yıl öncesinden haber vermeye başladıklarını fakat İttihatçı yönetimin bu raporları önemsemediğini söylemiştir.¹⁵⁴ Galip Paşa'ya Cidde Mutasarrıfı aracılığı ile Türk taraftarı olan Râbi Şeyhi, Şerif Hüseyin'in 5 Haziran 1916'da ayaklanacağını bildirilmiştir.¹⁵⁵ Bölgedeki gidişatın farkında olan Hicaz'daki 22 nci Tümen Komutanı Albay Vehip Bey,¹⁵⁶ İstanbul'a çektiği telgrafta, Arabistan'ın savaştan sonra dönülmek üzere derhal boşaltılmasını istemiştir. Fakat bu istek reddedilmiştir.¹⁵⁷ Vehip Paşa, Şerif Hüseyin konusunda Cemal Paşa'yı¹⁵⁸ ve 17 Mart 1914'te de Milli Savunma Bakanlığı'nı telgrafla uyarmıştır.¹⁵⁹ Basri Paşa, isyanın ne zaman ve ne suretle başlayacağını Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.¹⁶⁰ Almanlar da Şerif Hüseyin konusunda İstanbul'u uyarmıştır. Fakat bütün bu uyarılara rağmen gerekli önlemler alınmamıştır.¹⁶¹ Bunda Şerif Hüseyin ve oğullarının göstermelik de olsa "Kutsal Cihat" taraftarı olması, İslam âleminin olaylara bakışı açısından, önemliydi ve bunun farkında olan Cemal Paşa onları küstürmemeye gayret etmesi etkili olmuştur.¹⁶²

¹⁵² Yatak, a.g.m., s.71.

¹⁵³ BDHTH, C:6, ss.158,159.

¹⁵⁴ Philip Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, Çeviren: Tansel Demirel, Arba Y., İst., 1994, s.122.

¹⁵⁵ BDHTH, C:6, S:160,161.

¹⁵⁶ Vehip Paşa, Ocak 1913'te Hicaz'a gider.

¹⁵⁷ BDHTH, C:6, s.147.

¹⁵⁸ Stoddard, a.g.e., s.117.

¹⁵⁹ BDHTH, C:6, s.896.

¹⁶⁰ Kıcıman, a.g.e., s.38.

¹⁶¹ Stoddard, a.g.e., s.118.

¹⁶² Yatak, a.g.m., s.75.

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki yenilgisi, devletin Arapların gözünde itibarını düşürmüştür.¹⁶³ Ayrıca devletin Şerif Hüseyin karşısındaki pasif tutumu isyankârların sayısını artırmış, hangi tarafta olunması gerektiğine dair karar vermelerini kolaylaştırmış ve Şerif Hüseyin tercih edilmiştir.¹⁶⁴ Şerif Hüseyin hareketi başarı yönünde ilerledikçe bedevilerin bu harekete katılımı artmıştır.¹⁶⁵ Zamanında alınacak bir önlem isyanın başlamasına mani olabilirdi. Mesela Yemen'e gönderilmesi düşünülen müfrezenin Medine'de tutulması, 23 Mayıs 1916'da başlayacak şerifler isyanını geciktirmiştir.¹⁶⁶ Savaş esnasında Hicaz Cephesi'nde olan ve olayların içinde bulunan Naci Kâşif Kıcıman, hatıralarında Harbiye Nezareti'nin Şerif Hüseyin'in isyanı konusunda gerekli önlemleri zamanında almadığını anlatmıştır.¹⁶⁷

Şerif Hüseyin'in ayaklanmış olduğu İstanbul'da öğrenilir öğrenilmez, kendisi emirlikten azledilmiş ve yerine Şerif Ali Haydar Paşa getirilmiştir. Fakat bu karar uygulamaya geçememiştir.¹⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği son emir Şerif Ali Haydar Paşa, isyan sebebiyle Mekke'ye gidememiş, bir müddet Medine'de Fahrettin Paşa'nın yanında kalmış sonra Şam'a çekilmiş ve daha sonra İstanbul'a geri dönmüştür.¹⁶⁹

a- Vehip Bey

Vehip Bey, Şerif Hüseyin'in pasif hale getirmekte zorlandığı bir validir. Vehip Bey, Hicaz'daki tümenin yetiştirilmesine önem vermiş, ayrıca bölgedeki memurların kanundan başkasının buyruğuna girmemelerini söylemiştir. Şerif Hüseyin, üst düzey yetkilileri bu şekilde etkisizleştirdiği gibi memurları ise maddî destekle nüfuzu altına almıştır. Durumun farkında olan Vehip Bey, Hicaz'daki memurların yerli ileri gelenler-

¹⁶³ Eraslan, a.g.m., s. 355.

¹⁶⁴ Kıcıman, a.g.e., s.133.

¹⁶⁵ Gülsoy, a.g.e.,s.232.

¹⁶⁶ Kıcıman, a.g.e., s.41.

¹⁶⁷ Kıcıman, a.g.e., s.27.

¹⁶⁸ Bayur, a.g.e., s.273.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.145.

den borç almalarını önlemek için “teavün”(yardımlaşma) sandığı kurmuştur. Böylece kısmen de olsa Şerif Hüseyin’in egemenliğini sarsmıştır. Şerif Hüseyin’in bölgedeki sivrililişinin önüne geçmek isteyen Vehip Bey, 1914 hac mevsiminde eski geleneklere aykırı olarak Arafat Dağı’na Şerif’ininkinden daha parlak bir alayla çıkmış ve onu gölgede bırakmıştır.¹⁷⁰

Şerif Hüseyin, Hicaz’da sürekli ön planda olmak istemiş ve bölgedeki diğer yetkilileri etkisiz bırakmak gayretinde olmuştur. Beş yılda Hicaz sekiz vali görmüş ve çok kere de bunlar Şerif Hüseyin’in sızlanma veya tertipleri üzerine değiştirilmiştir.¹⁷¹ Viyana Sefiri Hilmi Paşa 5 Mayıs 1914 tarihinde Hariciye Nezareti’ne çektiği telgrafta Vali Vehip Bey’in tutumunun sertliğine değinmiş ve Şerif Hüseyin’in, isyan belirtilerinin oluşmasına rağmen, tatlılıkla idare edilmesini tavsiye etmiştir. Adeta bölgede yükselen tansiyondan Vehip Bey sorumlu tutulmuştur.¹⁷²

Vehip Bey, Aralık 1914’te Başkumandanlık Vekâleti’ne çektiği telgrafta, Şerif’in İngilizlerle irtibat halinde olduğunu, herhangi bir yanlış davranışı olduğu takdirde gerekeni yapacağını bildirmiştir.¹⁷³ Şerif’in devletin başına büyük bir bela açacağını farkında olan Vehip Bey, hükümete ya Şerif Hüseyin derhal tevkif edilmeli ya da Arabistan, savaştan sonra geri dönmek üzere tahliye edilmelidir teklifini yapmıştır.¹⁷⁴

Şerif Hüseyin, İngilizlerle irtibat halinde olduğu ve devlete karşı isyan edebilmek için fırsat kolladığı günlerde devlete olan sadakatini göstermekten de geri kalmıyordu. Böyle bir düşüncenin ürünü olsa gerek 18 Kasım 1914’te Vehip Bey ile birlikte, Hicaz’ın savunması için, şu kararları almıştır:

1-Hicaz sahillerini keşşafı vasıtasıyla gözetlemek ve emniyet altına almak.

2-Sahillerin her noktasına seri bir şekilde ulaşacak biçimde sahil bölgesinde ordugâhlar ve karargâhlar oluşturmak.

¹⁷⁰ Bayur, a.g.e., s.237.

¹⁷¹ Yatak, a.g.m., s.70.

¹⁷² BOA, HR.SYS., DN.107, GN.38.

¹⁷³ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.20.

¹⁷⁴ Larcher, a.g.e., s.31.

3-Dördüncü Ordu için top ve mitralyözlerle teçhiz edilmiş mühim bir hecinsüvar birliği hazırlamak.

4-Asir ve Yemen'e maddeten yardım etmek, Hicaz'ın güvenliği hakkında hilafet merkezini düşündürmemek, 4'üncü Ordu Komutanlığı ile birlikte hareket etmek.¹⁷⁵

Vehip Bey sadece Şerif Hüseyin'i takip etmekle kalmamış daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan Cidde sahillerine yaklaşan İngiliz gemileri hakkında merkezi haberdar etmiş,¹⁷⁶ savaş esnasında yapmış olduğu istihbarat faaliyetleri ile Mısır'daki İngiliz askeri birlikleri, Süveyş'teki askeri güç, Aden'deki gelişmeler hakkında merkezi bilgilendirmiş; Sudan'a istihbarat işleri için adamlar göndermiş,¹⁷⁷ ayrıca, Somali'de İngiltere aleyhine hareket olması için bölgeye özel bir heyet göndermiştir.¹⁷⁸

b- Galip Paşa

Vehip Bey'den sonra Hicaz'a vali olarak Galip Paşa gönderilmiştir. İsyanın olduğu dönemde Galip Paşa Hicaz valisi ve komutanıdır.¹⁷⁹ Medine ve Mekke'de isyan başlamış ve sıra Taif'e gelmiştir. İsyanın başlayacağına dair bütün emareler belirmiştir. Galip Paşa hâlâ ortada dolaşan lafların şayiadan ibaret olduğunu söylemektedir. Hatta kendisine taarruzun 12 Haziran 1916 sabahı başlayacağını Şerif Abdullah, kölesi vasıtasıyla, söylemiştir.¹⁸⁰

Hicaz'da göreve başlamak üzere Galip Paşa 30 Mayıs 1915'te Medine'den yola çıkar ve 6 Haziran'da Mekke'ye varır. Medine'den ayrıldıktan az sonra Şerif Hüseyin'in tertibiyle bir takım bedeviler karşısına çıkarak, "mururiye" yani geçiş parası isterler. O da yanında yeter sayıda asker olduğu halde, isyankârları etkisiz hale getirmez ve 300

¹⁷⁵ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.5.

¹⁷⁶ ATASE, BDH, KLS.159, DS.705, FH.31-03.

¹⁷⁷ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.18.

¹⁷⁸ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.12.

¹⁷⁹ Bayur, a.g.e., s.275.

¹⁸⁰ Bayur, a.g.e., s.272.

altın vererek geçer. Böylelikle daha ilk karşılaşmada bedevileri yüreklendirmiş ve kendisi yıkılmış duruma düşer. Hâlbuki aynı istek daha önce Vehip Bey'e de yapılmış fakat o buna top ateşiyle cevap vermiştir.¹⁸¹

İsyandan kısa bir zaman önce Galip Paşa, hasta olduğundan, yazı sıcak olan Mekke'de pek az kalıp Taif'e yazlığa gitmiştir. O, Medine'den Mekke'ye giderken bedevilere karşı gösterdiği zaafı Mekke'de de gösterir, "Emaret-i Celile(Hüseyin) aleyhinde bulunacak memurların vazifelerine nihayet verileceğini" bildirerek memurları ürkütmüş ve onları öteden beri olduğu gibi Şerif'e boyun eğmeye sevk etmiştir.¹⁸²

Şerif Hüseyin'in rahat rahat isyan hazırlıklarını yaptığı süreçte, Galip Paşa, Mekke'yi adeta Şerif'in lehine boş bırakarak devlet erkânıyla birlikte Taif'te durmuştur. Şerif Hüseyin'in durumu Galip Paşa'ya bildirilse de o pek aldırmamıştır.¹⁸³ Galip Paşa'nın hal ve tavırları sanki biran önce Mekke ve civarını teslim etme yönünde olmuştur.¹⁸⁴ Galip Paşa'nın yazlığa çekildiği sene Şerif Hüseyin yazlığa çekilmeyerek Mekke'de kalmayı tercih etmiştir.¹⁸⁵ Böylece Mekke adeta Şerif Hüseyin'in idaresine bırakılmıştır.

Şerif Hüseyin'in isyan edeceğini Mekke'deki Osmanlı komutanları bile Galip Paşa'ya bildirdiği halde Galip Paşa önlem alacağına, haber verenleri kınamış, odasından kovmuş veya cezalandırılmalarını istemiştir.¹⁸⁶

İsyan hakkında bilgi verenler suçlanmaya başlayınca, bölgedeki yetkili kişiler bile duyarsız davranmaya başlamışlardır. Mekke'de 130'uncu Alay 2'nci Tabur Komutanı olarak bulunan Yüzbaşı Mümtaz hatıralarında "Hicaz'da vuku bulan bir ihtilal ve fena-

¹⁸¹ Bayur, a.g.e., s.240.

¹⁸² Bayur, a.g.e., s.240.

¹⁸³ Bayur, a.g.e., ss.266-267.

¹⁸⁴ Kıcıman, a.g.e., ss.91,92.

¹⁸⁵ Bayur, a.g.e., ss.265-266.

¹⁸⁶ Uğurlu, a.g.e., ss.140-142.

lığa karşı hiçbir tertibat alınmamıştı ve Hicaz Emiri hakkında tahkikat yapmak ve Urban ile temasta bulunmak yasaklanmıştı.” demiştir.¹⁸⁷

Galip Paşa, isyanın tüm emareleri belirlediği halde Mekke’de gerekli askerî önlemleri almamıştır hatta Mekke’den bir taburu 14 Mayıs 1916’da alıp Cidde’ye göndermiştir.¹⁸⁸ Galip Paşa, şerif isyanına bir hafta kala, isyana karşı tertibat almış olan Mekke’deki Alay Komutanı Hüseyin Hüsni’yü buradan alarak Cidde’ye göndermiştir ve dolayısıyla da isyana karşı alınmış olan askerî tertibat akim kalmıştır.¹⁸⁹

c- Cemal Paşa

20 Mayıs 1916’da Medine Muhafızlığı, IV. Orduya, Arap isyanının başlamak üzere olduğuna ve gerekli önlemlerin alınması gerektiğine dair telgraf çeker.¹⁹⁰ Galip Paşa Taif’te yazlamakta ve merkezden ve 4’üncü Ordu’dan kendisine bir uyarı gelmemektedir.¹⁹¹ Faysal, 4’üncü Ordu’da(Suriye’de) bulunduğu dönemde, anahtarı 4’üncü Ordu’da olmayan bir şifreyle babası Şerif Hüseyin’le telgraf vasıtasıyla görüşmeler yapar. Bu durum Faysal’ın Türk komutanlarından gizli işler çevirdiğini açıkça göstermiştir. Buna rağmen Cemal Paşa gerekli önlemleri almamıştır. Hem böyle bir iletişime müsaade etmiş hem de ilgili telgrafların çözümlemesi yapılmamıştır.¹⁹² Faysal ve Ali’nin Medine’de olduğu dönemde, isyanın başlayacağını aşikâr olduğu günlerde, bir önlem olmak üzere Cemal Paşa’dan bu iki şerifin tutuklanması müsaadesi istenmiştir. Fakat Cemal Paşa bu konuda yazı bile göndermemiştir.¹⁹³ Cemal Paşa, isyan emareleri belirlediği halde, Şerif Hüseyin’e hem para hem de 8000 adet mavzer göndermiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁷ BDHTH, C:6, s.164.

¹⁸⁸ Uğurlu, a.g.e., s.143.

¹⁸⁹ Uğurlu, a.g.e., s.144.

¹⁹⁰ Bayur, a.g.e., s.259.

¹⁹¹ Bayur, a.g.e., ss.259,260.

¹⁹² Bayur, a.g.e., s.253.

¹⁹³ Kıcıman, a.g.e., s.40.

¹⁹⁴ Uğurlu, a.g.e., s.135.

Cemal Paşa hatıralarında, Şerif Hüseyin isyanı için, “İngilizler Şerif Hüseyin isyanından tamamen emin olmadıkça Kanal’ın doğu sahiline geçmeye ve daha doğrusu Filistin aleyhine bir istila hareketi yapmaya karar verememişlerdi. Onlar, pekâlâ emindiler ki; Şerif’in ihtilali bizi Hicaz bölgesinde bazı koruma tedbirleri almaya mecbur edecek ve Suriye ve Filistin’e tahsis edilen kuvvetlerimizin dağıtılmasına yol açacaktır.” demiştir.¹⁹⁵ “Şerif Hüseyin gibi yaşını başını almış, bir ayağı çukurda bir ihtiyarın, ne kadar şan ve bağımsızlık tutkunu olursa olsun, neticesi gerek Araplar ve gerek bütün İslam alemi için muhakkak bir esaretten başka bir şey sağlamayacak olan bir harekete kalkışacağına ihtimal vermek istemiyordum.” demiştir Cemal Paşa.¹⁹⁶ Cemal Paşa isyanı değerlendirirken en sonunda şöyle demiştir: “Şimdi anlıyorum ki, bu değerlendirmelerimin hepsi ham bir hayalden ibaretmiş ve Şerif Hüseyin en alçak ikiyüzlülere layık bir şekilde beni de,¹⁹⁷ merkezî hükümeti de ve hatta Şanlı Halifemizi de kandırarak Osmanlı hükümeti aleyhine düşmanlarıyla ittifaktan ve İslamlar arasında ayrılık yaratmak ve fesat çıkarmaktan çekinmemiştir.” demiştir.¹⁹⁸

Dr. Philip Stoddard, “İttihatçılar, Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah ile İngilizlerin görüştüğünü biliyorlardı. Bilinmesine rağmen Şerif Hüseyin’e karşı harekete geçilmesi şaşırtıcıdır.” demektedir.¹⁹⁹ İttihatçı hükümet 26 Temmuz 1916’da Şerif Hüseyin isyanıyla ilgili olarak Tanin’de bir yazı yayınladı. İsyanın İslamlıkla ve Araplıkla ilgisi olmadığı Şerif Hüseyin’in şahsî eseri olduğu anlatılır. Ayrıca, Hüseyin’in hıyanetinin çoktandır bilinmekte olduğu söylenir.²⁰⁰

9 Mayıs 1916’da yapılan Sykes-Picot Gizli Antlaşması Bolşevik İhtilali’nden sonra dünyaya açıklanmıştır. Cemal Paşa hemen bu durumu Faysala bildirdiyse de onların

¹⁹⁵ Kabacalı, a.g.e., s. 198.

¹⁹⁶ Kabacalı, a.g.e., ss. 268,269.

¹⁹⁷ Kanal Hareketinin başlayacağı günlerde Cemal Paşa Şerif Hüseyin’in oğullarının da sefere katılacağını umuyordu. ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.41-01.

¹⁹⁸ Kabacalı, a.g.e., s. 269.

¹⁹⁹ Stoddard, a.g.e., s.316.

²⁰⁰ Bayur, a.g.e., s.282.

İngilizlerle olan ilişkisini bozamamıştır(Cemal Paşa'nın kendi hatıratına göre).²⁰¹ Faysal'a Cemal Paşa Birinci Dünya Savaşı esnasındaki İngiliz-Rus-Fransız gizli anlaşmalarını bildirdiği zaman o, bunların Bolşeviklerin uydurması olduğunu söylemiştir. Faysal, savaştan sonra Avrupa'ya gittiğinde İngiliz ve Fransızların gerçek yüzünü daha iyi görür ve 10 Aralık 1918'de İngiltere'de, gizli anlaşmaların da gerçekten yapılmış olduğunu öğrenir.²⁰²

Şerif Hüseyin, muhtariyet isteğini, Enver Paşa'ya 10 Ocak 1916'da çektiği telgrafla bildirmiştir.²⁰³ Telgrafın bir nüshası elden, Faysal tarafından, Cemal Paşa'ya da sunulmuştur. Cemal Paşa yatıştırıcı bir yol izlemek yerine, kışkırtırcasına, Faysal'ı azarlamıştır.²⁰⁴ Cemal Paşa, bu olay üzerine Faysal'ı azarladığı gibi Şerif Hüseyin'i de tehdit etmiştir. Şerif Hüseyin için adeta tek yol kalır; o da en erken şekilde isyan başlatıp başarıya ulaşmaktır.²⁰⁵

Arapların muhtariyet isteği Birinci Dünya Savaşı'ndan önce de vardı.²⁰⁶ Bu isteklerini hem hükümetteki İttihat ve Terakki Partisi hem de muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile görüşüyorlardı. Kamil Paşa gibi önde gelen devlet adamları Arapların adem-i merkeziyet isteklerine olumlu cevaplar veriyorlardı.²⁰⁷

Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin savaştan sonra kendisini şeriflikten alaşağı edeceğine dair haberler almıştır(1915 yılı).²⁰⁸ Bu durum Şerif Hüseyin'de yalnızlığa

²⁰¹ Artuç, a.g.e., s.292.

²⁰² Kılınçkaya, a.g.e., s.121.

²⁰³ Galip Paşa ise bu telgraftan sonra Taif'e yazlığa çekilmiştir.

²⁰⁴ Bayur, a.g.e., s.249.

²⁰⁵ Bayur, a.g.e., ss.250,251.

²⁰⁶ Birinci, a.g.e.,s.179.

²⁰⁷ Birinci, a.g.e.,s.179.

²⁰⁸ Fromkin, a.g.e., s.144.

düŖeceęi fikrini oluŖturmuŖtur.²⁰⁹ Ve bundan sonra, isyanı baŖlatma yönünde daha aceleci olmuŖtur.²¹⁰

Ŗerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nden muhtariyet isterken bunu çevresindeki birkaç yüz bedeviye güvenerek yapmıyordu. Çünkü onların hal ve hareketlerine güvenilmezdi. Daha çok altın alacakları kişilerin tarafına geçebiliyorlardı. Ŗerif Hüseyin, İngiltere ile iyice anlaŖtığına inandıktan sonra Enver PaŖa'ya bir telgraf çekmiŖtir. Telgrafında Ŗöyle diyordu: "Eğer benim burada rahat oturmamı istiyorsanız, Tebuk'ten Mekke'ye kadar uzanan Hicaz ülkesinde benim idarî muhtariyetimi kabul ediniz ve emareti babadan büyük oğla geçmek üzere ömrüm boyunca bana veriniz. Bundan baŖka bu sırada muhakeme edilmekte olan suçlu Arap büyüklerinin suçlarını baęıŖlayarak, Suriye ve Irak için bir genel af ilan ediniz(Ocak 1916)."²¹¹

Ŗerif Hüseyin ayrılıkçı Arap liderlerin salıverilmesini neden istiyordu? Çünkü kurulacak mahkemede onlar Ŗerif Hüseyin'in çevirmekte olduğu tezgâh hakkında da bilgi verebilirler ve bu da Ŗerif Hüseyin'i zorda bırakabilirdi ve baŖlatacaęı isyanda kendisini haklı göstermekte zorlanabilirdi.

Ŗerif Hüseyin, muhtariyet isteğini İstanbul'a açıkça bildirmesine rağmen, kendisine karŖı kesin bir önlem alınmak yerine, onu daha dikkatli hareket etmeye itecek Ŗekilde tehditler savrulmuŖtur. Öncelikle de Cemal PaŖa'nın tehditleri Ŗerif Hüseyin'i tedbirli olmaya itmiŖtir.²¹²

2-İsyan KarŖısında Arap Âleminin Tutumu

Osmanlı, yüzlerce yıl yönetiminde bulundurduğu Arap Yarımadası'nın idaresine mutlak olarak müdahale etmemiŖti. Buraya yarı bağımsız bir statü vermiŖti. Bunun sonucu olarak da bölgede baŖına buyruk liderler türemiŖtir. Özellikle çöl halkı devletten çok bu liderleri tanırdı. Birinci Dünya SavaŖı'nın baŖladıęı günlerde bölge birbiri ile

²⁰⁹ Fromkin, a.g.e., s.144.

²¹⁰ Fromkin, a.g.e., s.178.

²¹¹ Bayur, a.g.e., s.248.

²¹² Artuç, a.g.e., ss.285,286.

anlaşamayan, aynı çatı altında bir araya gelmek istemeyen ve hatta Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları bile tam olmayan yerel yöneticilerce idare ediliyordu.

Yerel liderlerden hiçbiri Şerif Hüseyin'in isyanına destek vermediği gibi²¹³ İbn Reşid, Osmanlı tarafında olmuş, İbn Suud ise savaşın sonuna doğru Şerif Hüseyin'in elde ettiği bölgeleri zapt etmiştir. Cemal Paşa hatırlarında İbn Suud'un, I. Kanal Seferi esnasında Osmanlı Ordusu'na deve desteği verdiğini belirtmiştir.²¹⁴ Şerif Hüseyin'i isyan konusunda yüreklendiren İngilizler bile onun bölgenin diğer liderleri tarafından desteklenmeyeceğinin farkındaydılar. Şerif Hüseyin kendisini Arap kralı ilan edince İngilizler, "İngiliz müşavirine danışmaksızın Arap milletinin kralı olduğunu ilan etti. Bu hareket tedbirli bir iş değildir. Çünkü Arabistan'ın büyük liderlerinden hiç birinin ona bu unvanı layık görmeleri muhtemel değildir." demişlerdir.²¹⁵ Aslında İngilizler de Şerif Hüseyin'in tek başına Arap kralı olmasını istemiyordu. Şerif Hüseyin İngilizlerin oluru- nu almadan kendisini tüm Arapların kralı olarak ilan etmiştir. Fakat savaş sonunda İngilizler böyle bir şeyi tanımamışlardır. İngiltere onu sadece Hicaz'ın yöneticisi olarak tanımıştır. Kendisini halife ilan etmesi ise Arap topraklarında bile protestolara sebep olmuştur.²¹⁶

İsyan sadece Mekke'deki Şerif Hüseyin ve etrafındaki kabileleriyle sınırlı kalmıştı. Medine civarındaki kabileler Şerif Hüseyin'in başarılı olacağına inanmıyorlardı. Hatta Medine civarındaki kabilelerin bir kısmı açıkça Osmanlı tarafında olmuştur.²¹⁷ Medine civarındaki isyankârlara karşı mücadele edilirken bir kısım yerli kabileler Türk birliklerinin yanında yer almıştır.²¹⁸ Bazı bedevi şeyhleri Şerif Hüseyin'in yanında olmadığı gibi isyanı, daha başlamadan önce, Osmanlı yetkililerine bildirmiştir.²¹⁹

²¹³ Diğer yerel liderlerin desteğini alamaması Şerif Hüseyin'de tereddütler oluşturmuştur. Larcher, a.g.e., s.35,

²¹⁴ Kabacalı, a.g.e., s. 179.

²¹⁵ BDHTH, C:6, s.25.

²¹⁶ Kılınçkaya, a.g.e., s.116.

²¹⁷ Kıcıman, a.g.e., s.127.

²¹⁸ Kıcıman, a.g.e., s.51.

²¹⁹ Gülsoy, a.g.e., s.229.

Suriye, Irak, Lübnan ve diğer Arap bölgelerinde belirgin bir destek olmamıştı Şerif Hüseyin'e. Afganistan ve Hindistan Müslümanları Şerif Hüseyin'i "hain" olarak görmüşlerdi. Şerif Hüseyin meselesi ve İngilizlerin Hicaz'a müdahale etmesinden dolayı Mısır'da şiddetli olaylar çıkmıştır.²²⁰ Osmanlı ordusundaki Arap birliklerinin geneli Şerif'e katılmamıştır. Hüseyin'in ordusu İngiliz parasıyla desteklenen birkaç bin aşiret mensubundan ibaret kalmıştır.²²¹ Kuveyt de Şerif Hüseyin isyanını desteklememiştir.²²² Şerif Hüseyin isyanını ne İbn Suud ne Yemen yönetimi ne Mezopotamya halkı desteklemiştir. Onu maddi menfaatleri milliyetçi düşüncelerinin çok çok önüne geçmiş olan bedeviler desteklemiştir.²²³

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı ordusunda toplam olarak yüz bin kadar Arap asker vardır.²²⁴ Ayrıca İtilaf ordularından esir alınan Araplar da Osmanlı saflarında çarpışmak üzere Türk ordusuna katılmıştır.²²⁵ I. Kanal Seferi'nde Arap askerler vardır. Cemal Paşa Kanal Seferi'ni anlatırken, "Arap ve Türk unsurlarından oluşan orduda en derin bir kardeşlik hissi hâkim oluyor ve herkes diğerinin yükünü hafifletmek için kendisini feda etmekten çekinmiyordu." demiştir.²²⁶ 9000 mevcutlu 8. Kolordu'nun yarısından fazlası Arap idi.²²⁷ Cemal Paşa Kanal Seferinde lazım olan deve ve devecileri genel itibarıyla Hicaz'dan tedarik etmişti.²²⁸ Hatta ordudan firar etmiş olan Arap askerler bile Şerif Hüseyin'in yardımına gitmemiştir.²²⁹

Yemen, I. Dünya Savaşı esnasında Şerif Hüseyin isyanından uzak kalmıştır. Hükümet Merkezi San'a'daki Türk vali(Mahmut Nedim) ve Kolordu Komutanı ile iyi iliş-

²²⁰ BOA, HR., SYS., DN.2349, GN.18.

²²¹ Üzen, a.g.e., s.425.

²²² Arı, a.g.e., s.137.

²²³ Arı, a.g.e., s.136.

²²⁴ Hülagü, a.g.e., s.90.

²²⁵ BOA, HR.SYS., DN.2418, GN.82.

²²⁶ Kabacalı, a.g.e., s. 181.

²²⁷ Toker, a.g.e., s.6.

²²⁸ Larcher, a.g.e., s.31.

²²⁹ Larcher, a.g.e., s.38.

kilerde bulunan İmam Yahya, gerek Aden’de İngilizler, gerekse kuzeyde İdris’e karşı Kolordu birliklerinin girişmiş olduğu harekâtın lojistik desteğinde yardımcı olmuştur.²³⁰ Şerif Hüseyin’in Osmanlı’ya başkaldırıldığını duyan İmam Yahya, “Bu ihtiyar muhakkak çıldırmıştır.” demiştir.²³¹

İsyan başlamadan önce Şerif Hüseyin ve oğulları başlatacakları isyana katılımın geniş olacağını iddia ediyorlardı. Faysal ile Şerif Hüseyin kendilerine 100 bin Arap askerinin katılacağına inanıyordu. Fakat Osmanlı ordusundaki Arap birlikleri Hüseyin’e katılmadı. Hüseyin’in ordusu İngiliz parasıyla desteklenen birkaç bin aşiret mensubundan ibaret kalmıştır.²³² Hatta kendisine bağlı kabilelerin sadakatini İngiliz altınları ile devam ettirmiştir.²³³ İngilizler, Arap bölgelerine güçlü bir çıkarma yapana kadar Şerif Hüseyin isyana cesaret edememiştir.²³⁴ Şerif Hüseyin, emrindeki kişilerle başarıya ulaşamayınca İngilizlerden yardım istemiş ve onların emrindeki Müslüman askerlerden birlikler almıştır.²³⁵

Toplam nüfusu yedi milyona yaklaşan Arap dünyasından birkaç bin kişiyi yanında bulabilmiştir Şerif Hüseyin. Bernard Lewis’in de belirtmiş olduğu gibi, “Türlere karşı savaşan Araplar birkaç bin başıbozuk bedeviden ibaret kalmıştır.”²³⁶ Onların Şerif Hüseyin’e bağlılıkları da İngiliz altınları ile sağlanabilmiştir.

3-İngiltere’nin İsyandaki Etkisi ve Tutumu

İngilizler daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan Şerif Hüseyin’le gizli görüşmeler yapıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte görüşme trafiği artmış ve Arap topraklarında kurulacak devletin sınırları ve Şerif’in yetkilerinin niteliği gün-

²³⁰ BDHTH, C:6, s.30.

²³¹ Birinci, a.g.e., s.2.

²³² Fromkin, a.g.e., s.179.

²³³ Çiçek, a.g.e., s.50.

²³⁴ Fromkin, a.g.e., s.153.

²³⁵ Çiçek, a.g.e., s.71.

²³⁶ Lewis, a.g.e., s.427.

demide meşgul etmiştir. Şerif Hüseyin büyük bir Arap krallığı hayaliyle mücadele etse de İngiltere ve Fransa sınırları Arabistan'ın dışına taşıyacak bir Arap krallığına karşı olmuştur.²³⁷

İngiliz yöneticilerinin bir kısmı, Arap isyanının başarısızlığından değil de başarısından çekiniyordu.²³⁸ Çünkü İngilizlerin asıl amacı bütün Arapları aynı çatı altında toplayan bir Arap devleti kurmak değildi. Şerif Hüseyin'e verdikleri görev devlet kurmak değil Türk ordusunu oyalamaktı aslında. Her iki taraf da adeta birbirini kullanma gayreti içinde olmuştur. Bundan dolayı Şerif Hüseyin isyanını Arap ayaklanmasından çok İngiliz-Şerif Hüseyin komplosu olarak tavsif etmek daha isabetli olur.²³⁹

İbni Suud 1924'e kadar İngilizlerden çekindiğinden Hicaz'a saldırmıyordu. Şerif Hüseyin İngiliz çıkarları ile çelişince İbni Suud harekete geçirildi. İngilizlerden onay alan İbn Suud, 1924'te, kısa sürede Mekke'yi ele geçirmeyi başardı²⁴⁰ ve Şerif Hüseyin'i saf dışı bıraktı. Hicaz'ı tamamen işgal etmiş olan İbn Suud 1926 Ocak ayında İngilizlere Arabistan hükümdarı olduğunu kabul ettirdi.²⁴¹ Şerif Hüseyin ise önce Akabe'ye çekildi ve 1925'te ise Kıbrıs'a gitmek zorunda kaldı. Hayatının kalan kısmını Kıbrıs'ta geçirdi. Hâlbuki Birinci Dünya Savaşı esnasında İngilizler Şerif Hüseyin'e "Hicaz Kralı" unvanı vermişlerdi.²⁴²

İmparatorluğu içinde yüz binlerce Müslüman olan İngiltere Şerif Hüseyin isyanı karşısında hassas davranmaya çalışmıştır. Çünkü daha 1914 Kasımında Mısır'da ve Hindistan'da Müslümanların isyanları başlamıştır.²⁴³ Ayrıca Osmanlı yönetimi de Kutsal Cihat yönünde propagandalar yapmaktaydı.²⁴⁴ Bundan dolayı İngilizler İslam dünyasında atacakları her adıma dikkat etmeliydiler. Buna bağlı olarak İngilizler, gayrimüs-

²³⁷ Bayur, a.g.e., ss.304,305.

²³⁸ Fromkin, a.g.e., s.152.

²³⁹ Belleten, Sayı:199, s.231.

²⁴⁰ Çiçek, a.g.e., s.78.

²⁴¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.143.

²⁴² BOA, HR.SYS., DN.2451, GN.61.

²⁴³ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.18.

²⁴⁴ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.6.

limlerin Hicaz'a girmesi Müslümanlar tarafından pek hoş karşılanmadığından, Hicaz'a girmemeye gayret etmişlerdir. Ayrıca yönetimi altındaki Müslüman ahaliye isyanı değişik beyannameler yayınlarak anlatmaya çalışmışlardır.²⁴⁵ Olayları kendi çıkarlarına uygun bir şekilde anlatmışlardır.

Halifelik, Müslümanların Osmanlı Devleti'ne bakışını olumlu etkileyen bir unsurdur. Ve bu unsur Osmanlı Devleti'ne ayrıcalıklı bir konum sağlıyordu. Bunun farkında olan İngilizler Osmanlı Devleti'ni böyle bir avantajdan yoksun bırakmak ve savaş esnasında bir araç olarak kullandıkları Şerif Hüseyin'i halifelik sanıyla da daha etkin hale getirmek istemişlerdir. Bunun için İngiltere ve Fransa bazı Müslüman ileri gelenlerini kendi ülkelerinde, konferanslar düzenlemek yoluyla, bir araya getirerek hilafet meselesini tartışmaya açtırmış ve Şerif Hüseyin'in halife olması için gerekli meşruiyeti ve biati sağlamaya çalışmıştır.²⁴⁶

İngiliz yönetimi isyan esnasındaki tüm gelişmeleri yakından izlemiştir. İsyanın İngilizlerle fikir birliğine vardığından sonra başlamış olan Şerif Hüseyin isyan esnasında telgraf vasıtasıyla Hicaz'daki gelişmelerden İngiltere Kralını da haberdar etmiştir.²⁴⁷

İngilizler yayınladıkları beyannameler ile hâkimiyetleri altındaki Müslümanları yönlendirmeye çalışmışlardır. İngilizler 22 Haziran 1916 tarihli The Times Gazetesi'nde, Türklerin Arap bölgelerini yönetimlerine aldıktan sonra oralara sahip çıkmadığını, sadece oralardan vergi almakla yetindiklerini; Enver Paşa'nın Almanya'dan yüklü miktarda para aldığını ve bu para karşılığında Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya bağlı hale getirildiğini ve adeta Almanya'nın bir eyaleti haline getirildiği ve Arapların da buna tepki gösterdiği; Arap isyanının bir sebebinin de İttihat ve Terakki Partisi'nin kötü yönetimi ve dine mugayir hareketleri olduğu; urbanın Şerif Hüseyin'e bağlılığının Şerif Hüseyin'in Hz. Muhammed'in soyundan ve Kureyş kabilesinden gelmesinden kaynaklandığı; Şerif Hüseyin isyanının ilk Arap isyanı olmadığı, devam etmekte olan isyanlardan bir tanesi olduğu; Osmanlı Devleti'nin son dönemde Almanya'nın kontrolüne girdiği, Arapların bu durumdan pek hoşnut olmadığı ve bu durumun Arap isyanının bir

²⁴⁵ BOA, HR.SYS., DN.2424, GN.14.

²⁴⁶ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.7.

²⁴⁷ BOA, HR.SYS., DN.2451, GN.61.

sebebini teşkil ettiği; Osmanlı'nın Alman kontrolüne girmesi Hicaz'ın da Almanya'nın yönetimine girmesi anlamına geldiği; Hicaz ve Hicaz sahillerinin Şerif Hüseyin'in eline geçmesi sonucunda bölgenin daha güvenilir hale geldiği ve buna bağlı olarak da hac farızasının daha rahat yerine getirilebileceği²⁴⁸ ve bölge ile olan dış ticaretin canlanacağı anlatılmıştır.²⁴⁹

31 Mayıs 1917 tarihinde Türk birliklerine atılan Arapça beyannamede Arap milliyetçiliği ve Türk düşmanlığı işlenmiştir. Türk idaresinin Araplar için bir felaket olduğu ve Türklerin Arapları geri bıraktığı anlatılmıştır. İlgili beyannamede Araplar bol bol övülmüş buna karşılık Türkler yerilmiştir.²⁵⁰

İngilizler yayınladıkları beyannamelerde isyandan Arapları değil de Osmanlı yönetimini özellikle de İttihat ve Terakki Partisi yönetimini sorumlu tutmuşlardır. Ayrıca Şerif Hüseyin'i başlatmış olduğu isyanda haklı göstermeye, onun üzerine düşeni yaptığını anlatmaya çalışmışlardır. Şerif Hüseyin'in isyanına kendilerinin yaptıkları telkinleri ve verdikleri maddi desteğin hiçbir etkisi yokmuş gibi bir tutum sergilemişler²⁵¹ ve adeta "Arabistan'da Almanya hâkim olacağına Araplar hâkim oldular." mesajını vermişlerdir. Fakat Cidde ve civarına uçak ile dağıttıkları: "Mekkeliler, size göndermekte olduğumuz erzakı Türk askerlerine veriyorsunuz. Erzaklarınızı yine Türklere verecek olursanız bundan sonra size erzak göndermeyeceğiz. Binaenaleyh, siz de Türkleri oralardan çıkarınız." mealindeki beyannamelerle de Hicaz halkını Türklere karşı kışkırtmaktan da geri durmamışlardır.²⁵²

İngilizler, savaşın başından itibaren Arap bölgelerinde attıkları beyannamelerde, Arabistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamayı hedef aldıklarını propagandaya başlamışlardır. Savaş sonunda Arabistan'ın bir karış toprağının bile, ne İngiltere ne de diğer her hangi bir devletin arazisine katılmasına izin vermeyeceklerini bildir-

²⁴⁸ İngiltere ve Fransa hacca çok engel olmak istememişlerdir. Bunun bir sebebi de Şerif Hüseyin'e haccadan gelecek maddi destekti. Bayur, a.g.e., ss.308,309.

²⁴⁹ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.10.

²⁵⁰ Sarısamam, a.g.e., ss.53,54.

²⁵¹ Bayur, a.g.e., s.292.

²⁵² Bayur, a.g.e., s.267.

mişlerdir. Araplara yönelik hazırlanan beyannamelerde Türklerin Araplara zulüm ve baskı uyguladığı iddia edilmiştir. Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptığı idamlar ise buna örnek olarak gösterilmiştir. Ayrıca Cidde'ye kadar ulaşan hububata Türklerin ve Almanların el koyduğu propagandasını yapmışlardır.²⁵³

Hicaz'ın gıda bakımından dışarıya bağlı olduğunun farkında olan İngilizler savaş boyunca Hicaz sahillerini abluka altına alarak bölgeye gıda girişini engellemişlerdir.²⁵⁴ Bundan dolayı halk büyük zorluklara duçar kaldı ve bu da halkta Türk aleyhtarlığının gelişmesinde etkili oldu.²⁵⁵ Fakat İngilizler, tepkisinden çekindikleri Hindistan ve Sudan'da yayınladıkları beyannamelerde mukaddes beldelerin her türlü tarassuttan uzak tutulduğunu bildirmekten de geri durmamışlardır.²⁵⁶ Osmanlı yönetimi bölgeye, ulaşımın bütün zorlukların rağmen, gıda desteği göndermeye çalışmıştır. Cemal Paşa 2 Haziran 1915'te Başkumandanlık Vekaleti'ne çektiği telgrafta Hicaz'a 1000 çuval erzak ve 5 vagon ticaret malzemesi gönderdiğini, ücretlerin savaş öncesi ile aynı kalması için gayret ettiğini ve gönderilen malzemenin direktiflerine göre kullanılması için özel komisyon kurulacağını bildirmiştir.²⁵⁷

İngiltere için Hindistan önemliydi. Oradaki Müslüman kitleyi kontrol altında tutması ve onların tepkilerini önlemesi gerekiyordu. Bunun için Hindistan'da sık sık beyannameler yayınlanmıştır. Bu beyannamelerden birisi de Ağa Han'ın yayınlamış olduğudur. İngiltere'nin yönetimindeki Hindistan'da bir cemaat lideri olan Ağa Han'ın söylemleri de İngilizlerinkinden pek farklı olmamıştır. Hatta İngilizler Times Gazetesi'ne beyanat verirken Ağa Han'ın beyannamesi'nden alıntılar yapmışlardır. Ağa Han, Hint Müslümanlarına yönelik olarak yayınladığı beyannamede(22 Haziran 1916 tarihli Times Gazetesi'nde bu beyannameye yer verilmiştir.) Osmanlı Devleti'ni birer İslam düşmanı saydığı Almanya ve Avusturya ile ittifak yapmakla hata ettiğini, savaşın güçlü olan İngiltere tarafınca kazanılacağını, Osmanlı Devleti'nin Alman grubunda savaşa girmekle hata ettiğini, Hint Müslümanlarının İngiltere'ye sadık kalması gerektiğini,

²⁵³ Sarısamam, a.g.e., s.57.

²⁵⁴ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.12.

²⁵⁵ Larcher, a.g.e., s.36.

²⁵⁶ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.18.

²⁵⁷ ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.106.

Almanya'nın asıl amacının Osmanlı topraklarını sömürmek olduğunu, Almanya galip gelecek olursa Türkiye'nin ona tabi hale geleceğini anlatmıştır.²⁵⁸

İngilizler,²⁵⁹ isyan sürecince Şerif Hüseyin'i asker, silah ve cephane ile destekledikleri gibi, para olarak, 2.470.000 sterlin vermişlerdir.²⁶⁰ Fransızların isyankârlara verdiği parasal destek ise 1.250.000 frankı bulmuştur.²⁶¹ Fransa Şerif Hüseyin'e hâkimiyeti altındaki Müslümanlardan seçerek asker desteği de sağlamıştır. Bir seferinde 1000 er, 42 subay göndermiştir.²⁶²

3-İsyan Karşısında Fransa'nın Tutumu

Fransızlar, Şerif Hüseyin isyanını, kuzeydeki(Suriye ve civarı) Türk birliğine güneyden(Hicaz'dan) gelebilecek desteği azaltacağından ve Hz. Muhammed'in soyundan gelen şeriflere karşı savaşıyan Türkleri Müslümanların gözünden düşüreceğinden dolayı olumlu bakmışlardır.²⁶³ Fransızlar isyan esnasında Şerif Hüseyin'le haberleşmişler ve onun isyanını olumlu bulduklarını, Fransız halkının Şerif Hüseyin için zafer temennilerini bildirmişlerdir.²⁶⁴

²⁵⁸ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.10.

²⁵⁹ İngilizler, yaptıkları yardımları kurulacak olan Arap Krallığı'nın bütçesinden tahsil edeceklerini Şerif Hüseyin'e kabul ettirmişlerdir. Metin Hülagü, "*İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları*", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı:6, s.148.

²⁶⁰ Hülagü, a.g.d., s.151.

²⁶¹ BDHTH, C:6, s.152.

²⁶² Bayur, a.g.e., s.308.

²⁶³ Bayur, a.g.e., s.302.

²⁶⁴ BOA, HR.SYS., DN.2427, GN.16.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde Arabistan'da yerel liderler hâkimdi. Halk, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği valilerden çok, başlarındaki şeyhleri tanırды. Kabileler üzerinde resmî makamlardan ziyade Yemen'de İmam Yahya'nın, Asir'de Seyyid İdris'in, Necid'te İbn Suud'un, Mekke ve civarında Şerif Hüseyin'in sözü geçmekteydi. Özellikle çöldeki bedeviler devletten çok başlarındaki şeyhleri tanır ve onlara itaat ederlerdi. Dolayısıyla da halk, muhtemel bir savaşta, başında gördüğü kişilerin tercihine göre taraf belirleyecek ve buna göre savaş verecektir.

Arap bölgelerini yakından tanımış ve buranın sosyal yapısını anlamış olan İngilizler, ajanları vasıtasıyla, bölgenin ileri gelenleri ile sık sık görüşmeler yapıp onları yanına çekmeyi başarmıştır. Onları genellikle de kendilerine bağımsız devletler vaat ederek ikna etmiştir. Fakat bölgeyi yıllardır şöyle veya böyle elinde bulundurmuş olan Osmanlı Devleti'nin Arap liderlerine yönelik planlı bir çalışması olmamıştır.

Osmanlı ordularının, Hicaz'da, İngilizlerle veya Fransızlarla doğrudan savaştığı bir cephe oluşmamıştır. Osmanlı Devleti ile yıllardır sürtüşme halinde olan İmam Yahya; İngilizler kendisine devlet vaat ettikleri halde İbn Suud, savaş esnasında, Türk ordusuna karşı harekete geçmemiştir. Seyyid İdris ve Şerif Hüseyin İngiliz vaatlerinin etkisiyle Türk ordusunun karşısına çıkarken, İbn Reşit ise alenî bir şekilde Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.

Uzun süredir bir Arap devleti kurmanın hayaliyle yaşamış olan Şerif Hüseyin için, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi iyi bir fırsat olmuştur. İngiltere'nin desteğini sağlaması ve Hicaz'ı tali bir cephe olarak gören Osmanlı devlet adamlarının, isyan ihtimalini bilmelerine rağmen, bölgeye yeterince askerî birlik yerleştirmemesi ise Şerif Hüseyin'in harekete geçme cesaretini artırmıştır.

Şerif Hüseyin büyük bir Arap krallığı hayalinin peşinde koşarken, İngiltere güney cephelerinde Türk ordusunu çöldeki bedevilerle oyalamanın ve savaş sonrasında Arap bölgelerinde birbiriyle aynı çatı altında birleşmesi mümkün olmayan devletleri kurmanın düşüncesindeydi. Buna bağlı olarak da Şerif Hüseyin'e Arap devleti sözü verirken,

bedevileri, cömertçe dağıttığı altınlarla onun etrafında Türk ordusuna karşı toplamış, savaş sonrasını da göz önünde bulundurarak, diğer yerel liderlere de bağımsız Arap devleti vaat etmeyi ihmal etmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk yıldan itibaren Şerif Hüseyin'in isyan edeceğine dair Cemal Paşa'ya, İçişleri Bakanlığı'na ve bölgeden doğrudan sorumlu olan Galip Paşa'ya ihbarlar yapılmıştır. Fakat ilgili makamlar Şerif Hüseyin'in başlatacağı isyana karşı gerekli önlemler, almamıştır. Osmanlı yönetimi Şerif Hüseyin'in isyan hareketini görmezden gelme politikasını benimsemeyi yeğlerken, Şerif Hüseyin de devlete sadakatini devam ettirme rolünü oynamıştır.

Şerif Hüseyin, Türk ordusuna karşı İngiliz altınları ile ikna ettiği birkaç bin bedevi ile harekete geçmiştir. Devlet adamlarının zamanında önlem almamasına dayalı olarak ve İngilizlerden aldığı doğrudan destekle Şerif Hüseyin Mekke'yi, Taif'i ve Cidde'yi almıştır. Peşpeşe kazandığı başarılar etrafındaki bedevilerin sayısını artırmış, fakat buna rağmen isyankârların sayısı Medine'yi Türk ordusundan almaya yetmemiştir.

Şerif Hüseyin savaş bittikten sonra İngilizlerin planlarını daha iyi anlamıştır. Çünkü İbn Suud onun devlet kurduğunu zannettiği bölgeleri işgal etmeye başladığında, İngilizlerden herhangi bir yardım görmemiş ve kendisini yapayalnız bulmuştur. Şerif Hüseyin'in, savaş yıllarında İngilizlerin vaatlerine göre, bağımsız bir Arap devletini kurmayı planladığı coğrafyanın merkezinde, savaştan sonra, İbn Suud, Suudi Arabistan Devleti'ni kurmuştur.

Şerif Hüseyin ve oğulları İngilizlerin kışkırtmalarının da etkisiyle çıktıkları isyan yolunda bekledikleri hedefe mutlak anlamda ulaşamamaları da, Osmanlı birliklerinin bir kısmını, Hicaz bölgesinde oyalamayı başarmışlardır. Kanal Cephesi'ne yönlendirilebilecek binlerce asker Şerif Hüseyin'in çıkardığı isyanla uğraşmak zorunda kalmıştır ki bu da İngilizlerin lehine olmuştur.

Şerif Hüseyin İsyanı Arap milliyetçiliğine dayalı bir isyan olarak görülemez. Arap halkının genelinin, savaş esnasında, Osmanlı Devleti'ne cephe alması şeklinde de izah edilemez. Çünkü birkaç yıl sürmüş olan isyan müddetince Şerif Hüseyin'i bölgedeki diğer yerel liderler ve onlara bağlı olan halk desteklemediği gibi, Mekke ve Medine çevresindeki halkın önemli bir kısmı bile onun yanında olmamıştır. Bunun yanında Os-

manlı ordusunda binlerce Arap askeri vazife yapmış ve bölge halkının önemli bir kısmı ile yerel liderlerden bazıları açıkça Osmanlı Devleti tarafında olmuştur. Şerif Hüseyin'in etrafında, o günlerde toplam nüfusu yedi milyon civarında olan Arap âleminden, sadece birkaç bin kişi vardır. Onların sadakati de, Şerif Hüseyin'den ziyade İngiliz altınlarıdır. Ayrıca İslam âleminin değişik kesimlerinde Şerif Hüseyin'in isyanı protesto edilmiş ve Şerif Hüseyin kınanmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

ATASE A., BDH, KLS.80, DS.408, FH.5.

ATASE, BDH, KLS.417,DS.9A.

ATASE A., BDH, KLS.159, DS.705, FH.17.

ATASE A., BDH, KLS.159, DS.705, FH.31.

ATASE A., BDH, KLS.159, DS.705, FH.31-03.

ATASE A., BDH, KLS.162, DS.714, FH.32.

ATASE, BDH, KLS.164, DS.719, FH.5.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.6.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.11.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.12.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.18.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.20.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.41-01.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.50-01.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.75.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.75-02.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.81.

ATASE A., BDH, KLS.164, DS.719, FH.106.

BOA, DH.EUM.SSM., DN.32, VN.61.

BOA, DH. EUM., DN.1, VN.35.

BOA, DH. KMS, DN.18, VN.21.

BOA, DN.KMS., DN.18, VN.11.

BOA, HR., DÜİT., DN.66, GN.7.

BOA, HR.SYS., 107/38.

BOA, HR.SYS., 114/22.

BOA, HR.SYS., 114/25.

BOA, HR.SYS., 2316/7.

BOA, HR.SYS., 2316/9.

BOA, HR.SYS., 2316/10.

BOA, HR.SYS., 2316/12.

BOA, HR.SYS., 2316/19.

BOA, HR.SYS., 2349/18.

BOA, HR.SYS., 2418/82.

BOA, HR.SYS., 2422/61.

BOA, HR.SYS., 2423/16.

BOA, HR.SYS., 2424/14.

BOA, HR.SYS., 2424/21.

BOA, HR.SYS., 2424 / 71.

BOA, HR.SYS., 2427/16.

BOA, HR.SYS., 2440/19.

BOA, HR.SYS., 2451/61.

KİTAPLAR

Apak, E. Kur. Alb. Rahmi; Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, TTK, Ank., 1988.

Arı, Tayyar; Orta Doğu, Marmara Kitap Merkezi, 4.b., Bursa, 2008.

Armaoğlu, Fahir; Siyasi Tarih(1789-1960), Ankara Üniversitesi, 3.b., Ank., 1975.

Artuç, Nevzat; Ahmed Cemal Paşa, Askerî ve Siyasî Hayatı, Süleyman Demirel Üni

- versitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Atalar**, Münir; Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1999.
- Atay**, Falih Rıfkı; Zeytindağı, Pozitif Y., İst., 2004.
- Ayhan**, Veysel; Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası, Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Yayınlanmamış Doktora tezi).
- Balci**, Ramazan; Osmanlı'yı Yıkan Cephe: Filistin, Nesil Y., İst., 2006.
- Başmabeyinci Lütfi Bey**; Osmanlı Sarayının Son Günleri, Hürriyet Yayınları, İst., 2006.
- Bayur**, Yusuf Hikmet; Türk İnkılabı Tarihi, C:III, Kısım, III, TTK, 3.b. , Ank., 1991
- Birinci**, Ali; Arabistan'da Bir Ömür(Mahmut Nedim Paşa'nın Hatıraları), İSİS, İst., 2001.
- Genelkurmay Başkanlığı**, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C:6, Ank., 1978.
- Büyükcoşkun**, Kudret; "Arabistan", İA-TDV, C:3, İst., 1991.
- Cemal Paşa**; Hatıralar, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Yayınları, İst., 2006.
- Çelik**, Mehmet; "Filistin", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, C:13, İst., 1993.
- Çelik**, Mehmet; "Suudi Arabistan", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, C:13, İst., 1993.
- Çiçek**, M. Talha; Şerif Hüseyin İsyanının Türk ve Arap Kimlik İnşa Süreçlerindeki Etkinin Analizi, Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Danişment**, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C:4, Türkiye Yayınevi, İst., 1955.
- Demirbaş**, H. Bülent; Musul Kerkük Olayı, Arba Y., İst., 1995.
- Develi**, Hayati; "Birleşik Arap Emirlikleri", Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, Çağ

- Yayınları, C:13, İst., 1993.
- Duda**, Herbert W.; Hilafetten Cumhuriyete Geçiş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ank., 1989.
- Düzdağ**, M. Ertuğrul; Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler, İz Y., İst., 1991.
- E. Albay Muzaffer**; Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını, Yayına Hazırlayan: Hülya Toker, Genelkurmay Basımevi, Ank., 2006.
- Eldem**, Vedat; Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, TTK, Ank., 1994.
- Emir Şekip Arslan**; İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, Klasik Y., İst., 2005.
- Eraslan**, Cezmi; "*I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Planları*", TÜRKLER, C:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ank., 2002.
- Eroğlu**, Hamza; Türk İnkılap Tarihi, MEB Y., 1.b., İst., 1982.
- Fromkin**, David; Barışa Son Veren Barış, Çeviren: Mehmet Harmancı, Epsilon Y., 4.b., İst., 2004.
- Gülsoy**, Ufuk; Hicaz Demiryolu, Eren Y., İst., 1994.
- Hanioğlu**, M. Şükrü; "*Cemal Paşa*", İA-TDV, C:7, İst., 1993
- Hülagü**, Metin; Osmanlı'nın Son Umudu, Yitik Hazine Yayınları, 1.b., İst., 2006.
- İbnülemin**, Mahmud Kemal İnal; Son Sadrazamlar, MEB Y., 3.b., İst., 1965.
- Karaköse**, Hasan; "*Hatırat Kitaplarında Ortadoğu Meselesi*", Birinci Ortadoğu Semi neri, Bildiriler, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2004.
- Karal**, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C:IX, TTK, Ank., 1996.
- Kazıcı**, Ziya; İslam Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Y., 1.b., İst., 1991.
- Kıcımın**, Naci Kaşif; Medine Müdafaası, Sebil Y., 2.b., İst., 1976.
- Kılınçkaya**, Mehmet Derviş; Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri, Hacettepe Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

- Kobal**, Yunus; Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya, Hacettepe Üniversitesi- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2000, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Kodaman**, Bayram; “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi” , Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C:12, Çağ Yayınları, İst., 1993.
- Koloğlu**, Orhan; Abdülhamit Gerçeği, Gür Yayınları, 2.b., İst., 1987.
- Koloğlu**, Orhan; Gazi'nin Çağında İslam Dünyası, Boyut Y., 1.b., İst., 1994.
- Kral Abdullah**; Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?, Çeviren:Halit Özkan, Klasik Y., İst. 2006.
- Kurşun**, Zekeriya; Hicaz(Osmanlı Dönemi), İslam Ansiklopedisi, İSAM, C:17, İst., 1998.
- Kurşun**, Zekeriya; Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri, İrfan Yayınevi, İst., 1992.
- Landau**, Jacob M.; Pan-İslam Politikaları, Çeviren: Nigar Bulut, Anka, İst., 2001.
- Larcher**, Maurice; Büyük Harpte Türk Harbi, C:3, Çeviren: Mehmed Nihad Bursalı, Matbaa-i Tarih-i Askeri, İst., 1928.
- Lewis**, Bernard; Ortadoğu, Çeviren: Selen Y. Kölay, Arkadaş Y., Ank., 2005.
- Mango**, Andrew, Atatürk, Çeviren: Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, 6.b., İst., 2007.
- Mardin**, Şerif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Y., 16.b., İst., 2010.
- McCarty**, Justin; Osmanlı'ya Veda, Çeviren: Mehmet Tuncel, Etkileşim Y., İst., 2006.
- McNeill**, William; Dünya Tarihi, Çeviren: Alaeddin Şenel, İmge Y., 14.b., Ank., 2008.
- Müderrişoğlu**, Alptekin; Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları, Yapı Kredi Y., 2.b., Ank., 1981.
- Ortaylı**, İlber; Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Kaynak Yayınları, İst., 1983.
- Parmaksızoğlu**, İsmet; Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi, MEB Y., 2.b., İst., 1982.
- Pazarbaşı**, Adem; Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 Yılı, Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Pomiankowski**, Joseph; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, Çeviren: Kemal Turan, Kayıhan Y., İst., 1990.
- Sarısamam**, Sadık; Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp, Genelkurmay Basımevi, Ank., 1999.
- Shaw**, Stanford J ; Shaw, Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C:2, Çeviren: Mehmet Harmancı, e Yayınları, İst., 1983.
- Yerasimos**, Stefenos; Milliyetler ve Sınırlar, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Y., İst., 2005.
- Stoddard**, Philip; Teşkilat-ı Mahsusa, Çeviren: Tansel Demirel, Arba Y., İst., 1994.
- Uçarol**, Rifat; Siyasi Tarih(1789-1999), Filiz Kitabevi, 5.b., İst., 2000.
- Uğurlu**, Nurer; Yemen-Savaşanlar Anlatıyor, Örgün Y., İst., 2007.
- Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı; Mekke-i Mükerrerem Emirleri, TTK, 2.b., Ank., 1984.
- Ünal**, Tahsin; Türk Siyasî Tarihi, Kutluğ Yayınları, 3.b., İst., 1974.
- Üzen**, İsmet; Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Seferleri, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007,(Basılmamış Doktora Tezi).
- Yaman**, Emin; Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi, Betik Y., Ank., 1998.
- Yatak**, Süleyman; "1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", İlim ve Sanat, Ekim 1991.
- Yatak**, Süleyman; "Fahreddin Paşa", İA.TDV, C:12, İst., 1995.
- Yavuz**, Hulusi; "Abdülaziz b. Suud", İA-TDV, C:1, İst., 1988.
- Yergin**, Daniel; Petrol, Çeviren: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Y., Ank., 1995.
- Yıldız**, Hakkı Dursun; "Arabistan Tarihi", İA-TDV, C:3, İst., 1991.
- Yılmaz**, Faruk; XX. Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye, Berikan Y., 1.b., Ank., 2002.
- Zürcher**, Erik Jan; Savaş, Devrim ve Ulusallaşma, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İst., 2005.

DERGİLER

Belleten; Sayı:199.

Belleten, Sayı: 212.

Harb Mecmuası, Yıl:1332, Sayı:11.

İlim ve Sanat, Ekim 1991.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Samsun'da doğdu. İlköğrenimini Samsun'a bağlı Kapaklı Köyü'nde, lise öğrenimini ise Samsun'da tamamladı. 1995 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2008 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans'a başladı.